

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

HABİL NURKİŞİ oğlu MƏMMƏDOV

POLŞANIN MÜASİR TARİXİ
(XX ƏSRİN SONLARI-XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Dərs vəsaiti

*Bakı Slavyan Universiteti Elmi Şurasının
30 dekabr 2016-cı iltarixli iclasının qərarı ilə
(protokol №05) çapa tövsiyə edilmişdir.*

*Müəllifin
Prezidentinə
hədiyyə*

Ci Jabbarov

Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTAPXANASI

Bakı - Mütərcim - 2017

- 22639-

63.3 (4 Jan) av 873 + 06.4 (5.10)

151

Elmi redaktor: *t.ü.e.d., prof. Baxşəliyev Tahir Şamil oğlu*

Rəyçilər:
t.ü.e.d., prof. Əmrahov Mais İsrail oğlu
t.ü.f.d., dos. Baxışov Məmmədəğa Ələkbər oğlu
t.ü.f.d., dos. Hacı Rauf Məmmədcan oğlu
t.ü.f.d., dos. Nuruzadə Şəhla Tofiq qızı

Məmmədov Habil Nurkişi oğlu. Polşanın müasir tarixi (XX əsrin sonları - XXI əsrin əvvəlləri). Dərs vəsaiti.

– Bakı: Mütərcim, 2017. – 152 s.

Dərs vəsaiti Polşa Respublikasının müasir tarixinə, sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə, xarici siyasətinə və Polşa-Azərbaycan münasibətlərinə həsr olunmuşdur. Kitabda ölkənin yeni siyasi sisteminin formalaşması, demokratik cəmiyyətə keçid, dövlət iqtisadiyyatının özəlləşdirilməsi və yeni iqtisadi sistemə keçid, aqrar istehsalın yenidən təşkili, xarici siyasətinin əsas istiqamətləri və s. ardıcıl şəkildə şərh edilmiş, sosial siyasətin bütün məsələləri təhlil edilmişdir.

Dərs vəsaiti Tarix və Polşaşünaslıq ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr və magistrələr, aspirantlar, həmçinin müəllimlər və bütövlükdə Polşanın müasir tarixi ilə maraqlananlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

M $\frac{0802000000}{026}$ 199-17

© H.N.Məmmədov, 2017

MÜNDƏRİCAT

İXTİSARLARIN SIYAHISI..... 5
 GİRİŞ..... 6
 I FƏSİL. PXR-də “REAL SOSIALİZM”İN SÜQUTU
 VƏ YENİ SIYASİ SİSTEMƏ KEÇİD..... 7

PXR-də sosializm quruluşunun böhranı (7). “Həmrəylik” (8). Katolik kilsəsi totalitar sosializmə qarşı mübarizədə (10). Hakimiyyətin böhrandan çıxmaq cəhdləri və demokratik hərəkət (11). Dəyirmi masa (14).

II FƏSİL. XX ƏSRİN 90-cı İLLƏRİ-XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ
 POLŞANIN DAXİLİ VƏZİYYƏTİ..... 17

Demokratik siyasi sistemə keçid (17). Yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsi (18). XX əsrin 90-cı illəri - XXI əsrin əvvəllərində siyasi proseslər. Parlament və prezident seçkiləri (22). Müasir Polşa Respublikasının Dövlət quruluşu (31). Seçki sistemi (42). Çox partiyalı - siyasi sistem (47). Polşa əhalisinin etnik tərkibi (49). Polşanın ictimai-siyasi həyatında vətəndaş cəmiyyəti, dini konfessiyalar və dindarların rolu (50). Polşanın ictimai-siyasi sistemində KİV (53). XX əsrin 90-cı illəri - XXI əsrin əvvəllərində Polşanın sosial-siyasi həyatında islahat və dəyişikliklər (54). Ali təhsil sistemində köklü dəyişikliklər (63). Yeni iqtisadi sistemə keçid. İslahatlar və onların nəticələri (64).

III FƏSİL. XX ƏSRİN 90-cı İLLƏRİ - XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ
 POLŞA RESPUBLİKASININ XARİCİ SIYASƏTİ..... 69

Yeni xarici siyasət kursunun müəyyənləşdirilməsi (69). Polşa Respublikasının xarici siyasətini həyata keçirən orqanların strukturu və funksiyaları (70). XX əsrin sonları - XXI əsrin əvvəllərində Polşanın BMT-də iştirakı (73). Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ ilə əlaqələr (73). Avroatlantik strukturlara inteqrasiya (76). Polşanın regional əməkdaşlıq siyasəti (82). Polşanın Şərq siyasəti (84). Polşa-Ukrayna münasibətləri (87). Polşa-Belarus münasibətləri (94). Polşa-Rusiya münasibətləri və regionda liderlik uğrunda mübarizə (99). Polşanın Cənubi Qafqaz siyasəti (105). Polşa-Türkiyə əlaqələri (112).

IV FƏSİL. MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ POLŞA-AZƏRBAYCAN
MÜNƏSİBƏTLƏRİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ 114

Siyasi-diplomatik münasibətlər (114). Ticarət-iqtisadi əlaqələr (115).
Təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq (116). Azərbaycan-
Polşa elm və təhsil əlaqələrinin inkişafında BSU-nun rolu (119).
Azərbaycan -Polşa münasibətlərinin inkişafında milli diasporun rolu (120).

NƏTİCƏ 123
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT 125
ƏN MÜHÜM HADİSƏLƏRİN XRONOLOGİYASI..... 133
BİOQRAFİK LÜĞƏT..... 137
YOXLAMA SUALLARI VƏ TESTLƏR 145
ƏLAVƏLƏR..... 149

İXTİSARLARIN SİYAHISI

Aİ	-	Avropa İttifaqı
AR	-	Azərbaycan Respublikası
AR MM	-	Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi
AR TN	-	Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
AŞ	-	Avropa Şurası
ATƏT	-	Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
BMT	-	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BSU	-	Bakı Slavyan Universiteti
XİN	-	Xarici İşlər Nazirliyi
DTT	-	Dünya Turizm Təşkilatı
DİDK	-	Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi
K'15	-	“Kukiz hərəkəti” partiyası
PBFP	-	Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyası
YUNESKO	-	BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı
MŞA	-	Mərkəzi - Şərqi Avropa
PiS	-	“Hüquq və ədalət” Partiyası
PO	-	“Vətəndaş platforması” partiyası
PSL	-	Polşa Xalq Partiyası
UW	-	Azadlıq Birliyi Partiyası
PAP	-	Polşa Press Agentliyi
PIA	-	Polşa İnformasiya Agentliyi
OECD	-	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
CEFTA	-	Mərkəzi Avropada Azad Ticarət haqqında Razılaşma
SLD	-	Polşa Kəndli Partiyası (Sojusz Lewicy Demokratycznej)

GİRİŞ

Dərs vəsaiti Bakı Slavyan Universitetinin “Beynəlxalq münasibətlər və tərcümə” fakültəsində tədris edilən “İxtisas ölkəsinin (Polşa) tarixi” fənninin mühüm bir bölməsinə - XX əsrin son onillikləri - XXI əsrin əvvəllərini əhatə edən müasir tarixinə həsr edilmişdir.

İkinci dünya müharibəsindən sonrakı mərhələ polyak xalqının tarixinin mühüm bir parçasıdır. Polyak xalqının tarixinə daxil olmuş və regional münasibətlərə böyük təsir göstərmiş mühüm hadisələrlə zəngindir. Buna görə də mövcud dərs vəsaiti Bakı Slavyan Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər və tərcümə fakültəsinin Regionşünaslıq ixtisasının “Polşaşünaslıq” istiqaməti üzrə bakalavr pilləsində mütəxəssislərin dərinədən hazırlığına kömək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Məqsəd tələbələrdə XX əsrin son onillikləri-XXI əsrin əvvəllərində Polşada baş verən tarixi -siyasi hadisələr barəsində, ölkənin sosial –iqtisadi, sosial-mədəni və beynəlxalq vəziyyəti haqqında dərin və ətraflı təsəvvür yaratmaqdan ibarətdir.

Dərs vəsaiti "Regionşünaslıq" ixtisası üzrə Dövlət təhsil standartlarının tələblərinə uyğun olaraq hazırlanmış və “Polşaşünaslıq” ixtisası üzrə bakalavr hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda BDU, ADPU və digər ali məktəblərdə “Tarixçi” və “Tarix müəllimliyi” ixtisası üzrə mütəxəssis hazırlığında bu dərs vəsaitindən faydalanmaq olar.

Dərs vəsaiti fənnin proqramı əsasında hazırlanmış, onun xronoloji çərçivəsi XX əsrin 80-ci illərindən bu günlərimizədək olan tarixi mərhələni əhatə edir. Kitabda Polşada kommunist rejiminin süqut etməsi, yeni siyasi-iqtisadi sistemə keçməsi və Avroatlantik strukturlara inteqrasiya etməsi prosesinin əsas məsələləri, müasir Polşanın xarici siyasətinin beynəlxalq və regional prioritetləri öz əksini tapmışdır. Hadisələr tarixilik, tarixi ardıcılıq və siyasi-elmi aspektdən işıqlandırılmış, şərh zamanı sxem və cədvəllərdən istifadə edilmiş, son dövrün ədəbiyyatından geniş istifadə edilmiş, yoxlama sualları və testləri verilmişdir.

I FƏSİL

PXR-DƏ “REAL SOSIALİZM”İN SÜQUTU VƏ YENİ SİYASİ SİSTEMƏ KEÇİD

PXR-də sosializm quruluşunun böhranı

İkinci Dünya müharibəsi Avropanın siyasi xəritəsində əsaslı dəyişikliklər etdi. Sovet qoşunları tərəfindən azad olmuş Polşa Xalq Respublikası elan edildi. 1946-1948-ci illərdə aparılmış islahatlar nəticəsində öz tarixi inkişaf yolundan çıxarıldı, “dünya sosializm sistemi” adını almış totalitar sistemin bir hissəsinə çevrildi. Soyuq müharibənin başlanması nəticəsində sosializm birliyinə daxil olan başqa ölkələr kimi, Polşanın da Qərblə əlaqələri kəsildi və sosializm quruculuğu işinə təkən verildi. XX əsrin 50-ci illərindən etibarən sosializm birliyində gedən güclü mərkəzləşmə prosesləri ona gətirib çıxartdı ki, siyasi, iqtisadi və mədəni xarakterli əlaqələr yalnız sosialist ölkələrin özləri arasında ola bilərdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 45 il ərzində Xalq Polşasını həm ideoloji və təşkilati, həm də şəxsi cəhətdən Sov.İKP-nin rəhbərliyindən asılı olan insanlar idarə ediblər. Sovet Ordusunun burada yerləşməsi (Sovet qoşunları Polşanı tamamilə 1993-cü ildə tərk etdilər), NKVD-nin yüksək rütbəli şəxslərinin hökumət quruluşlarında və orduda hakim mövqelər tutmaları bu asılılığı daha da gücləndirdi. Polşa kommunistləri Sov.İKP-dən asılılığı qurtarmağı istəmirdilər, nə də bacarmırdılar. Onlar ölkəni heç bir ictimai dayaqları olmadan, yalnız sovet kommunistlərinə arxalanaraq idarə edirdilər. Onlar ya terrorun köməyiylə, ya da ictimai həyatın bütün sahələrini özlərinə tabe etməklə Polşa Milli orijinallığını məhv etməyə və öz vətənlərinin tarixi keçmişi ilə qürur duyan milyonlarla vətəndaşın şüurunu dəyişdirməyə çalışırdılar. Hökumətin sonunda bəzi sosial qrupların (kübarlar, mülkədarlar, sahibkarlar) ləğvinə səbəb olan sosial-iqtisadi siyasəti də bu məqsədə xidmət edirdi.

Kommunizm polyakların şüurunda kök saldımı? Güman edilir ki, o, möhkəm dəyərlər yaratmağa deyil, dağıtmağa qadir idi. Bundan başqa, onun ciddi rəqibi – Katolik kilsəsi var idi. Katolik kilsəsi Polşa orijinallığı haqda, insanların təbii hüquqları barədə daima xatırladır və bu təlimləri həm Polşadakı katolik çoxluq, həm də sosializmə getdikcə mənfi yanaşan ateistlər tərəfindən dərk edilirdi.

Dünya, başlanğıcı Yaltada qoyulan, Avropanın parçalanması və Sovet İttifaqının imperiya iddiaları ilə razılaşdığı müddətə qədər Polşada kommunist hakimiyyəti davam etdi. Sonunda kommunistlər tərəfindən həyata keçirilən sosialist iqtisadi sistemi həyatın sınağından keçmədi: planlı iqtisadiyyat tənəzzülə uğradı, «blok» dövlətlərindəki sosialist nailiyyətlərinin isə xəyali olduğu ortaya çıxdı.

XX əsrin 80-ci illəri Polşada qeyri-demokratik totalitar sistem çərçivəsində demokratiya uğrunda mübarizə dövrü kimi səciyyələnilir. Ölkədə siyasi sistemin kəskin böhranının səbəblərindən biri xalqın faktiki olaraq dövlət və ictimai işlərdən, siyasətdən kənarlaşması idi. Həmçinin iqtisadi tənəzzül, sosial problemlərin çoxluğu, işsizlik, qiymətlərin qalxması, əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı olması hakim Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyasının (PBF) siyasi nüfuzunun getdikcə itirməsini sürətləndirdi. 1980-ci ilin avqustundan 1982-ci ilin sonlarına kimi bu partiyanın sıralarını 1 milyon nəfərdən çox adam tərk etmişdi. Bu da onun üzvlərinin üçdə bir hissəsi demək idi. Nəticədə PBF daxildə və onun elitasında onun ziddiyyətlər kəskin xarakter aldı. Partiyada daxili parçalanma başladı. İslahatçılar qanadı meydana gəldi. İslahatçılar və mühafizəkarlar arasında mübarizə çox tezliklə kulminasiya nöqtəsinə çatdı.

“Həmrəylik”

Polşada vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı “Həmrəylik” ictimai-siyasi hərəkatının yaranması ilə sıx bağlıdır. Hərəkatın proqram sənədində deyilir: “Həmrəylik” polyak xalqının ən əhəmiyyətli nailiyyətidir, hakimiyyət və cəmiyyət arasında münasibətlərdə bütün radikal dəyişikliklər üçün təşkilatlanma nümunəsidir. Bütün ictimai hə-

yat üzərində mərkəzləşmiş diktatura artıq qeyri-mümkündür. “Həmrəylik” ictimai həyatın bütün sahələrində özünüidarəetmənin təminatçısıdır. Müstəqil ictimai institutlar – həmkarlar ittifaqları, kəndli hərəkatları, yarasıcılıq birlikləri, elmi, mədəni, tələbə təşkilatları öz mövcudluq faktları ilə ictimai əlaqələrin dağılmasının əsasında duran böhranın öhdəsindən gəlməyə kömək edir” [6, s.331].

Həmrəylik ideologiyası diktaturaya qarşı etirazlara, insan və vətəndaş hüquqlarının ardıcıl müdafiəsinə, liberal demokratiyanın ictimai quruluşun optimal modeli kimi qəbul edilməsinə əsaslanırdı. Məhz ictimai həyat səhnəsində “Həmrəyliyin” təzahür etməsi ilə vətəndaş cəmiyyətinin təşkilati şəkildə qeyri-demokratik hakimiyyətə qarşı çıxan, müstəqil və təşkilatlanma ideyalarını həyata keçirən cəmiyyətlə eyniləşdirilməsi meylı ifadə olunurdu.

Ölkənin ali məhkəməsi tərəfindən Qdansk, Seçin və Yastşembədə imzalanmış “avqust ictimai sazişinin” nəticəsi kimi “Həmrəylik” müstəqil həmkarlar ittifaqının 1980-ci ilin noyabrında qeydiyyata alınması avtoritar siyasi sistemə ilk sarsıdıcı zərbə oldu. Lakin hakim siyasi rejim hər hansı fərqli düşüncəni qətiyyətlə rədd edirdi. Bunun nəticəsində 1981-cü il dekabrın 13-də ölkədə hərbi vəziyyət tətbiq olundu. “Həmrəylik” və digər ictimai birliklərin fəaliyyəti qadağan olundu.

Polşa hakimiyyət orqanlarının “Həmrəylik” hərəkatının nüfuzunu zəiflətmək cəhdləri nə qədər çoxalırıdansa, bu hərəkatın ona qarşı duran siyasi simvol kimi ictimai mövqeyi möhkəmlənirdi. 22 aprel 1982-ci ildə gizli şəkildə bu təşkilatın Müvəqqəti Əlaqələndirmə Komitəsi quruldu. İyulda Brüsseldə Koordinasiya bürosu təşkil edildi. Hərəkatın gizli fəaliyyətinin istiqamətləri arasında siyasi proseslərin gedişi üçün daha həmiyyətli “imtina strategiyası”, yəni mövcud quruluşu dəstəkləyən bütün təşkilat və institutların baykot edilməsi oldu. Qərbdən güclü mənəvi - maliyyə dəstəyi alan hərəkatın tədricən yeni yüksəlişi başladı. Bu yüksəlişdə müxalifət mətbuatı da fəal iştirak edirdi. 1982-1985-ci illərdə gizli şəkildə 1,7 min qəzet və jurnal, həmçinin 1,8 min kitab və kitabça dərc olundu. Bu dövrdə müxalifət mətbuatında təxminən 2 mln. insan birləşmişdi

[73, s.147]. Polşa cəmiyyətinə hərbi-siyasi təzyiqlər artdıqca cəmiyyətin inqilabiləşməsi də bir o qədər sürətlənirdi. Böhrandan çıxmaq üçün müxtəlif vasitələr, o cümlədən katolik kilsənin vasitəçiliyi ideyası meydana gəlirdi.

Müxalifətin siyasi sistemə buraxılmaması şəraitində katolik kilsənin ictimai-siyasi rolu artır və o, hakimiyyətlə cəmiyyət arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirməyə başlayırdı. Bu məqsədlə 17 dekabr 1981-ci ildə Polşa katolik kilsəsinin rəhbəri Y. Qlempeinin yanında "Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə və onların ailələrinə yardım komitəsi" təşkil edildi. "Hər bir insan və hər bir xalq azadlığın məhdudlaşdırılmasını ədalətsizlik və ağrı kimi qəbul edir. İnsana məxsus azadlığın məhdudluğu etirazlara, qiyama və hətta müharibəyə səbəb olur", - Polşada hərbi vəziyyət elan olunduqdan bir ay sonra Polşa yepiskopları yazırdılar [6, s.330].

Katolik kilsəsi totalitar sosializmə qarşı mübarizədə

1980-ci illərdə Katolik kilsəsi həm dindarlar, həm də dinsizlərə əsl azadlıq istinadgahı oldu. Kostellər fəhlələr, incəsənət adamları, müəllimlər və başqaları arasında keşiş fəaliyyəti aparırdılar. İnsanlar orada mühazirələr dinləmək, həbs olunanlara yardım təşkil etmək məqsədilə toplanırdılar. Kilsə təşkilatları vasitəsilə xaricdən yardımlar gəlirdi. Daha sonra isə bu yardımlar ən çox ehtiyacı olanlara paylanırdı. Milli bayramların ildönümləri ibadət zamanı iştirakçıların özlərinin müstəqillik və "Həmrəylik" ideyalarına tərəfdar olduqlarını göstərmək üçün bəhanə olurdu. «Tanrı, bizə azad vətənimizin geri verilməsinə razılıq göstər», - dindarlar barmaqlarını *Viktoriya* - qələbə sözünün rəmzi olan V hərfi şəklində tutaraq oxuyurdular. "Həmrəyliyin" keşişi ksöndz Yeji Popeluşkonun Varşavadakı müqəddəs Stanislav Kostka kilsəsində hər ay icra etdiyi vətən üçün ibadəti güclü dini-vətənpərvər həyəcana çevrilirdi. 1984-cü il oktyabrın 19-da ksöndz Y.Popeluşko DİN-nin əməkdaşları tərəfindən vəhşicəsinə öldürüldü. Milyonlarla polyak üçün o, «həmrəylik» uğrunda şəhidə çevrildi [6, s.331].

1982-1987-ci illərdə ölkədə insan azadlıqlarının məhdudlaşdırılması və siyasi repressiyalara görə ABŞ Polşaya qarşı iqtisadi sanksiyalar tətbiq etdi. Artıq 1980-ci illərdə Polşanın xarici borcları 20 milyard dolları ötüb keçdi [27, s.218].

1983 və 1987-ci illərdə Roma Papası II İohann Pavelin Polşaya səfərləri də bu baxımdan daha əhəmiyyətli hadisədir. Məqsəd təkcə hakimiyyətlə müxalifət arasında münasibətlərin normallaşdırılması deyildi. Polşa dünya sosializm sistemində zəif həlqələrdən biri idi. Qərbdən istifadə edərək kommunizmə sarsıdıcı zərbə endirmək istəyirdi. Digər tərəfdən bu səfərlər hakim dairələrə onlarla cəmiyyət arasında uqurumun nə qədər dərin olduğunu anlatdı.

Hakimiyyətin böhrandan çıxmaq cəhdləri və demokratik hərəkət

Yaranmış tarixi şəraitdə cəmiyyətin siyasi elitasında parçalanma gücləndi. Hakim dairələr içərisində problemin həllinə ikili münasibət yarandı. PBFP-nin daxilində, onun rəhbər strukturlarında V.Yaruzelskinin rəhbərlik etdiyi islahatçılar və keçən əsrin 80-ci illərinin birinci yarısında Sovetlər İttifaqından dəstək alan mühafizəkarlar arasında güclü mübarizə gedirdi. Birincilər "real sosializm" in yeniləşməsi, onun mövcudluğu çərçivəsində siyasi və iqtisadi islahatlar həyata keçirməyə çalışırdılar. İkincilər isə qətiyyətlə buna qarşı çıxırdılar. Bununla belə, rejim öz mövcudluğunu saxlamaq üçün müəyyən islahatlara getməli oldu. 1 yanvar 1982-ci ildən yeni təsərrüfat mexanizmi qurmaq məqsədilə iqtisadi islahatlar başlandı.

Qanunvericiliyin möhkəmləndirilməsi və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı üçün Polşada o vaxta qədər Avropanın sosialist ölkələrinə tanış olmayan təsisatlar- Ali İnzibati Məhkəmə, Dövlət və Konstitusiya Məhkəməsi, vətəndaş hüquqları üzrə ictimai nümayəndə institutları və digər qurumlar təşkil olundu. Siyasi sistemin transformasiyası, idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi, sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməyə başlanması ölkənin ictimai-siyasi həyatına, cəmiyyətə inqilabiləşdirici təsir göstərirdi.

Tədrisən cəmiyyətdə belə bir ümumi fikir yaranırdı ki, hakimiyyətin siyasi bazasını genişləndirmədən, yəni müxalifətlə razılaşmadan bundan sonrakı islahatlar qeyri-mümkündür. 17 sentyabr 1986-cı ildə daxili işlər naziri Ç.Kişak həbsxanalardan bütün siyasi məhbusların azad edildiyini bəyan etdi. Nəticədə 225 insan azadlığa çıxdı.

29 sentyabrda “Həmrəyliyi”nin lideri L.Valensa hərəkatın Müvəqqəti Şurasını təşkil etdi. 1987-ci ildən etibarən müxalifətin ayrı-ayrı qrupları açıq fəaliyyətə keçdilər, müxtəlif siyasi klublar, təşkilatlar, jurnallar təsis etdilər. Oktyabrda hərəkatın bütün keçmiş rəhbər orqanları buraxıldı. Açıq fəaliyyət göstərən Ümumavropa İcraiyyə Komitəsi quruldu. Yerli orqanların təşkilinə və fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsinə başlandı.

V.Yaruzelskinin başçılıq etdiyi islahatçı qüvvələr üçün dönüş nöqtəsi 1987-ci ilin noyabrında keçirilmiş referendumda hakim partiya tərəfindən təklif olunan islahatların lazımı dəstəyi almaması oldu. Nəticədə hakimiyyət nüfuzdan düşdüyünü və güzəştə getməyin vacibliyini anladı. PBFP Mərkəzi Komitəsinin katibi M.Ojexovskinin dediyi kimi: “Yalnız müəyyən zaman keçdikdən sonra biz anladıq ki, siyasi sistemi dəyişmədən iqtisadi sistemi dəyişmək, bir partiyanın hakim roluna əsaslanan anaxronik siyasi sistemi saxlayaraq yeni bazar iqtisadiyyatını qurmaq mümkün deyildir” [8, s.148].

Vəziyyətdən çıxmaq üçün fevral-aprel ayları ərzində Z.Messner hökuməti mallar üzərində pərakəndə satış qiymətlərini orta hesabla 36% artırdı. Bu tədbir ölkədə sosial gərginliyin yüksəlməsinə səbəb oldu. Nəticədə inflyasiya gücləndi. Bazarın vəziyyəti pisləşdi. Əhəlinin siyasi fəallığı artdı. Yaranmış böhran hökumətin istefaya getməsinə gətirib çıxardı.

Yeni təyin olunan M. Rakovskinin hökuməti də böhranın qarşısını ala bilmədi. Hakimiyyətin düçar olduğu uğursuzluq onu müxalifətlə razılığa gəlməyə məcbur etdi. Avqustun 26-da Daxili işlər naziri Ç.Kişak PBFP-nin rəhbərlik etdiyi hakim koalisiya və müxalifət nümayəndələri arasında “dəyirmi masa” keçirilməsi haqqında rəsmi təkliflə çıxış etdi. Həmin ilin dekabrında “Həmrəy”liyin sədr-

liyi ilə “dəyirmi masa”ya hazırlıqla məşğul olan 135 nəfərlik Dövlət Komitəsi təsis olundu.

Polşada genişlənməkdə olan demokratik hərəkat həm ölkə daxilində, həm də ölkədən kənarında dərin əks-səda yaratmış, dünya sosializm birliyinin sıralarına lərzə salmışdı. Polşanın yaxınlığında olan Baltikyanı respublikalardakı genişlənməkdə olan demokratik hərəkat Ukraynada güclü xalq hərəkatına səbəb olmuş, Cənubi Qafqazda, ilk növbədə Gürcüstan və Azərbaycan respublikalarında milli-azadlıq hərəkatlarına təkan vermişdi.

Polşada yaranmış vəziyyətdə PBFP-nin Mərkəzi Komitəsinin X Plenumunda (dekabr 1988-ci - fevral 1989-cu illər) V.Yaruzelski, Ç.Kişak, Sivitski və Rakovski istefaya getmək niyyətlərini bildirdilər. MK üzvləri aydın dərk edirdilər ki, V.Yaruzelskinin gedişi partiya daxilində siyasi böhranı dərinləşdirə bilər. Buna görə də plenumun gedişində partiya rəhbərliyinə etimad rəyi səsvermə qoyuldu. Cəmi 4 nəfər əleyhinə çıxdı. Digər üzvlər rəhbərliyin qalmasına tərəfdar olduqlarını bildirdilər. Həmçinin plenum konstruktiv müxalifəti siyasi sistemə cəlb etməyi qərara aldı. Bu addım dünya sosializm sisteminin tarixi təcrübəsində bəlkə də görünməmiş bir iş idi.

Dekabr hadisələrindən sonra müxalifətin qarşısında iki alternativ variant vardı: Ölkənin idarəçiliyində iştiraka can atmaq, yoxsa hakimiyyətə münasibətdə “qanuni – konstruktiv, lakin həlledici müxalifət” yerini tutmaq? Çox keçmədən bu dilemma ətrafında müxalifətin konsepsiyası formalaşdı. Müxalifətin liderlərindən Y.Kuronun təklifi müxalifətin təkə Seymə deyil, eyni zamanda icraedici hakimiyyətdə iştirakını nəzərdə tuturdu. B.Germek isə hələ “Konfrantasyon” jurnalının 1988-ci il fevral sayında əvvəllər “Həmrəy”liyin sənədlərində əks olunmuş “antiböhran paktı”nın bağlanmasını təklif etmişdi.

B.Germek hesab edirdi ki, üç növ pakt vasitəsilə hakimiyyətlə “ictimai müqavilə” bağlamaq mümkündür. Birinci pakt qeyri-təcavüzkar xarakterlidir. Tərəflər bir-birinə qarşı yönəlmiş hərəkatlardan imtina edir. İkincisi – iqtisadi islahatların yeni proqramı. Üçüncüsü – ictimai həyatın demokratik xarakterini təmin edəcək islahatlar haqqında

razılaşmadır. Əgər Kuronun görüşlərini hakimiyyətlə maksimum qarşılıqlı əməkdaşlıq konsepsiyası adlandırmaq olarsa, Geremeki minimum əməkdaşlıq formulasının müəllifi hesab etmək olar.

Dəyirmi masa

Gərgin danışıqlardan sonra 6 fevral 1989-cu ildə “dəyirmi masa” öz işinə başladı. Tərəflərin mövqelərini Kişak və Valensa ifadə edirdilər. Kişak bəyan etdi ki, “kökündən islah olunmuş polyak sosializmi”nin simasını sızmaq niyyətindədirlər. Siyasi islahatlar nəticəsində o, ehkamlardan uzaqlaşmaq və Polşada ictimai həyatın fəaliyyətinin model, struktur və prinsirləri üzərində hərtərəfli müzakirə aparmağı təklif etdi. Bunun şərhini Kişak Polşa Seyminə qarşıdurmasız seçkilərdə götürdü.

Yeni seçkilər nəticəsində yeni parlament formalaşmalı idi. Daha plüralist olacaq bu parlament konstitusiyaya “dövlətin sosial əsaslarının pozulmazlığını təmin edən dəyişikliklər” edə bilərdi. Yeni parlament isə çətinlik çəkmədən geniş koalisiyanı təmsil edən hökumət qura bilərdi. Təklif olunan bu model böhransız siyasi transformasiyanı və Polşa siyasi sisteminin yenidən qurulmasını nəzərdə tuturdu. Lakin ilk baxışdan aydın idi ki, bu mövqe Qərb tərəfindən dəstəklənməyəcəkdi. Deməli ölkədə sosial-siyasi sabitliyi təmin etmək mümkün olmayacaqdı. Çünki göstərilən dövrdə Avropa diplomatiyasının diqqəti məhz Polşada idi. Məhz Polşada baş verənlər “zəncirvari reaksiya” xarakteri alaraq dünya sosializm sisteminə sarsıtdı, SSRİ-nin süqutunu sürətləndirdi.

L.Valensa qeyd edirdi ki, siyasi və iqtisadi inhisarçılığın sonu gəlmişdir. Bir partiyanın hökmranlığına son qoyulmalı, bütün xalqın və cəmiyyətin mənafelərinə uyğun hakimiyyət bərqərar olmalıdır. Valensa “Həmrəyliyi”in leqallaşdırılmasını tələb edərək vəd etdi ki, əgər iqtisadi islahatlar həqiqi olsa, iqtisadiyyatı siyasi inhisardan azad etsə, o zaman dəstəklənəcəkdir. Tərəflər konkret problemlərin müzakirəsini işçi qrupların çərçivəsində aparmağa razılaşdılar. Onların sayı üç idi: həmkarlar, iqtisadi və sosial siyasət, siyasi islahat-

lar. Bütövlükdə “dəyirmi masa” siyasi sabitlikdə mühüm rol oynamışdı. Polşada genişlənən hərəkət digər sosialist ölkələrinə də ciddi təsir göstərirdi. Sonralar “məxməri inqilab” adını almış bu dəyişikliklərin əsasları məhz Polşaya qoyulurdu.

1989-cu ilin aprelində “dəyirmi masa”nın nəticəsi olaraq razılaşdırılmış ssenari ortaya çıxdı. Burada dörd illik keçid dövründən sonra azad siyasi partiyaların rəqabəti əsasında iştirakını nəzərdə tutan parlament seçkilərinin keçirilməsi əsas götürülürdü. Həmçinin aşağıdakı məsələlər ilə bağlı olaraq razılığa gəlinirdi:

- Parlamentdə müxalifətin 35 faiz həcmində iştirakı;
- senata tam azad rəqabət şəraitində seçkilərin keçirilməsi;
- PBFP-nin nümayəndələrinin başçılığı ilə koalision hökumətin qurulması;
- siyasi sabitliyi təmin edən prezident postunun təsis olunması;
- bazar iqtisadiyyatına keçid və s.

“Dəyirmi masa”nın “Siyasi islahat məsələsi haqqında mövqe” adlı sənədində hakim koalisiyanın və siyasi müxalifətin ümumi məqsədləri “müstəqil, suveren, təhlükəsiz, demokratik və iqtisadi cəhətdən güclü Polşa” elan edildi (87, s.5). Gələcək siyasi sistemin əsasında siyasi plüralizm və söz azadlığı; dövlət hakimiyyətinin bütün orqanlarının formalaşmasının demokratik qaydası; məhkəmənin müstəqilliyi; hərtərəfli hüquq və ərazi özünüidarəetməsinin azad seçimi kimi prinsiplər durmalı idi.

“Dəyirmi masa”nın qərarına uyğun olaraq PBFP seymdə yerlərin 38%-ni (öz müttəfiqləri Birləşmiş Kəndli Partiyası, Demokratik Partiya və Katolik təşkilatları ilə birlikdə 65%) tutmalı idi. Qalan 35% yerə azad seçkilər keçirilməli idi. Onlar vətəndaşların müstəqil qrupları tərəfindən irəli sürülən “partiyasız namizədlər”, yəni müxalifət üçün nəzərdə tutulurdu. V.Yaruzelskinin ölkə prezidenti olması barədə razılığa gəlinirdi. Lakin hadisələrin sonrakı inkişafı əldə olunmuş sazişlərin reallaşdırılmasına imkan vermədi.

Polşada parlament seçkiləri müvafiq olaraq 4 iyun və 18 iyun tarixlərinə təyin edilmişdi. Mayın 20-də Ali Məhkəmə Varşavada “Həmrəyliyi”i yenidən qeydiyyata aldı. Valensa tərəfdarları seçkiyə

vahid cəbhədə getməyi qərarlaşdırdılar. Seçki qərarı rolunu bu təşkilatın rəhbərlik etdiyi Mülki Komitə oynayırdı. Parlament seçkilərinin ilk turunda seymdə 161 yerdən 160-nı müxalifət əldə etdi. Valensanın komandası Senatda 100 yerdən 99-nu qazandı. İkinci turda təşkilat Senatda digər 7 yeri və Seymdəki 1 mandatı tutdu. Hakim partiya ona ayrılmış bütün yerləri qazandı [27, s.222].

Seçkilər ölkədəki ictimai-siyasi ab-havanı dəyişdi. PBFP məğlub oldu. İyulun 23-də Seymin və Senatın müxalifətçi deputatları Mülki parlament klubunu təsis etdilər. İyulun 19-da Seym və Senatın ümumi iclasında V.Yaruzelski prezident seçildi. Prezident baş nazir postuna Ç.Kişakı təklif etdi. Seym avqustun 2-də onu bu vəzifəyə təyin etdi. Lakin müxalifət nümayəndələri Kişak hökumətinin tərkibinə girməkdən imtina etdilər.

Avqustun 23-də V.Yaruzelski "Həmrəylik" liderinin məsləhətçisi və katoliklərin nümayəndəsi T.Mazovetskinin namizədliyini irəli sürdü və nəticədə hökumətin baş naziri "Həmrəyliyin" xadimi T.Mazovetski oldu [27, s.222]. "Lexin komandası" Polşanın iqtisadi və siyasi cəhətdən yenidən qurulması yükünü öz üzərinə götürməli oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Polşada kommunistlərin əlində hələ böyük hakimiyyət var idi və SSRİ də mövcud idi. Bununla yanaşı, öz siyasi, sosial-iqtisadi və milli problemlərini həll edə bilməyən M.Qorbaçovun L.Brejnevin doktrinasından imtina etməsi, Şərqi Avropa respublikalarının daxili işlərinə qarışmamaq xəttini götürməsi, Polşada "real sosializm" adlanan quruluşun dağılması prosesi-ni sürətləndirdi.

II FƏSİL XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİ-XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ POLŞANIN DAXİLİ VƏZİYYƏTİ

Demokratik siyasi sistemə keçid

Mərkəzi - Şərqi Avropa ölkələrində kommunist rejimlərin süqutu iki formada baş vermişdir: radikal inqilabi çevriliş və dinc təkamül yolları ilə. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Polşada totalitar sosializm quruluşundan demokratik siyasi sistemə keçid ikinci yolla baş verdi. 1989-cu ilin fevral-aprel aylarında PBFP və onun müttəfiqlərinin, siyasi müxalifətin və katoliklərin "dəyirmi masa" ətrafında iclaslarında parlament və seçki qanununda islahatların keçirilməsinə dair razılığa gəldilər. Seçkilərin və PBFP-nin müttəfiqlərinin müxalifət tərəfinə keçməsi nəticəsində katoliklərin nümayəndəsi T.Mazovetskinin başçılığı altında koalision hökumət təşkil edildi. Bundan sonra Polşada ciddi dəyişikliklər baş verdi: bazar islahatı və siyasi sistemin transformasiyası həyata keçirilməyə başladı.

Parlament dövlətin köhnə adını - Polşa Reç Pospolitası (Rzeczpospolita Polska) və əvvəlki gerbini - taclı qartal bərpa etdi. 1990-cı ilin əvvəlində Mazovetskinin ilk qeyri-kommunist hökuməti Leşek Balseroviçin (iqtisadi məsələlər üzrə nazir müavini) inflyasiya ilə mübarizəni və Polşa Milli valyutasının möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutan planını ("Şok terapiyası") tətbiq etdi. Qərbdə dövlətləri Polşaya Qerekin hakimiyyətindən bəri artan borcları azaldacaqlarına və yeni investisiya kreditləri verəcəklərinə söz verdilər. İqtisadi dəyişikliklərə əyani sübut olaraq qısa müddətdə dolan mağaza rəflərini və çoxlu sayda şəxsi firmaları göstərmək olardı. Lakin polyakların həyat səviyyəsi çox ləng yüksəlirdi. İnsanlar kommunist nomenklaturasının isə tez varlanmasını ədalətsiz sayaraq PXR sisteminin qalıqlarına tezliklə son qoymaq istəyirdilər. Belə bir şəraitdə 1990-cı ilin payızında prezident seçkisi keçirildi. Seçkidə müstəqil həmkarlar birliyi «Həmrəyliyin» rəhbəri, Mazovetski hökumətinin

siyasətinə tənqidi yanaşan L.Valensa qalib gəldi. Müxtəlif çətinliklərə və siyasi mübahisələrə baxmayaraq üçüncü Reç Pospolitanın fundamentinin yaradılmasının mühtüm mərhələsi başa çatdı. Polşada baş verən dəyişikliyin ən təsirli anı mühacirətdəki polyak hökumətinin sonuncu prezidenti Riçard Kaçorovskinin prezident hakimiyyətini L.Valensaya təntənəli şəkildə təhvil verməsi oldu. Bu mərasim 1990-cı ilin dekabrında kral qəsrində keçirildi [6, s.338].

Beləliklə, Polşa totalitar sosializm quruluşundan demokratik siyasi sistemə və bazar iqtisadiyyatı yoluna qədəm qoydu. Hər şeydən əvvəl, dövlətin adı - Polşa Xalq Respublikası Polşa Respublikası adı ilə dəyişdirildi, Dövlət gerbi üzərindəki qartalın tacı qaytarıldı.

Yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsi

Dünya konstitusionalizm tarixində Polşa xüsusi yer tutur. Belə ki, Polşa Avropada birinci olaraq 1791-ci il mayın 3-də ilk konstitusiya qəbul etmişdir. Lakin ölkənin müstəqilliyinin itirilməsi səbəbindən bu konstitusiyanın nəliyyətində uzun müddət bəhrələnmə bilmədilər. 1918-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Polşa Respublikası 1980-ci illərinin sonlarına qədər iki dəfə Konstitusiya qəbul etmiş və bir neçə dəfə dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir.

Polşa 1980-ci illərin sonlarında Sovet İttifaqı tərəfindən yönəldilən Mərkəzi – Şərqi Avropa ölkələri içində sosializm sistemindən liberal dövlət quruluşuna keçən ilk ölkə oldu. Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyası (PBF) və müxalifət nümayəndələri arasında keçirilən 1989-cu il Dəyirmə Masa danışıqları nəticəsində 1952-ci il və 1976-cı il Konstitusiyalarına edilən dəyişikliklərdən daha köklü dəyişikliklər həyata keçirildi. 1989-cü ildə edilən dəyişikliklə Milli Məclis, Seym (alt palata) və Senat (yuxarı palata) olaraq əvvəlcə iki palatalı hala gətirildi. 1989-cu ilin iyun ayında parlament seçkiləri bu dəyişiklik əsasında keçirilmişdir. Mərkəzi - Şərqi Avropa ölkələrində kommunist olmayan ilk baş nazir və koalisiya hökuməti Həmrəylik təşkilatının dəstəyi ilə sentyabr ayında vəzifəyə başlamışdır.

Daxili və beynəlxalq siyasi şəraitin təsiriylə yeni parlament

1952-ci il Konstitusiyasında əsas dəyişikliklər etməkdə davam etmişdir. 1989-cu ilin dekabrında parlament 1952-ci il Konstitusiyasının mahiyyətini və təməlini təşkil edən ilk iki hissəni tamamilə çıxararaq yerinə “Siyasi və İqtisadi Sistemin əsasları” başlıqlı yeni bir Konstitusiya hissəsini qəbul etdi.

Bu çərçivədə, “Polşa Xalq Respublikasının sosialist bir dövlət olduğu”nu ifadə edən ilk maddə, “Polşa Respublikasının ictimai ədalət prinsipi əsasında demokratik bir hüquq dövləti olduğu” şəklində dəyişdirildi. İkinci olaraq, 1952-ci il Konstitusiyasının ikinci maddəsində ölkədə hakimiyyətin fəhlə və kəndli “siniflərinə” verildiyi şəkildəki ifadə hakimiyyətin “xalqa” verildiyi formasında dəyişdirilmişdir. Bununla da sinfi əsaslı hakimiyyət anlayışı Konstitusiyadan çıxarılmışdır.

Üçüncü maddədə dövlətin idarə edilməsində Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyasına “öncül” partiya mövqeyi öz əksini tapmışdı. Dəyişikliklər nəticəsində “tək partiya rejimi” in qurulmasına qanuni yol açan bu ifadə Konstitusiyadan çıxarıldı və onun yerinə kommunistlərdən əvvəlki dövrdəki çox partiyalı siyasi sistemə qayıdılmasını təmin edən, müxtəlif siyasi partiyaların qurulmasına icazə verən maddə əlavə olundu.

1989-cu ilin dekabrında parlament tərəfindən qəbul edilən başqa bir əhəmiyyətli konstitusiya dəyişikliyi isə iqtisadi sistemlə bağlı olmuşdur. “Mərkəzi planlaşdırma”ya əsaslanan sosialist (kollektiv) mülkiyyət forması Konstitusiyadan çıxarıldı, onun yerinə xüsusi mülkiyyətə və varislik hüququna əsaslanan iqtisadi sistemin əks olduğu ifadə əlavə edildi. 1990-cı il mayın 8-də parlament tərəfindən qəbul edilən konstitusiya dəyişikliyi çərçivəsində ölkədəki yerli idarəetmə quruluşu yenidən müəyyənləşdirildi. “Demokratik mərkəziyyətçilik” prinsipi əsasında yerli rəhbərliklər mərkəzi partiya-dövlət rəhbərliyinin çox möhkəm nəzarəti altında olurdu. Dəyişiklik nəticəsində Fransa sisteminə bənzəri kommunal məclisin qurulması və bölgələr səviyyəsində təmələndə Əyalətlərin durduğu bir yerli idarəçiliyin qurulması nəzərdə tutulurdu və s.

1992-ci ildə keçid konstitusiyası əhəmiyyəti daşıyan “Kiçik Konstitusiya” (“Small Constitution”) qəbul edildi. Polşa Milli Məclisi tərəfindən formalaşmış Konstitusiya Komissiyası (tərkibi hər seçkidən sonra dəyişdirilirdi) 1993-cü və 1994-cü illərdə müxtəlif siyasi qüvvələrin hazırladığı yeddi konstitusiya layihəsini qəbul etdi və ümumiləşdirərək 1997-ci ilin əvvəllərində Milli Məclisin müzakirəsinə çıxartdı. 2 aprel 1997-ci ildə Milli Məclis tərəfindən (Senat və Seymin birgə iclasında) 451 səs “leyhinə”, 40 səs “əleyhinə” olmaqla Yeni Konstitusiya qəbul edildi və ölkə daxilində ümumxalq səsverməsinə (referenduma) təqdim edildi. Yeni Konstitusiya ilə əlaqədar mayın 25-də keçirilən referendumda 38,9% seçici iştirak etmiş və iştirakçıların 56,8% tərəfindən “bəli” deyilən Konstitusiya, iyulun 15-də Ali Məhkəmə tərəfindən etibarlı sayılaraq təsdiq edildi. İyulun 16-da ölkə prezidenti tərəfindən təsdiq edilən Konstitusiya həmin il oktyabrın 17-də qüvvəyə mindi.

Polşa parlamenti tərəfindən 2 aprel 1997-ci ildə qəbul edilmiş yeni Konstitusiya Preambula və 243 maddəni əhatə edən 13 bölmədən ibarətdir. Həmin 13 Bölmədə aşağıdakı siyasi-hüquqi məsələlər təsbit edilmişdir:

Bölmə I. Respublika (s.1-29)

Bölmə II. İnsan və vətəndaşın azadlıqları, hüquq və vəzifələri (s.30-86)

Ümumi prinsiplər (s.30-37)

Şəxsi azadlıqlar və hüquqlar (s.38-56)

Siyasi hüquq və azadlıqlar (s.57-63)

İqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqlar (s.64-76)

Hüquq və azadlıqların qorunması vasitələri (s.77-81)

Vəzifələr (s.82-86)

Bölmə III. Hüququn mənbələri (s.87-94)

Bölmə IV. Seym və Senat (s.95-125)

Seçkilər və səlahiyyət müddəti (s.96-101)

Deputatlar və senatorlar (s.102-108)

Təşkilat və fəaliyyət (s.109-124)

Referendum (s.125)

Bölmə V. Polşa Respublikasının prezidenti (s.126-145)

Bölmə VI. Nazirlər Şurası və hökumət administrasiyası (s.146-162)

Bölmə VII. Ərazi özünüidarəsi (s.163-172)

Bölmə VIII. Məhkəmələr və Tribunalar (s.173-201)

Məhkəmələr (s.175-187)

Konstitusiya Tribunalı (s.188-197)

Dövlət Tribunalı (s.198-201)

Bölmə IX. Dövlət nəzarəti və hüquqların müdafiəsi orqanları (s.202-215)

Ali Nəzarət Palatası (s.202-207)

Vətəndaş Hüquqları üzrə Müvəkkili (Məqalələr 208-212)

Ümumpolyak Radio Verilişləri və Televiziya Milli Şurası (s.213-215)

Bölmə X. İctimai Maliyyə (s.216-227)

Bölmə XI. Fövqəladə Hallar (s.228-234)

Bölmə XII. Konstitusiyaya dəyişikliklər (s.235)

Bölmə XIII. Keçid və yekun müddəaları (s.236-243)

Polyak xalqının keçdiyi özünəməxsus siyasi-hüquqi tarixi təcrübəyə əsaslanan 1997-ci il Konstitusiyasının 3-cü maddəsinə görə, Polşa Respublikası unitar bir dövlətdir. Belə ki, Polşada federal quruluş daha əvvəl də müzakirə mövzusu olmamışdır. Konstitusiyada öz əksini tapmış əhəmiyyətli dəyişikliklər, xüsusilə yerli rəhbərliklərlə bağlı olanlardır. Yeni Konstitusiyanın müvafiq maddələri Avropa Yerli Muxtariyyət Xartiyasının başlıca müddəalarına uyğun hazırlanmışdır. Konstitusiyanın 7-ci Bölümündə yerli rəhbərliklərlə bağlı qaydalar öz əksini tapmışdır.

Konstitusiyanın 163-cü maddəsində yerli rəhbərliklərin vəzifələri bu şəkildə müəyyən olunmuşdur: “Digər dövlət qurumları və ya orqanlarına konstitusiya tərəfindən aid edilməyən bütün ictimai xidmətlər yerli rəhbərliklər tərəfindən yerinə yetirə bilər”. Yeni Konstitusiyanın 166-cı maddəsinin birinci bəndinə görə, “muxtar icmaların ehtiyaclarını ödəyən ictimai vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə yerli rəhbərliklər birbaşa məsuliyyət daşıyır”.

Ümumiyyətlə, 1997-ci il Polşa Konstitusiyası polyak xalqının siyasi-hüquqi iradəsini əks etdirərək müasir dünya konstitusiyaları arasında layiqli nümunələrdən biri oldu.

XX əsrin 90-cı illəri-XXI əsrin əvvəllərində siyasi proseslər. Parlament və prezident seçkiləri

1990-cı ildə prezident seçkiləri keçirildi və ikinci turda L.Valensa qalib gəldi. 1991-ci ilin noyabrında keçirilən parlament seçkiləri Polşa cəmiyyətində ciddi parçalanmanı, siyasi prürializmi nümayiş etdirdi. Seymdə çoxsaylı siyasi fraksiyalar yarandı. "Həmrəyliyin" bazası əsasında yaranmış sağçı və mərkəzçi partiyalar və hərəkatlar parlamentdə mütləq üstünlük qazandılar. Sol mərkəzçi Kəndli Partiyasının da mövqeyi pis deyildi. Y.Olşevskinin sağçı kabineti altı ay fəaliyyət göstərdi [27, s.223]. Onun istefasından sonra 1992-ci ildə növbədənkənar keçirilən parlament seçkilərində Polşada «milli razılıq hökuməti» yaradıldı ki, bu hökumətin baş naziri ilk dəfə qadın – Xana Suxotskaya oldu. Həmin hökumətdə maliyyə naziri vəzifəsini tutan L.Baltseroviç tərəfindən Polşanın inkişaf etdirilməsi üçün yeni iqtisadi plan irəli sürüldü. Bu planda nəzərdə tutulurdu ki, Polşanın sürətli bazar iqtisadiyyatına keçməsi üçün müəssisələrə müstəqillik verilməli və bu müəssisələr özləri-özlərini maliyyələşdirməlidirlər. Dövlət mülkiyyəti ilə bərabər qarışıq iqtisadiyyat da tətbiq edilməlidir. Bu plan «şok terapiyası» adını aldı (Bu barədə iqtisadi islahatlara aid yarımölmədə ətraflı məlumat veriləcəkdir-müəllif).

1990-1993-cü illərdə Polşada tez-tez bir-birini əvəz edən qeyri-sabit siyasi koalisiyalar tərəfindən qurulmuş hökumətlər hakimiyyətdə olmuşlar. H.Suxotski hökumətinə qarşı etimadsızlıqdan sonra 1993-cü ilin yayında prezident L.Valensa parlamenti buraxdı. Yeni seçkilər nəticəsində Demokratik Sol İttifaq və Polşa Kəndli Partiyasından ibarət koalisiya hökuməti hakimiyyətə gəldi.

Polşa Birləşmiş Fəhlə partiyasının adı dəyişilərək Polşa Sosial-Demokrat partiyası (SDLP) adlandı. Həmin partiyanın lideri Aleksandr Kvasnevski idi. 1995-ci ilin noyabrında prezident seçki-

ləri keçirildi. L.Valensa və SDLP lideri Aleksandr Kvasnevski ikinci turda da mübarizələrini davam etdirdilər. Aleksandr Kvasnevski qalib gəldi və Polşanın prezidenti seçildi [27, s.224].

1995-ci ilin dekabrında Daxili işlər naziri A.Milçanovski Baş nazir Y.Oleks (Demokratik Sol Qüvvələr İttifaqının namizədi) əvvəllər sovet, sonra isə Rusiya kəşfiyyatına işləməkdə günahlandırdı. İctimai təzyiq altında Y.Oleks 1996-cı ilin yanvarında istefa verdi. Onu V.Çimoşeviç əvəz etdi. Lyüstrasiya (dövlət vəzifəsinə iddia edən şəxsin əvvəllər təhlükəsizlik orqanları ilə məxfi əlaqəsinin aydınlaşdırılmasını tələb etmək) haqqında qanunun qəbul edilməsi gündəmə gəldi və Seymdə müzakirəyə çıxarıldı.

1997-ci ilin avqustunda parlament Lyüstrasiya haqqında qanunu qəbul etsə də onu praktikada reallaşdırma bilmədi. 1998-ci ilin oktyabrında prezident A. Kvasnevski Lyüstrasiya haqqında qanunu təsdiq etdi. Bu qanuna müvafiq olaraq ali dövlət məmurları, parlament deputatları və hakimlər vəzifəyə gələrkən mütləq əvvəllər təhlükəsizlik orqanları ilə əməkdaşlıq edib-ətməmələri barədə məlumat verməlidirlər. Əgər həmin şəxs əvvəllər təhlükəsizlik orqanları ilə əməkdaşlıq etdiyini gizlədərdisə və bu, üzə çıxardısa 10 il ərzində onun yüksək dövlət vəzifəsi tutması qadağan edilirdi.

1989-cu ildən Yeni Konstitusiyanın layihəsi üzərində başlanan iş 1997-ci ildə başa çatdı. 1997-ci ilin yazında parlament Polşa Respublikasının Yeni Konstitusiyasını qəbul etdi. Konstitusiyada idarəetmənin parlamentli forması təsbit olunmuşdu. Yeni Konstitusiyada klassik parlamentarizm və güclü prezident hakimiyyəti kimi ifrat variantlar rədd edilmişdir. Bundan başqa, Valensanın tərəfdarlarının ona xüsusi idarəetmə səlahiyyəti verən son modeldən də imtina edildi. Nəticədə, güclü hökumətə əsaslanan rəasional parlamentarizm fikri daha çox tərəfdar əldə etdi. Bu, parlament və prezidentlə münasibətdə hökumətin mövqeyini gücləndirmək xəttini nəzərdə tuturdu. Prezident Nazirlər Şurasını çağırmaq və onlara sədrlik etmək hüquqlarını itirdi. Bundan başqa, prezidentin vetosunu aradan qaldırmaq üçün Parlament üzvlərinin tələb olunan səsi 2/3-dən 3/5-ə endirildi [32].

1997-ci ildə Konstitusiyasına görə, Polşa Seymi proporsional

prinsipi əsasında seçilmiş 460 deputatdan ibarətdir. Seymin səlahiyyətli dörd il çəkirdi və əgər Seym konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində nazirlər kabinetini yarada və ya parlamento büdcə haqqında qanun layihəsini təqdim edə bilmədikdə yalnız vaxtından əvvəl prezident tərəfindən ləğv edilə bilərdi. Seym yalnız 2/3 səs çoxluğu ilə özünü buraxa bilər [32].

1997-ci il parlament seçkilərində sağ qüvvələr daha çox mandat aldılar. Qalib blokun tərkibinə mərkəzçi Azadlıq Uniyası da daxil oldu. Bir sözlə, solçu prezident sağ-mərkəzçi hökumət kabineti ilə yanaşı fəaliyyətini davam etdirməli oldu.

1999-cu ildə SDFP özünü buraxdıqdan sonra, Demokratik Sol Qüvvələr İttifaqı Əmək İttifaqı ilə koalisiyada 2001-ci ilin sentyabrında Seymə keçirilən seçkilərdə 41% səs qazandı və 216 yer əldə etdi. Koalisiya Senatda 100 yerdən 75-ni tutdu. A.Kvasnevski 2000-ci il oktyabrın 8-də keçirilən prezident seçkilərinin ilk turunda rəqiblərinə qalib gəlib yenidən Polşa prezidenti oldu.

Polşada 2005-ci il parlament seçkilərində J.Kaçinski "Hüquq və Ədalət" (Pol. Prawo i Sprawiedliwość) partiyası 26.99% (460 yerdən 155-ni) qazanaraq qalib gəldi. Donald Tuskun "Vətəndaş Platforması" (Pol. Platforma Obywatelska) 24.14% (133 yer) əldə edərək parlamentdə ikinci yer tutdu.

2005-ci il oktyabrın 9-da prezident seçkilərinin ikinci turunda L.Kaçinski və D.Tusk mübarizə etməli oldular. L.Kaçinski seçkini qazandı və Polşa prezidenti oldu. Seçicilərin 54,04% -i ona, 45,96% -i isə rəqibi səs verdi. Mühafizəkar "Hüquq və Ədalət" partiyasının Katolik kilsəsi ilə sıx əlaqələri var. Lex Kaçinski özü Varşava meri olarkən cinsi azlıqların paradını qadağan etdi və həmçinin İkinci Dünya müharibəsi zamanı Varşavaya vurulmuş zərərini Almaniyadan tələb etmişdi [42, s.34].

Polşada baş verən siyasi böhran nəticəsində 2007-ci ilin oktyabrında parlamento növbədən kənar seçkilərdə liberal-mühafizəkar "Vətəndaş Platforması" qələbə qazandı. "Vətəndaş Platforması" Partiyasının lideri D. Tusk Baş nazir oldu.

2007-ci ilin 16 noyabr tarixində Polşa Prezident sarayında hö-

kumətin yeni üzvlərinin ölkə Prezidenti qarşısında andiçmə mərasimi keçirilmişdir.

2010-cı il aprelin 10-da Xatın faciəsinin ildönümü münasibətilə keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək üçün Smolensk marşrutu ilə uçan təyərə qəzaya düşdü, prezident və onun həyat yoldaşı daxil olmaqla bütün səmşişin (Baş qərargah rəisi F.Gagor, Mərkəzi Bank başçısı S.Skrzypek, xarici işlər nazirinin müavini A.Kremer, Polşanın sığındəki son Dövlət Başçısı R.Kaczorovski, Milli Təhlükəsizlik şöbəsi başçısı A.Szczyplo, Prezident köməkçiləri - P.Vypç ilə M.Handzlik, Parlament sədrinin müavini J.Szmajdzinski) və ekipaj üzvləri həlak oldu. "Polşanın müharibədən sonrakı tarixinin ən faciəli hadisəsi baş verdi" (D.Tusk). Seymin marşalı Bronislav Komorovski dövlət başçısı funksiyasını müvəqqəti yerinə yetirməyə başladı.

2010-cu il iyulun 4-də Polşada keçirilən prezident seçkilərinin 2-ci turunda B.Komorovski Y.Kaçinskiyə 6% səs fərqi ilə qalib gəldi [42, s.20].

2011-ci il oktyabrın 9-da növbəti parlament seçkiləri keçdi. Vətəndaş Platforması və Polşa Kəndli Partiyasından ibarət hakim koalisiya Seym və Senatda üstünlüyü qoruyub saxladılar. Üçüncü yeri yeni liberal antiklerikal Palikot Hərəkəti tutdu. Baş nazir yenidən Vətəndaş Platformasının lideri D.Tusk oldu.

Son illərdə siyasi partiyaların Polşanın siyasi sistemində hansı səviyyədə mövqe tutduğunu 2015-ci il oktyabrında keçirilən parlament və prezident seçkiləri bariz şəkildə göstərmiş oldu.

Belə ki, 2015-ci ildə Polşada parlament (Seym və Senata) və həm də prezident seçkiləri keçirildi. Parlament seçkiləri 2015-ci il iyulun 17-də Polşa Prezidenti Bronislav Komorovskinin Fərmanı ilə təyin olundu. 3 avqust 2015-ci fərmanı ilə dəyişikliklər edilərək, 2015-ci il oktyabrın 25-də keçirildi. Seçkilərdə aşağıdakı əsas partiyalar iştirak edirdi: "Vətəndaş Platforması" (Baş nazir postuna namizədi - Yeva Kopaç), "Hüquq və Ədalət" (Beata Şidlo), "Müasir" (Rişard Petry), "Kukiz'15" (Pavel Kukiz), Birləşmiş Sollar (Barbara Novaçkaya), Polşa Kəndli Partiyası (Januş Pexoçinski), Respublikanın bərpası naminə Koalisiya - Azadlıq və Ümid (Januş Korvin-Mikke).

2015-ci il parlament seçkilərinin nəticələrinə dair cədvəl

Partiyaların siyahısı	Seym-də əldə edilən səs-lərin sayı	Seym-də əldə edilən səs-lərin faizi	əvvəlki seçkidə əldə edilən səs-lə müqayisə faizlə (%)	əvvəlki seçkidə əldə edilən yerlə müqayisə (sayla)	Seym-də qazanılan yer	Se-natda qazanılan yer
“Hüquq və ədalət” Partiyası (Prawo i Sprawiedliwość, PiS)	5, 711, 687	37.58	▲7.69	▲78	235	61
“Vətəndaş platforması” partiyası (Platforma Obywatelska, O)	3, 661, 474	24.09	▼15.09	▼69	138	34
“Kukiz hərəkəti” partiyası (K’15)	1, 339, 094	8.81		▲42	42	
“Modern” partiyası ((Nowoczesna Ryszarda Petru, Nowoczesna)	1,155, 370	7.60		▲28	28	
“Birləşmiş sollar” koalisiyası (Zjednoczona Lewica)	1, 147, 102	7.55	▼11.26	▼67	—	
Polşa Xalq Partiyası (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL)	779, 875	5.13	▼3.23	▼12	16	1
Alman azlığı bölgə komitəsi (Mniejszość Niemiecka)	27, 530	0.18	▼0.01	—	1	
Müstəqil senatorlar						4
Cəmi:	15, 200, 671		100		460	100

Cədvəldən göründüyü kimi, seçkilərdə 37,6 % səsle ən böyük müxalifət partiyası “Hüquq və Ədalət” qazandı: 460 yerdən 235-ni tutdu. Hakim “Vətəndaş Platforması” isə 24,1% (138 yer) əldə etdi. Bu, 1989-cu ildə demokratiyanın bərpasından sonra Polşada keçirilən ilk seçkilər idi ki, bir partiya parlamentdə yerlərin mütləq əksəriyyətini əldə edir və təkbəşinə hökumət kabinetini qurmaq şansına qazanırdı. Beləliklə, Beata Şidlo Baş nazir postunu tutdu.

Yuxarıdakı cədvəldə Senata keçirilən seçkilərin nəticələri də öz əksini tapmışdır. Cədvəldən göründüyü kimi, Senata keçirilən son seçkidə “Hüquq və Ədalət” partiyası 61 səsle üstünlük qazanmış və partiyanın nümayəndəsi Stanislav Karçevski Marşal seçilmişdir. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, 2005-ci ildən 2015-ci ilədək Senatda “Vətəndaş Platforması Partiyası üstünlük təşkil etmişdir.

2015-ci ildə Polşa prezidentinin növbəti ümumixalq seçkisi Polşa Konstitusiyasına (mad. 128, bənd 2) uyğun olaraq, 3 və 17 may tarixləri arasındakı müddətdə keçməlidir. Buna görə də fevralın 4-də marşal Radoslav Sikorski seçkiləri mayın 10 -na təyin etdi.

2011-ci il 5 yanvar tarixli “Seçki Məcəlləsi” Qanununun 296-cı maddəsinə uyğun olaraq, prezidentliyə namizəd mart ayının 26-na kimi ən azı 100 min seçici imzası toplamalardır. Bunun üçün o, əvvəlcə təşəbbüs qrupu (minimum 15 nəfər) yaratmalı və sonra martın 16 -na kimi Polşanın seçki komissiyasında ilk min seçici imzasını qeydiyyatdan keçirməlidir.

Beləliklə, 2015-ci ildə prezidentliyə 26 namizəd (21 kişi və 5 qadın) təşəbbüs qrupu yaratdı və imza toplamağa başladı. Onlardan üç nəfəri müəyyən edilmiş müddət ərzində ilkin 1000 imzanı toplaya bilmədi. Qalan 23 nəfərdən yalnız aşağıda adları qeyd edilən 11 namizəd lazımi 100 min seçici imzası toplaya bildi və buna görə də, prezidentliyə namizədlik hüququ qazandı:

- Qrzeqorz Braun - rejissor, ssenarist, publisist;
- Andjey Duda – “Hüquq və ədalət” partiyasından Avropa Parlamentinin üzvü;
- Artur Qlovatski - sahibkar;
- Anna Qrodska - Yaşillər Partiyasından Seymin deputatı;

- Zdzisław Jankowski – “Vətənpərvər Polşa” partiyasının sədr müavini, keçmiş deputat
- Adam Yarubas - Polşa Kəndli Partiyasının sədr müavini, Marşal Świentoksiążski vöyevodalığının marşalı;
- Bronisław Komorowski - Polşanın prezidenti vəzifəsini icra edən;
- Włodzimej Julian Korab-Karpoviç - “Gələcək Polşa” komitəsinin başçısı;
- Janusz Korwin-Mikke – Avroparlamentin deputatı və “Azadlıq və ümid- respublikanın dirçəliş Koalisiyası” lideri;
- Marian Kowalski – “Xalq hərəkatı” partiyasının sədr müavini
- Pavel Kukiz - müstəqil namizəd, rok musiqiçi, Aşağı Sileziyavöyevodalığının Seyminin deputatı;
- Dariusz Laska - komitə "Həmrəy fikirli Vətənpərvərlər birliyi” komitəsinin lideri;
- Stanisław Maydanski – “Oytsovizna” “Xalq Partiyası” sədrinin müavini, sabiq millət vəkili və senator;
- Balli Marjeç - koalisiya “Qazax cəmiyyəti” koalisiyasının sədri
- Corneill Moravetski – “Mübarizlərin həmrəyliyi” partiyasının lideri
- Zenon Nowak - Cəsur atalar” partiyasının lideri (Janusz Korwin-Mikkenin xeyrinə martın 16-da namizədliyini geri götürdü);
- Vanda Noviçka – Seymin sədr müavini;
- Maqdalena Oqurek - Demokratik Sol Qüvvələr İttifaqının namizədi:
- Januş Palikot – “Palikot hərəkatı”nın lideri;
- İvona Pyontek - Qadınlar Partiyasının sədri;
- Adam Slomka - “Məğrurlar” və “Müstəqil Polşa Konfederasiyası - vətənpərvərlər düşərgəsi” siyasi təşkilatları koalisiyasının lideri, sabiq millət vəkili;
- Pavel Tanayno - sahibkar, “Birbaşə demokratiya” partiyasının mətbuat-katibi;

• Jaçek Vilç – Yeni sağlar Konqresinin fəalı.
Prezident seçkisinin birinci turunda qalibi müəyyənləşdirmək mümkün olmadı. Namizədlərin heç biri seçicilərin səsini 50%-ni əldə edə bilmədi. A.Duda - 35%, B.Komarovski -32%, P.Kukiz-20% səs qazandılar.2015-ci il mayın 24-də A.Duda və B.Komarovskinin iştirakı ilə ikinci tur keçirildi. İkinci turda A.Duda 51,5% səs qazanaraq, öz rəqibini 3 % səs çoxluğu ilə üstələdi və qalib gəldi.

Beləliklə, “Hüquq və ədalət” partiyasından mühafizəkar A.Duda dövlətin yeni başçısı seçildi.

Beləliklə, 2007-ci ildən sonra ilk dəfə idi ki, “Hüquq və ədalət” partiyası həm qanunverici, həm də icraedici hakimiyyəti əllərinə alırdılar.

Prezident və parlament seçkilərinin nəticələri bunu deməyə əsas verir ki, 2000-ci ildən etibarən ölkədə əsas siyasi qüvvələr – sağ mərkəzi “Vətəndaş Platforması” və mühafizəkar “Hüquq və Ədalət” partiyalardır. Mühafizəkarların populyarlığının artması onlara seçicilərin əksəriyyətinin dəstəyini qazanmaq imkanını verdi.

2016-cı il dekabrın 16-da Polşanın aşağı palatasında müxalifət nümayəndələri faktiki olaraq Seymin işini blokladılar. Nəticədə 2017-ci ilin dövlət büdcəsi üzrə müzakirə və səsvermə binanın digər zalında keçirildi. Müxalifət dərhal bu səsverməni qanunsuz elan etdi. Bundan əlavə Seymin iclas salonunun müxalifət tərəfindən zəbt edilməsi fonunda jurnalistlərin binaya buraxılışı müvəqqəti olaraq dayandırıldı. Bütün bunlar, yəni büdcənin müxalifətin fikrincə qeyri-qanuni şəraitdə qəbul edilməsi və jurnalistlərlə bağlı qərarı əsas götürərək Demokratiyanın Müdafiəsi Komitəsi və bir sıra radikal müxalifət partiyaları Seymin binası qarşısında mitinq keçirərək binadan çıxışları bağlamağa cəhd etdilər. İctimai asayiş təmin etmək və insidentlərə yol verməmək üçün binaya polis qüvvələri çağırıldı, nəticədə hər hansı qarşıdurma baş vermədi.Mitinq bir neçə gün davam etdi, amma tədricən burada iştirak edənlərin sayı azaldı. Vəziyyəti normallaşdırmaq istiqamətində bəzi real addımlar atıldı. Belə ki, ilk növbədə jurnalistlərin Seymin və Senatın binalarına girişi bərpa edildi. Bundan əlavə, prezident Andjey Duda Seymin spi-

kerinə məktub göndərərək dekabrın 16-da büdcə ilə bağlı yaranmış vəziyyəti izah etməyə çağırırdı.

Bu zaman hökumət "Antidoping qanunu"nu bəyəndi, Senat isə təhlükəsizlik orqanlarının keçmiş əməkdaşlarının pensiyalarının azaldılmasını nəzərdə tutan qanunu müzakirə və qəbul etdi. Sonuncu qanun da ictimaiyyət arasında birmənalı qarşılanmadı. Çünki təhlükəsizlik orqanlarının keçmiş əməkdaşlarının hamı kimi pensiya almasının tərəfdarları daha çoxdur.

Amma məsələ ondan ibarətdir ki, parlament böhranı adlanan bu durumun ilk mərhələsində hadisələrin vətəndaş qarşındurmasına qədərə gətirib çıxaracağı ehtimalı yaransa da, hakim partiyanın və hökumətin bəyanatları, hakimiyyətin sərtlik nümayiş etdirməməsi, bəzi qərarların (məsələn, jurnalistlərin buraxılması məsələsi) tez bir zamanda ləğv olunması, hadisələrə dərhal reaksiya verilməsi "Vətəndaş Platforması" partiyası kimi ciddi müxalifətin, radikal müxalif qrupların məsuliyyətsiz çağırışlarına qoşulmaması kimi amillər buna imkan vermədi. Dekabrın 21-də hakim partiyanın lideri Yaroslav Kaçinski, baş nazir Beata Şidlo, Seymin spikeri Marek Kuxçinski və Senatın spikeri Stanislav Karçevski birgə mətbuat konfransı keçirdilər. "Hüquq və Ədalət" Partiyası qarşındurmada iştirak etməyən bütün müxalifət qüvvələrlə əməkdaşlığa hazır olduğunu, hətta parlamentin işində bəzi dəyişikliklərin də mümkünlüyünü (məsələn, müxalifətin lideri üçün müəyyən hüquq və səlahiyyətlərin verilməsi) bildirdilər. Yaroslav Kaçinski Böyük Britaniyanı misal gətirərək göstərdi ki, bu ölkədə hər beşinci parlament iclası müxalifətin gündəliyi əsasında keçirilir. Kaçinski deyib ki, Polşada da müxalifət bütün hüquq və səlahiyyətlərlə təmin edilməlidir ki, konstruktiv tənqid, fərqli fikirlər sərbəst ifadə edilə bilsin. Partiya rəhbəri həmçinin bəyan edib ki, tədbirdə baş nazirin və parlamentin hər iki palatasının rəhbərlərinin iştirakı onu göstərir ki, müxalifətə hakimiyyətin hər qolu üzrə "əl uzadılır".

Ümumiyyətlə, XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində Polşanın siyasi sistemində baş verən dəyişiklikləri beş mərhələyə ayırmaq olar:

- 1) V.Jaruzelskinin faktiki olmayan, normativ başçılıq rejimi;
- 2) L.Valensanın Kiçik Konstitusiyanın qəbulundan əvvəlki normativ və faktiki prezident rejimi;
- 3) Kiçik Konstitusiyanın qəbul edilməsindən sonra məhdud prezident rejimi;
- 4) 1995-ci ildən sonra prezident rejiminin elementləri ilə faktiki və qeyri-normativ parlament rejimi;
- 5) Güclü hökumətə söykənən parlament rejimi.

Beləliklə, Polşada parlamentarizmin formalaşmasını ölkənin demokratikləşmə prosesinin mühüm komponentlərindən biri olduğunu təsdiq edə bilərik. Bu prosesin başa çatması nəticəsində Polşanın siyasi səhnəsində sabitlik bərqərar olmuşdur.

Yeni siyasi reallıqlara uyğun gələn optimal seçki modelinin axtarışı, hakimiyyətin icraedici və qanunverici qolları arasında qarşılıqlı münasibətlər sisteminin qurulması, partiyalı sistemin formalaşması, konstitusiyaya normalarının inkişafı, elitanın formalaşması – məhz bu proseslər XX əsrin 80-ci illərinin sonları – XXI əsrin əvvəllərində Polşanın siyasi həyatının institutlaşdırılmasının əsas məzmununu təşkil etmişdir.

Müasir Polşa Respublikasının Dövlət quruluşu

III Respublika parlament demokratiyası çərçivəsində unitar bir dövlət quruluşuna malikdir. 1997-ci ildə referendumla qəbul edilən və hələ də qüvvədə olan Polşa Respublikası Konstitusiyasının 10-cu maddəsinə görə dövlətin idarə quruluşu hakimiyyət bölgüsünə - qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin ayrılmasına və bunların arasındakı tarazlığa əsaslanır. Konstitusiyaya istiqamətində qanunvericilik hakimiyyəti Parlamentə verilmişdir. Ali İcra hakimiyyəti Prezidentə və Nazirlər Şurasına, məhkəmə gücü isə ölkə səviyyəsində məhkəmələrə verilmiş səlahiyyətlərdir.

Dövlət başçısı - iki dəfədən artıq olmamaq şərti ilə 5 il müddətinə seçilən Prezidentdir. Seçki günü Polşa Konstitusiyasına (mad. 128, bənd 2) uyğun olaraq, Seymin Marşalı tərəfindən prezi-

dentin səlahiyyətlərinin qurtarmasına 3-4 ay qalmış təyin olunur. Namizəd üçün yaş həddi 35 yaşıdır. Namizədliyi irəli sürmək üçün 100 min imza tələb olunur.

Polşa Respublikasının Prezidentləri (1989-cu ildən bu günədək):

V. Yaruzelski (31.12.1989-22.12.1990) *L. Valensa* (22.12.1990-22.12.1995) *A. Kvasnevski* (23.12.1995-23.12.2005)

L. Kaçinski (23.12.2005-10.04.2010) *B. Komarovski* (06.08.2010-06.2015) *A. Duda* (06.08.2015-hal-hazırədək)

İcra hakimiyyəti orqanı - Nazirlər Şurası («Rada Ministrów»)dir. Konstitusiyaya əsasən, Nazirlər Şurasının (Hökumətin) tərkibinə sədr, müavinlər və nazirlər daxildir. Nazirlər Şurasının təşkili və iş rejimi 1996-cı il 8 avqust “Nazirlər Şurası haqqında” qanunla tənzimlənir.

Nazirlər Şurasının funksiya və səlahiyyətləri. Konstitusiyaya uyğun olaraq Nazirlər Şurası (hökumət) Polşa Respublikasının daxili və xarici siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir (maddə 146, paraq.1). O cümlədən:

- ölkənin və ictimai asayişin qayda-qanunu, dövlət təhlükəsizliyini təmin edir;

- qanunların həyata keçirilməsini təmin edir, normativ aktları dərc edir;

- dövlət orqanlarının işini əlaqələndirir və onlara nəzarət edir;

- dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayır, Xəzinə gəlirləri ilə bağlı maraqları müdafiə edir;

- dövlət büdcəsinin icrasına nəzarət edir;

-Dövlət hesablarının bağlanmasını təsdiq edir və büdcənin icrası haqqında hesabat verir;

- Dövlətin xarici təhlükəsizliyini təmin edir;

- digər ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlər sahəsində ümumi rəhbərliyi həyata keçirir, ratifikasiyası tələb olunan beynəlxalq müqavilələrin və digər beynəlxalq müqavilələrin bağlanmasını reallaşdırır;

- milli müdafiə sahəsində ümumi nəzarəti həyata keçirir və hər il həqiqi hərbi xidmətə çağırış üçün vətəndaşların sayını müəyyən edir;

- digər dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətinə aid olmayan digər məsələləri həyata keçirir (Konstitusiya, maddə 146, paragraf 2).

Qanunun pozulması və nazirlərin fəaliyyəti ilə bağlı cinayətlər Seymin tərəfindən təyin olunan **xüsusi dövlət məhkəməsində** baxılır.

Nazirlər Kabineti ölkənin hər bir 16 voyevodalığında öz nümayəndəliyinə malikdir.

Baş nazirin kanselyariyasında və bütün nazirliklərdə dövlət qulluqçuları korpusu ilə yanaşı, siyasi məsləhətçilər - məsləhətçilər komandası da vardır ki, bu komanda hər bir nazirliyin fəaliyyətinin əsas prinsiplərini işləyib hazırlayır.

Polşa Respublikasının Baş Nazirləri (1989-cu ildən bu günədək):

Nö- si	Fotoqrafiyası	Adı və soyadı	Vəzifədə olmuşdur:
1		Tadueş Mazovetski	24 avqust 1989 - 4 yanvar 1991
2		Yan Kşıştof Beletski	4 yanvar 1991 - 6 dekabr 1991
3		Yan Olşevski	6 dekabr 1991 - 5 iyun 1992

4		Valdemar Pavlyak	5 iyun 1992 - 10 iyul 1992
5		Xanna Suxotska	11 iyul 1992 - 25 oktyabr 1993
6		Valdemar Pavlyak	26 oktyabr 1993 - 6 mart 1995
7		Yuzef Oleksı	7 mart 1995 - 7 fevral 1996
8		Vlodzimej Simoşeviç	7 fevral 1996 - 31 oktyabr 1997

9		Eji Buzek	31 oktyabr 1997 - 19 oktyabr 2001
10		Lešek Miller	19 oktyabr 2001 - 2 may 2004
11		Marek Belka	2 may 2004 - 31 oktyabr 2005
12		Kazimej Marçinkeviç	31 oktyabr 2005 - 14 iyul 2006
13		Yaroslav Kaçinski	14 iyul 2006 - 16 noyabr 2007

14		Donald Tusk	16 noyabr 2007 - 22 sentyabr 2014
15		Eva Kopaç	22 sentyabr 2014 - 16 noyabr 2015
16		Beata Şidlo	16 noyabr 2015 - indiyədək

Qanunvericilik hakimiyyəti – Polşa parlamentinə məxsusdur. Qanunverici məclis iki palatadan ibarətdir: Seym, Senat. Polşa Seyminə və Senatına seçkilər dörd ildən bir keçirilir. Seym 460 deputatdan ibarətdir. 18 yaşına çatmış hər bir Polşa vətəndaşı seçki hüququna malikdir. Seymə üzv olmaq üçün minimal yaş həddi 21 yaşdır və seçkilər proporsional əsasda keçirilir. Polşa Respublikası ərazisi 41 seçki dairəsinə bölünür. Hər bir dairədən, onun böyüklüyündən və əhalisinin sayından asılı olaraq Seymə 7 nəfərdən 19 nə-

fərədək deputat seçilir. Seymə keçid baryeri partiyalar üçün seçicilərin 5%-i, koalisiyalar üçün 8%-i həddində müəyyən edilmişdir. Mandatlar isə proporsional prinsip əsasında paylanır.

Seymin, digər qanunverici orqanlarla müqayisədə dövlətin siyasətinə təsiri böyükdür. Bu büdcənin təsdiqi zamanı daha çox büruzə verir. Seym Nazirlər Kabinetinin fəaliyyətinə nəzarət edir.

Seymin orqanları:

- Seymin marşalı (*Marszałek Sejmu*) - aşağı palataya rəhbərlik edir və iclasları keçirir.

- Seymin vitse-marşalı (*Wicemarszałek Sejmu*).

- Seymin Rəyasət heyəti (*Prezydium Sejmu*) - marşal və vitse-marşaldan ibarət olub, Aşağı Palatanın işlərini planlaşdırır, komissiyalar arasında əməkdaşlığı təşkil edir, marşala göndərilən işləri nəzərdən keçirir.

- Seymin Ağsaqqallar Şurası (*Konwent Seniorów*) – marşaldan, bütün vitse-marşallardan və fraksiya nümayəndələrindən ibarət olub, aşağı palatanın planı, ayrı-ayrı iclasların vaxtı və gündəlikdə duran məsələləri haqqında, palatanın orqanlarının seçkiləri, kanselyariyanın vəzifələri və Marşala (Rəyasət Heyətinə) baxılmaq üçün göndərilən digər məsələlər barəsində öz rəyini bildirir.

- Seymin Komissiyaları (*Komisje sejmowe*) - sədrlərdən (*przewodniczący*), sədrlərin müavinlərindən (*zastępca przewodniczącego*), bəzi komissiyaların rəyasət heyətindən (*Prezydium Komisji*) və üzvlərindən ibarət olub, Seymin fəaliyyət predmeti olan işləri nəzərdən keçirir və hazırlayır, Seymə, Marşala və Rəyasət Heyətinə baxılmaq üçün göndərilən məsələlərə barəsində öz rəyini bildirir.

- Seymin Kanselyariyası (*Kancelaria Sejmu*) Seymin fəaliyyətini təmin edən orqandır. Ona iki müavini (*zastępca szefa Kancelarii*), olan Kanselyariya rəisi (*szef Kancelarii*) rəhbərlik edir. Tərkibinə marşalın mühafizəsi (*Straz Marszalkowska*) - Seymin binasının qorunmasını təmin edən struktur daxildir.

Deputat klubları (*klub poselski*)

- Deputat qrupları (*kolo poselskie*).

Seymin Marşalı (*marszałek*) Polşa Prezidentinin səlahiyyətlərini prezidentin özündən sonra icra etmək hüququna malik ikinci şəxsdir. Seymin marşalı yeni seçilmiş Seymin ilk iclasında seçilir, aşağı palatanın, Rəyasət Heyətinin və Ağsaqqallar Şurasının işinə rəhbərlik edir və icaslara sədrlik edir. Marşal qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış edir və qətnamələr irəli sürür, həmçinin dövlət orqanları tərəfindən Seymə ünvanlanmış təklifləri Rəyasət Heyəti ilə razılaşdırdıqdan sonra aşağı palatanın müzakirəsinə çıxarır. Senat və digər ölkələrin parlamentləri ilə, həmçinin Aİ-nin orqan və qurumları ilə əməkdaşlıqla bağlı işlərə rəhbərlik edir və s.

1989-cu ildən Polşa Respublikası Seyminin Marşalları:

Nö- si	Adı və soyadı	Vəzifədə olmuşdur	Mənsub olduğu partiya
1.	Mikolay Kozakiyeviç	31 dekabr 1989 - 24 Noyabr 1991	Birləşmiş Xalq Partiyası / Polşa Xalq Partiyası
2.	Vieslav Xrzanovski	25 noyabr 1991 -14 oktyabr 1993	Xristian Milli Birlik partiyası
3.	Jozef Oleksi	14 oktyabr 1993 -3 Mart 1995-ci	Demokratik Sol İttifaq
4.	Jozef Zych	3 Mart 1995 -19 oktyabr 1997	Polşa Xalq Partiyası
5.	Maciej Plazinski	20 oktyabr 1997 -18 oktyabr 2001	Həmrəylik Seçki Hərəkatı / Vətəndaş Platforması
6.	Marek Borovski	19 oktyabr 2001 -20 aprel 2004	Polşa Demokratik Sol İttifaq / Polşa Sosial Demokratiya
7.	Jozef Oleksi	21 Aprel 2004 - 5 Yanvar 2005	Demokratik Sol İttifaq
8.	Vlodzimierz Çimoşeviç	5 Yanvar 2005 -18 oktyabr 2005	Demokratik Sol İttifaq
9.	Marek Jurek	26 oktyabr 2005 -27 Aprel 2007	Hüquq və Ədalət Partiyası

10.	Ludvik Dorn	27 Aprel 2007 - 4 noyabr 2007	Hüquq və Ədalət Partiyası
11.	Bronislav Komorovski	5 noyabr 2007 - 8 iyul 2010	Vətəndaş Platforması Partiyası
12.	Stefan Niesiolovski	8 iyul 2010-cu il	Vətəndaş Platforması Partiyası
13.	Qrzegorz Şetyna	8 iyul 2010 - 8 Noyabr 2011	Vətəndaş Platforması Partiyası
14.	Eva Kopaç	8 Noyabr 2011 - 22 Sentyabr 2014	Vətəndaş Platforması Partiyası
15.	Jerzy Venderlix	22 sentyabr 2014 - 24 Sentyabr 2014	Demokratik Sol İttifaq
16.	Radoslav Sikorski	24 sentyabr 2014 - 23 iyun 2015	Vətəndaş Platforması Partiyası
17.	Jerzy Venderlix	23 iyun - 25 iyun 2015-ci il	Demokratik Sol İttifaq
18.	Malqorzata Kidava-Blonska	25 iyun 2015 - 11 noyabr 2015	Vətəndaş Platforması Partiyası
19.	Marek Kuçinski	2015-ci il noyabrın 12-dən indiyənədək	Hüquq və Ədalət Partiyası

Senat Polşa parlamentinin yuxarı palatası olub, 100 nümayəndədən ibarətdir. 1939-cu ildən (1946-cı ilədək formal mövcud olmuş) fəaliyyətini dayandıran Senat, 1989-cu ildə PXR hökuməti ilə müxalifət arasında danışıqlar - "Dəyirmi masa" nəticəsində fəaliyyətə başlamışdır. Senata namizəd üçün minimal yaş həddi 30 yaşdır və seçkilər majoritar əsasda keçirilir. Senator birmandatlı dairələrdə birbaşa ümumxalq səsverməsi ilə 4 illiyə seçilir. Hər vilayətdən 2 senator, yalnız əhalisi çox olan Varşava və Katovitse vilayətinin hər birindən 3 senator seçilə bilər. Senatorluğa namizədlik üçün 3 min imza tələb olunur. 1989-2010-cu illərdə belə bir qayda mövcud olmuşdur ki, seçki dairəsinin əhalisinin sayından asılı olaraq ən yüksək səs qazanmış bir neçə (2-4 nəfər) senator seçilirdi. 2010-cu ildə qəbul edilmiş dəyişikliklərə əsasən, senatorlar bir turda kiçik bir

mandatlı seçki dairələri tərəfindən seçilir. Başqa sözlə, hər seçki dairəsindən bir nəfər senator seçilir.

Senat Seymin qəbul etdiyi qanun layihələrini geri göndərə və ya düzəlişlər edə bilər, lakin Seym mütləq səs çoxluğu ilə Senatın bu qərarlarını qüvvədən düşmüş elan edə bilər. Konstitusiya prezidentə, parlament böhranı zamanı 3 aylıq fəvqəladə vəziyyət elan etmək hüququ verir və bu zaman prezident baş nazirin səlahiyyətlərini icra edə bilər, amma parlamenti buraxa bilməz. Parlament hər hansı bir məsələ ilə bağlı komissiya yarada bilər.

Senatın Marşalı (*marszałek*) Polşa Prezidentinin səlahiyyətlərini prezidentin özündən və Seymin sədrindən sonra icra etmək hüququna malik üçüncü şəxsdir. Belə bir hadisə III Respublika dövründə yalnız bir dəfə - 2010-cu ilin aprelində Smolensk yaxınlığında təyyarə qəzası zamanı Prezident Lex Kaçinski'nin ölümündən sonra baş vermişdir. Belə ki, Konstitusiyaya görə, Prezidentin səlahiyyətini 2010-cu ilin 10 aprelindən Seymin marşalı B.Komarovski icra etməyə başlamışdır. Onun iyulun 8-də istefasından sonra, yeni spiker seçilənədək bir günlük Senatın Marşalı B.Boruseviç Prezident səlahiyyətlərini yerinə yetirmişdir. İyulun 8-də Seymin sədri seçilmiş Q.Şetyna Polşanın prezidenti səlahiyyətlərini yeni prezident seçilənədək, yəni avqustun 7-dək icra etmişdir.

Senatın orqanları aşağı palatanın orqanları ilə oxşardır:

- Senatın marşalı - yuxarı palataya rəhbərlik edir və iclasları keçirir.
- Senatın vitse-marşalı.
- Senatın Rəyasət heyəti - marşal və vitse-marşaldan ibarət olub, Yuxarı Palatanın işlərini planlaşdırır, komissiyalar arasında əməkdaşlığı təşkil edir, marşala göndərilən işləri nəzərdən keçirir.
- Senatın Ağsaqqallar Şurası - marşaldan, bütün vitse-marşallardan və fraksiya nümayəndələrindən ibarət olub, yuxarı palatanın planı, ayrı-ayrı iclasların vaxtı və gündəlikdə duran məsələləri haqqında, palatanın orqanlarının seçkiləri və Marşala (Rəyasət Heyətinə) baxılmaq üçün göndərilən digər məsələlər barəsində öz rəyini bildirir.

• Senatın Komissiyaları - sədrərdən, sədrlərin müavinlərinədən, komissiyaların rəyasət heyətindən və üzvlərindən ibarət olub, Senatın fəaliyyət predmeti olan işləri nəzərdən keçirir və hazırlayır, Senata, Marşala və Rəyasət Heyətinə baxılmaq üçün göndərilən məsələlərə barəsində öz rəyini bildirir.

• Senatın Kanselyariyası Yuxarı palatanın fəaliyyətini təmin edən orqandır.

1989-cu ildən Senata rəhbərlik etmiş Marşalların siyahısı:

- Andjey Stelmaxovski (1989-1991)
- Avqust Helkovski (1991-1993)
- Adam Struzik (1993-1997-ci illərdə)
- Alisiya Qjeskovyak (1997-2001)
- Longin Pastusyak (2001-2005)
- Boqdan Boruseviç (2005-2015)
- Stanislav Karçevski (2015-ci ildən bu günədək).

Seçki sistemi

Polşa parlamentinin hər iki palatasına seçkilər haqqında fəal və passiv seçki hüquqları, qaydaları və digər əsas müddəalar, Polşa Respublikası Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır.

Polşa Respublikası Seyminə, Polşa Respublikası Senatına, yerli idarəetmə orqanlarına, Avropa Parlamentinə, Polşa Respublikası Prezidentliyinə seçkilərin hüquqi normaları, həmçinin "vuyt"ların (Polşada kənd "qmin"ində (bələdiyyəsində) yeganə icra hakimiyyəti orqanı), burqomistrlərin (100 min nəfərədək əhalisi olan şəhərlərin "qmin"ində (bələdiyyəsində) yeganə icra hakimiyyəti orqanı), şəhərlərin prezidentlərinin (100 min nəfərdən çox əhalisi olan şəhərlərin "qmin"ində (bələdiyyəsində) yeganə icra hakimiyyəti orqanı) seçkilərin prosedur qaydaları 5 yanvar 2011-ci il tarixli "Seçki Məcəlləsi" haqqında qanun ilə tənzimlənir.

Qanunda seçkilərin keçirilməsi qaydaları haqqında müddəaları, seçki komitələrinin formalaşması və fəaliyyəti, namizədliyin irəli sürülməsi qaydalarının, seçki kompaniyalarının maliyyələşdirilməsi

və keçirilməsi, onun büdcə hesabları, seçkilərin keçirilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirən seçki komissiyalarının və ya digər orqanların təyin olunması və fəaliyyəti, səsərin sayılması üsulu öz ifadəsini tapmışdır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Seym və Senata seçkilər eyni zamanda və dörd ildən bir keçirilir. Seçkilər beş prinsip əsasında keçirilir:

1) Ümumxalq. Polşa Respublikası Dövlət Tribunalının qərarı və yaxud məhkəmə qərarı əsasında səsvermə hüquqlarından məhrum edilənlər istisna edilməklə, milliyyətindən, cinsindən, dinindən, dilindən və imkanından asılı olmayaraq yetkinlik yaşına çatmış bütün Polşa vətəndaşları aktiv seçki hüququna malikdirlər.

2) Bərabər. Hər bir vətəndaş bir seçki zamanı yalnız bir dəfə səs verə bilər, hər bir səs eyni çəkiyə malikdir.

3) Birbaşa - (bir mərhələli). Hər bir vətəndaş öz namizəd səs verir;

4) Proporsional. Səsvermə partiya siyahısı əsasında keçirilir. Hal-hazırda Polşada, mandatlar d'Hondt üsuluna görə paylanır (iki dəfə - 1991 və 2001-ci illərdəki seçkilərdə - Sent Laquyu modifikasiya üsulundan istifadə edilmişdir).

5) Gizli səsvermə yolu ilə keçirilən səsvermə zaman seçicinin konkret namizədələ bağlı sərbəslə, azad qərar verməsi təmin olunur.

2011-ci il tarixli "Seçki Məcəlləsi" haqqında qanuna əsasən, Seym və Avropa Parlamenti deputatlığına namizədlərin siyahısında namizədlərin ümumi sayının ən azı 35%-ni qadın olmalıdır. Bu siyahıda kişilər də ümumi sayla nisbətə 35%-dən az olmamalıdır. Seçki siyahısı bu standartlara cavab vermirsə, dairə seçki komissiyası 3 gün ərzində bu çatışmazlığın aradan qaldırılmasını seçki siyahısını təqdim şəxsədən tələb edir. Çatışmazlıq aradan qaldırılmadığı təqdirdə dairə seçki komissiyası həmin namizəd siyahısının qəbul edilməməsi haqqında qərar çıxarır. Bu qərar Polşa parlamentində gender probleminin həllinə mühüm rol oynadı. 2011-ci il seçkilərdə qadınlar seymdə 110 nəfər (24%), senatda isə 12 (12%) ilə təmsil olundular. Son parlament seçkilərində də deputat kürsülərinin dörd-

də bir hissəsi qadınlara məxsusdur ki, bu məsələdə Polşa bir çox Avropa ölkəsini üstələyir. Bəsi politoloqların fikrincə, son illərdə Polşada qadın inqilabı başlamışdır.

Polşada **lobbiçilik** fəaliyyəti 7 iyul 2005-ci il tarixli “Qanunların qəbul edilməsi prosesində lobbi haqqında” qanunla tənzimlənir. Bu sənəd lobbizmin təzahür və fəaliyyət şərtlərini, professional lobbiçilərin riayət etməsi tələb olunan qaydaları, professional lobbiyə nəzarət formalarını, həmçinin bu sahədə professional fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərin reyestrinin aparılması formalarını müəyyən edir.

Lobbiçilər və ya onların nümayəndələri Seym və Senatın komissiyasının iclaslarında, ictimai dinləmələrdə iştirak edə bilər. Onlar səs hüququna malikdirlər, komissiya üzvlərinə sənədlər, o cümlədən hüquqi məsələlərin həlli və ekspertiziyalarla bağlı təkliflər verə, qanun layihələri ilə əlaqədar rəylər irəli sürə bilərlər. Seym və Senatda lobbiçilər haqqında 2011-ci il hesabatını təhlil edərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, lobbiçilər və ya onların nümayəndələri komissiyaların işində iştirak etsələr də, nadir hallarda səsvermə hüququndan istifadə etmişlər. 2011-ci ildə peşəkar lobbiçilik ilə məşğul olan şəxslər Seymin Komissiyalarının 31 iclasında (2 ictimai dinləmələr daxil olmaqla) iştirak etmişdirlər. Yalnız 4 iclasda fəal iştirak etmişlər. Təklif olunan dəyişikliklər və ya nəticələr barəsində hər hansı bir sənəd təqdim etməmişlər.

Qanunun hazırlanması və qəbulu üzərində iş prosesi bir neçə mərhələdən keçir: Birinci mərhələdə - qanun layihəsi hazırlanır, ikinci mərhələdə – Seymdə qanun layihəsi nəzərdən keçirilir. Üçüncü mərhələdə Seym tərəfindən qəbul edilmiş qanun layihəsi Senatda baxılır. Dördüncü mərhələdə - Senat tərəfindən edilmiş dəyişikliklər, və yaxud Yuxarı Palatanın bütövlükdə qanunu rədd etməsi haqqında qərarı Seymdə müzakirə edilir. Beşinci mərhələ (bu bir istisna kimi görülməlidir) - Prezidentin vəsatəti, yaxud tələbi qanun layihəsi Seymdə yenidən baxılır. Altıncı mərhələdə - Prezident tərəfindən qanun imzalanır və dərc edilməsi barədə fərman verilir. Ümumiyyətlə,

qanun layihəsi ən azı dörd mərhələdə (birinci, ikinci, üçüncü və altıncı) keçməlidir.

1997-ci ilin konstitusiyaya görə, beş subyekt qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malikdir: PR-nin Prezidenti, 15 millət vəkildən ibarət qrup və ya parlament komissiyaları, bütövlükdə Polşa Senati, hökumət və azı 100 min nəfərdən çox vətəndaşlardan ibarət qrup. Deputatların təşəbbüsləri ilə bağlı bütün qaydalar 24 iyun 1999-cu il tarixli “Vətəndaşlar tərəfindən qanunvericilik təşəbbüsünün icrası haqqında” Qanunda öz əksini tapmışdır. Qanun layihəsinin müəllifi onun Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə uyğunluğunu təsdiq etməlidir.

Polşa parlamentinin hər iki palatasında qəbul edilən qanunu imzalamaq üçün Prezidentin sərəncamında 21 gün (Büdcə Qanunu istisna olmaqla) vardır. Lakin prezident Büdcə Qanunu və Konstitusiyaya dəyişikliklər istisna olmaqla, hər hansı bir qanun ilə əlaqədar "veto" hüququna malikdir. Prezidentin "veto"-sunu deputatların 3/5 hissəsinin səs çoxluğu ilə aradan qaldırmaq olar.

Prezident qanunun Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamaq sorğusu ilə Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edə bilər. Prezident məhkəmə Konstitusiyaya təsdiq əgər qanun imzalamaqdan imtina edə bilməz. Əgər Prezident qanunu hüquqa zidd hesab edirsə, onu imzalamaqdan imtina edə bilər. Ancaq konstitusiyaya yalnız müddəaların bəzisi uyğun deyilsə, və onlar qanunla kəskin ziddiyyət təşkil etmirsə, onda Prezident Seymin marşalı ilə məsləhətləşdikdən sonra, həmin müddəalar istisna edilməklə (uyğunsuzluqlar aradan qaldırılmaq üçün yenidən Seymə göndərilməklə) qanunu imzalaya bilər.

Əgər dəyişikliklər Konstitusiyanın ən əhəmiyyətli fəsillərindən olan I Bölməyə (Respublika quruluşuna), II Bölməyə (İnsan və vətəndaşın azadlıqları, hüquq və vəzifələri, Ümumi prinsiplər, Şəxsi azadlıqlar və hüquqlar, Siyasi hüquq və azadlıqlar) və III Bölməyə (Hüququn mənbələri) aid olarsa, uyğun mövzulardan biri qanunvericilik təşəbbüsləri olan subyektlərdən biri (bu halda Prezident, 92 millət vəkildən ibarət qrup və ya Senat) qanunun qəbul edilməsinə

dən ötən 45 gün ərzində ümummilli referendumun keçirilməsini tələb edə bilər. Bu halda, son qərar xalqına məxsusdur.

Prezident Aleksandr Kvasnevskinin ilk prezidentliyi dövründə 11 qanuna veto qoymuş, 13 qanunu isə Konstitusiya Məhkəməsinin göndərmişdir. Prezidentliyinin ikinci müddətində o, 24 qanuna veto qoymuş, 12 qanunu isə Konstitusiya Məhkəməsinin göndərmişdir.

Prezidentin veto qoyduğu qanunlardan, məsələn, Polşanın 1975-ci ilədək olan inzibati-ərazi bölgüsünə qayıtmağı nəzərdə tutan ölkənin 15 voyevodalığa bölgüsü haqqında qanunu, Koşalin və Kielsdə mərkəzlər ilə bağlı qanunu (1998), fiziki şəxslərin proporsional vergisi haqqında qanunu, yenidən özəlləşdirmə haqqında qanunu (2001) və s. göstərmək olar. Prezident L.Valensa veto hüququndan 18 dəfə istifadə etmişdir. Məsələn, daşınmaz əmlakın mülkiyyət hüququnundan imtina edilməsi ilə bağlı Mülki Məcəlləyə dəyişikliklər haqqında qanuna (2006), Televiziya və Radio haqqında Qanuna dəyişikliklər edilməsi haqqında qanuna (2008), səhiyyə islahatı ilə bağlı üç qanuna (2008) və digərlərinə veto qoymuşdur. Prezident Bronislav Komorovski toxumçuluq haqqında qanun layihəsinə, Demblində Aviasiya Akademiyasının yaradılması haqqında qanun layihəsinə veto qoymuşdu.

Sadə vətəndaşlar da qanunvericilik təşəbbüsü göstərmək hüququna malikdirlər. Bunun üçün, aktiv seçki hüququna malik 15 nəfərdən ibarət qrup “qanunvericilik təşəbbüsünə dair komitə” yaradır, dəstək üçün 1000 nəfərdən çox imza toplayaraq yazılı şəkildə Seymin Marşalına məlumat verir. Marşal tərəfindən həmin məlumat qəbul edildikdən sonrakı üç ay ərzində bu qanunvericilik təşəbbüsünü dəstəkləyən vətəndaşların imzalarının siyahısı əlavə olunmaqla qanun layihəsi Seymə təqdim edir. Əgər kifayət qədər imza toplamaq mümkün olarsa, onda Seymin Marşalı qanunlayihəsini qəbul prosesinə daxil edir.

Polşada Konstitusiya tərəfindən mühakimə etmək səlahiyyətinin tanındığı məhkəmələr qanunvericilik və icra hakimiyyətindən sonra müstəqil üçüncü güc qoludur. Polşa Respublikasında məhkə-

mə sistemi ali məhkəmə, adi məhkəmə, idarə məhkəmələri və hərbi məhkəmələrdən ibarətdir.

Çox partiyalı - siyasi sistem

III Respublikanın qurulması ilə paralel çox partiyalı-siyasi sistem təşəkkül tapdı. Polşada siyasi partiyalar arasında fərqlilik din, iqtisadiyyat və siyasi liberalizm istiqamətində təmərküzləşir. Katolik muhafazakarlıq çərçivəsində özünü ifadə edən dini partiyaların qarşı tərəfində dünyəvilik çərçivəsində özünə yer tapan siyasi partiyalar fəaliyyət göstərir. Bunlarla yanaşı, mərkəzçi partiyalar da siyasi həyatda iştirak etməkdədirlər. Polşanın partiyalı-siyasi sistemində sayları az da olsa milli azlıqları təmsil edən siyasi partiyalara da rast gəlinir (“Alman azlığı” partiyası, Qərbi Ukrayna Kommunist Partiyası və s.)

Təxminən 45 il davam edən tək partiyalı sistemin 1989-cı ildən etibarən ortadan qalxması ilə birlikdə çox partiyalı sistemə qayıdılmış oldu. Belə ki, 1991-ci il seçkilərində 29 partiya Sejmə mandat qazanaraq Polşa parlamentində təmsil oluna bilmişdir. Bu dövrdə qurulan hökumətlər əsasən, çox partiyalı (bəzən sayı 7-ə çatan) koalisiyadan ibarət olurdu. 1990-cı illərin partiyalarla bağlı bir başqa xüsusiyyəti bundan ibarət olmuşdur ki, Polşada III Respublikanın koalisiya hökumətlərinin iqtidarda qalma müddətləri çox uzun olmamışdır. Baş nazirlərin adlarına nəzər yetirdikdə görürük ki, hər seçkidən sonra fərqli bir şəxs baş nazirlik postuna keçmişdir.

II Dünya Müharibəsinin sona çatmasından 1989-cı ilə qədər mövcud olan tək partiyalı sistemdən sonra III Respublikanın partiya-siyasi quruluşuna baxıldıqda, siyasi həyatda irili-xırdalı çoxlu sayda partiyanın qurulduğu diqqəti cəlb edir. 1990-cı illərdə çoxlu sayda siyasi partiya qurulmuşdur. Siyasi partiyaların tez-tez ittifaqlarda, yaxud seçkiqabağı koalisiyalarda birləşmələri diqqəti cəlb edir.

Polşada siyasi partiyaları çox qısa şəkildə təsnif etsək, sağ partiyalar arasında ilk yerdə Həmrəylik qrupunun olduğunu görürük. Ölkənin kommunist rejimindən çıxaraq liberal bazar iqtisadiy-

yatı əsasında demokratikləşməsində və qarbləşməsində Həmrəylik Hərəkatının əhəmiyyətli rolu və xidmətləri vardır. Bundan başqa sağ təmayüllü partiyalar arasında Xristian Milli Birlik Partiyası (ZChN) və Polşa Kəndli Partiyası (PSL) koalisiya hökumətlərində yer alaraq ölkənin siyasi və ictimai həyatında əhəmiyyətli bir yer tutmuşlar. Polşa Kəndli Partiyası (PSL) öz fəaliyyətini 1946 –cı il proqramı əsasında qurmuşdur. Sağ təmayüllü partiyalar arasında Həmrəylik və Azadlıq Birliyi Partiyası (UW) dünyəvi əsasda iqtisadiyyatın liberallaşdırılması xəttini müdafiə edirlər.

Sağ təmayüllü siyasi qüvvələr içərisində 2005-ci ildə Lex Kaçinskinin prezident seçilməsi ilə iqtidara gələn “Hüquq və Ədalət” (2001) partiyası ən önəmli yerlərdən birini tutur. 2015-ci ildə həm qanunvericilik, həm icraedici orqanlara keçirilən son seçkilərdə partiyanın qələbə qazanması onun polyak ictimaiyyəti arasında böyük nüfuzundan, xalqın böyük dəstəyindən xəbər verir.

2007-ci ildə parlament seçkilərində qələbə qazanan nüfuzlu liberal-mühafizəkar Vətəndaş Platforması 2011-ci ildə Polşa Kəndli Partiyası ilə koalisiyada Seym və Senatda üstünlüyü qoruyub saxladı. Yeri gəlmişkən, “Vətəndaş Platforması” Partiyasının lideri D. Tusk 2014-cü ildən Avropa Şurasının sədri vəzifəsini yerinə yetirir və qitənin siyasi liderləri arasında mühüm ter tutur.

Ölkənin siyasi həyatında əhəmiyyətli yer tutan sol qanadın ən qabaqda gedən partiyalarından biri Demokratik Sol Qüvvələrin İttifaqıdır (SLD). Partiyanın lideri olan A.Kvasnevski 1995 və 2000-ci illərdə keçirilən Prezident seçkilərini qazanaraq Polşa Prezident vəzifəsini üst-üstə iki dövrdə yerinə yetirmişdir.

Sol təmayüllülər arasında Əmək Birliyi (UP) əhəmiyyətli bir mövqedədir. Ölkədə 2001-ci ildə keçirilən seçkilərdə Demokratik Sol İttifaq (SLD) ilə Əmək Birliyi (UP) arasında qurulan seçki itti-faqı əsasında bu iki partiya ölkə səviyyəsində səsələrin 41%-ni alaraq 460 üzvü olan Sejmin 216 millət vəkili kürsüsünü, 100 nəfərlik Senatın isə 75 yerini qazandılar. Solçu qüvvələrdən “Yanuş Palikot Hərəkatı”nı, Polşa Kommunist Partiyasını, Polşa sosial-demokrat Partiyasını (2005) və s. göstərmək olar.

Polşada sağ və sol təmayüllərlə yanaşı mərkəzçi mövqeli partiyalar (Polşa Xalq Partiyası və s.) da vardır. Mərkəzçi partiyalar o qədər də böyük nüfuz qazanmamışlar.

Polşa Respublikasının siyasi həyatında öndə gedən bu partiyalardan başqa 200 –ə qədər siyasi partiya da fəaliyyət göstərir.

Beləliklə, XXI əsrin əvvəllərində Polşada partiyalar aşağıdakı koalisiyalar yaradaraq hökumət kabinetini formalaşdırmışlar:

1) 2001-2003-cü illərdə Sosial - Demokratlar (“Demokratik Solçu Qüvvələr İttifaqı”) və Kəndli Partiyasının (“Polşa Xalq Partiyası”) (seçki blokunun tərkibində xırda partiyalar var idi: Əmək Partiyası, Təqaüdcülərin Partiyası, Demokratik İttifaq, Xalq Demokratik Partiyası) Koalisiyası.

2) 2005-2007-ci illərdə “Hüquq və Ədalət” Partiyası “Özünümüdafiə” və “Polyak Ailələri Liqası” ilə birlikdə ölkəni idarə etmişdir;

3) 2007-ci ilin oktyabrında “Vətəndaş Platforması” “Polşa Xalq Partiyası” ilə Donald Tusk hökumətini qurdu.

Ölkədə tez-tez gündəmə gələn ittifaqların əhəmiyyətli bir nümunəsi kimi 30 kiçik partiya və qrupun yaratdığı Həmrəylik Seçki Hərəkatını (AWS) da göstərmək olar.

Polşa əhalisinin etnik tərkibi

2016-cı ilin statistikasına əsasən, Polşa əhalisinin sayı 38,6 milyon nəfərdən çoxdur. İllik təbii artım 0,02 %-dir. Polyaklar ölkə əhalisinin böyük əksəriyyətini təşkil etdiyindən (36, 068 milyon nəfər-93,72%)¹ Polşa respublikası bir millətli dövlətlər sırasında yer tutur. Ölkə ərazisində həmçinin, sileziyalılar (809 min nəfər - 2,10%), kaşublar (228 min nəfər-0,59 %), almanlar (109 min nəfər-0,28%), ukraynalılar(48 min nəfər-0,12 %), belaruslar (47 min nəfər-0,12 %), qaraçılar (16 min nəfər-0,04 %), ruslar (13 min

¹ Rəqəmlər Polşada 2011-ci ildə keçirilmiş əhalinin siyahıya alınmasına dair cədvəldən götürülmüşdür [Bax: Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011.pdf; İqtibas götürüldü: Население Польши / <https://ru.wikipedia.org/wiki>]

nəfər-0,03 %), amerikanlılar (11 min nəfər-0,03 %), lemkilər (10 min nəfər-0,03 %), ingilislər (10 min nəfər-0,03 %) və digərləri (1, 949 mln. nəfər - 5,08 %) yaşayırlar.

Polşa Respublikası "Avropa insan hüquqları Konvensiyası"nı, "Milli azlıqlar haqqında cərcivə Konvensiyası"nı, "Dillər haqqında Avropa xartiyası"nı imzalayaraq milli azlıqların hüquqlarının dövlət səviyyəsində qorunmasına təminat vermişdir. Polşa Konstitusiyasında (maddə 35, abz.1-2) göstərilir ki, polyak dövləti irq, din, dil və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq bərabərliyinə təminat verir, milli azlıqların etnik, mədəni, dil və dini özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaq, inkişaf və təzahür etdirmək hüququnu tanıyır.

Polşanın ictimai-siyasi həyatında vətəndaş cəmiyyəti, dini konfessiyalar və dindarların rolu

Totalitar sistemdən yeni sistemə keçid prosesində hüquqi dövlət quruculuğunun başa çatması nəticəsində Polşada vətəndaş təşəbbüslərinin dəstəklənməsi və siyasi plüralizmə əsaslanan güclü demokratik cəmiyyət – **vətəndaş cəmiyyəti** formalaşdı. Vətəndaş cəmiyyəti - insan hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə müdafiə olunduğu, vətəndaşların yaradıcılığının və ictimai-siyasi fəallığının artırılması üçün onların siyasətdə azad iştirakına əlverişli şəraitin yaradıldığı cəmiyyətdir. Polşada formalaşan müasir vətəndaş cəmiyyəti uzun tarixi inkişaf mərhələsini keçmişdir. Vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət bir-biri ilə qarşılıqlı sıx əlaqədə siyasətin kütləviləşməsinə gətirib çıxarır və demokratik siyasi sistemin həyat qabiliyyətini artırır. Vətəndaş cəmiyyətinin daxilində polyakların yüksək siyasi mədəniyyəti formalaşmışdır. Polşa alimi E.Vitr belə hesab edirdi ki, siyasi mədəniyyət - hakimiyyət və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin əxlaq kodeksinin, dəyərlərinin və mövqelərinin ümumi məcmusundan ibarətdir. Siyasi mədəniyyət sistem daxilində siyasi təsisatların qarşılıqlı münasibətlərini, eləcə də, onların sosial sistemin başqa ünsürləri ilə əlaqələrini normalar, dəyərlər, ənənələr vasitəsilə tənzimlə-

yir. Siyasi mədəniyyətin inkişafının ən mühüm şərtlərindən biri siyasi plüralizmin həyat normasına çevrilməsinə geniş imkan yaradılması və aşkarlığın genişlənməsidir.

Politoloqlar siyasi mədəniyyətin aşağıdakı elementlərini göstərir:

1. Cəmiyyətin siyasi təcrübəsi (sınıf, sosial qrup, fərd);
2. Şəxsiyyətin və ictimai qrupların siyasi fəaliyyətinin obrazı, üsulları;
3. Siyasi maraqlar, biliklər və inanclar;
4. Siyasi dəyərlər, normalar, adətlər, instinktlər;
5. Siyasi münasibətlər və siyasi hakimiyyət haqqında vətəndaşların təsəvvür səviyyəsi;
6. Siyasi institutlar və s.

Demokratik dəyərlərə söykənən vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu yolu insanların azad siyasi və ictimai fəaliyyəti üzərində qurulan demokratik təsisatların, o cümlədən çoxpartiyalı sistemin və ictimai birliklər şəbəkəsinin bərqərar olmasından keçir. Polşada vətəndaşların real maraqlarının qorunması istiqamətində yüzdən çox siyasi partiya, minlərlə vətəndaş birlikləri və ittifaqları çıxış edir. Respublikanın inkişafında fəal iştirak edən ictimai qurumlar Polşa əhalisinin müxtəlif təbəqələrinin maraqlarını ifadə edərək, dövlət-cəmiyyət-vətəndaş münasibətlərində ahəngdar əlaqələrin təmin edilməsində mühüm yer tutur.

Ümumiyyətlə, Polşada çoxluğun marağının ifadə olunduğu azad vətəndaş cəmiyyəti artıq qurulmuşdur:

1. Vətəndaşların və təşkilatların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi təmin olunur. Məhkəmələr icra hakimiyyətindən asılı vəziyyətdə deyildir;

2. İcra hakimiyyəti tərəfindən vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasına imkan verən inzibati-amirlik metodu taixin arxivinə verilmişdir. Vətəndaşlar seçki hüququnu azad və maneəsiz, təsirsiz həyata keçirirlər;

3. Siyasi partiyalar azad rəqabət şəraitində seçkilərdə daha çox səs qazanaraq hakimiyyətə gəlirlər;

4. Siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar, hərəkatlar və etno-mədəni birliklər müxalifətçi əhval-ruhiyyəni sərbəst şəkildə ifadə edirlər və buna görə təqib olunmur və sıxışdırılmır;

5. KİV-in söz və informasiya azadlığı məhdudlaşdırılmır;

6. Siyasi hakimiyyət azad sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilə etmir;

7. Şəxsiyyətin azad və hərtərəfli inkişafı üçün təhsil, səhiyyə və mədəniyyətin imkanlarından geniş istifadə edilməsinə əlverişli şərait yaradılmışdır;

8. Dövlətin regional siyasəti yerli idarəetmənin müstəqilliyinin təmin olunmasına yönəlmişdir;

9. Fərdiyyəçilik, vicdan azadlığı vətəndaş cəmiyyətinin mühüm atributu kimi çıxış edir;

10. Vəzifəli şəxslər və Seym üzvlərinin gəlirləri üzərində total nəzarət edilir, korrupsiyaya qarşı ciddi mübarizə aparılır və s.

Polşada rəsmi qeydiyyatdan keçmiş 138 kilsə və dini icmalar fəaliyyət göstərir. Möminlərin ən çoxu Katolik kilsəsinin ətrafında birləşmişdir. Belə ki, ölkə dindarlarının 95 %-dən çoxu katoliktir. Roma Papası II İohannın elan etdiyi Bullaya uyğun olaraq 1996-cı ildə Polşa 40 eparxiyaya, 13 metropoliyaya və bir Bizans-Ukrayna konfessiyasına bölündü.

Polşada Katolik kilsəsindən başqa Polyak Avtokefal Pravoslav Kilsəsi, protestantlar (Yevangel-Ausburq), bir çox dini ittifaqlar (Müsəlmanların dini ittifaqı, Yəhudi qminlərinin dini ittifaqı, Karaimlərin dini ittifaqı, Beynəlxalq Krişni Cəmiyyəti, Buddistlər Cəmiyyəti və s.) və s. fəaliyyət göstərirlər. Polyakların xarakterik dini cəhətləri onların ənənvi xristian mərasimləri və adətlərinə sıx bağlılığı ilə seçilirlər. 1978-ci ildə Krakov arxiyepiskopu Voytil II İohan Voytil adı ilə Roma Papası seçildikdən sonra din amili polyakların ictimai-siyasi həyatına daha möhkəm nüfuz etmiş oldu. Ümumiyyətlə, tarixən Katolik kilsəsi polyak dövlətçiliyi anlayışı ilə qırılmaz surətdə bağlı olmuşdur.

Dini konfessiyalar ailə - nigah münasibətlərinə mənfi təsir göstərmir. Katolik və pravoslav şəxslər nigah bağlayarkən onlardan

heç biri öz etiqadından əl çəkməyə borclu deyildir. Yəni, hər kəs öz dini etiqadında qala bilər. II İohannın papa olduğundan sonra Polşada kostyol polyak dilinə keçdi.

Polyakların müasir həyatını kostyolsuz təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Demək olar ki, bütün polyaklar – katolikdirlər və hər bazar günü kilsəyə getməyi vacib sayırlar.

Uzun müddətdir ki, məktəblərdə uşaqlar “Din” fənnini keçir və katolik dininin əsaslarını öyrənirlər. Başqa dini konfessiyalara etiqad edən məktəblilər həmin dərstdə iştirak etməyə bilərlər.

Ümumiyyətlə, polyaklar dünyanın ən dindar xalqlarından biridir.

Polşanın ictimai-siyasi sistemində KİV

Ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyətə və siyasi sistemin fəaliyyətinə KİV-in böyük təsiri vardır. Polşa Respublikasında rəsmi dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, təşkilatların və hərəkatların yüzlərlə qəzet və jurnalları nəşr edilir. Onların içərisində Seym və Senatın işləri barədə məlumatların dərc edildiyi “Zzechpospolita” (hökumət orqanı) qəzeti, Nazirlər Şurasının qərar və sərəncamlarını, qanunların mətnlərini nəşr edən “Rzeczpospolita” qəzeti, “Həmrəylik” hərəkatının orqanı olan “Qazeta Wyborcza” qəzeti, SDLP – nin orqanı kimi “Tribuna” qəzeti və katolik nəşrlərindən həftəlik “Tiqodnik Powszechni” ən əhəmiyyətli və populyar yer tutur.

1984-cü ildə medianın vəzifələrini müəyyən edən, müxtəlif dövrü nəşrlərin çıxması ilə bağlı olan və jurnalistika ilə məşğul olan şəxslərin hüquq və öhdəliklərini nizama salan mətbuat haqqında qanun qəbul edildi. 1990-cı il aprelin 11-də mediaya, mətbuata, radio-televiziyaya nəzarəti həyata keçirən orqanlar ləğv edildi, başqa sözlə, senzura ləğv edildi. Mətbuat haqqında qanuna dəyişiklik edildi. Mətbuat haqqında yeni qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, “Mətbuat ifadə azadlığından istifadə edir və vətəndaşlara vicdanlı informasiya çatdırmaq hüququnu həyata keçirir, ictimai həyatda şəffaflığa çalışır, həmçinin ictimai tənqidi və nəzarət hüququnu həyata

keçirir". 1990-cı ildə nəşriyyat fəaliyyəti üçün icazə proseduru qeydiyyat ilə əvəz edilmişdir. Qeydiyyatı ümumi voleyvoda məhkəməsi həyata keçirir.

1993-cü ildə qəbul edilmiş Kütləvi informasiya vasitələri haqqında qanun bütün radio və televiziya qurumlarına tətbiq edilir. Onun müddəaları polyak məhsullarını qərbin ixracından qorumaq üçün yayım kvotalarını müəyyən edir; icazəli reklamların sayını məhdudlaşdırır; "Uşaqlar üçün yararsız", proqramlar müəyyən edilmiş vaxtlarda yayımlana bilər. Qanun dövlət üçün təhlükə yaradan proqramların və yaxud "Xristian dəyərləri təhqir edən proqramların yayımını qadağa edir.

Polşada iki milli xəbər agentliyi - Polşa Press Agentliyi (PAP) və Polşa İnformasiya Agentliyi (PIA) və həmçinin bir neçə özəl agentliklər fəaliyyət göstərir. Ən kütləvi yayımlı gündəlik qəzetlərdən "Fakt", "Gazeta Wyborcza", "Super Express", "Rzeczpospolita", "Dziennik", "Bizim Dziennik", "Puls Biznesa" və Tribunanı göstərə bilərik.

XX əsrin 90-cı illəri-XXI əsrin əvvəllərində Polşanın sosial-siyasi həyatında islahat və dəyişikliklər

İslahat və dəyişikliklər Polşanın məhkəmə - hüquq sisteminə, inzibati-ərazi bölgüsündə, əhəlinin pensiya təminatı sahəsində, səhiyyə, maarif və sosial həyatın digər sahələrində də ardıcıl şəkildə həyata keçmişdir.

1989-cu ildə keçirilən məlum Dayirmi Masada əldə edilən razılaşmaya uyğun olaraq, ölkə Konstitusiyasında dəyişikliklər edildi: hakimlərin vəzifədən çıxarılmasını mümkün edən prinsiplər tətbiq edildi, Milli Ədalət Məhkəməsi Şurası (Krajowa Rada Sądowictwa) adlı yeni təsisat yaradıldı, hakimlərin bu təsisatın təqdimatına əsasən prezident tərəfindən təyin olunması prinsipi tətbiq edildi.

Ali Məhkəmənin sədrinin təyin olunması səlahiyyəti də prezidentə verildi. Bu dəyişikliklər müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin qurulması istiqamətində atılan ilk addımlar idi.

1989-cu ildə qəbul edilən Konstitusiyaya əlavə edilən düzəlişə əsasən, baş prokuror ədliyyə nazirinə tabe etdirildi. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən yeniliklərdən biri də hüquqi dövlət prinsipi haqqında müddəanın Konstitusiyaya daxil edilməsi idi. Bu, hakimiyyətin üç qola bölünməsi istiqamətində ilk ciddi addım oldu. Həmin müddəaya əsasən məhkəmə hakimiyyəti, hakimiyyətin digər qollarından asılı olmayan müstəqil subyektdir. Lakin biitən bu tədbirlər kompleks şəkildə deyildi.

Beləliklə, 1 iyul 1990-cı il tarixli qanuna əsasən appelyasiya məhkəmələri yaradıldı, məhkəmələrin səlahiyyəti və fəaliyyətinin təşkili məsələlərinə yenidən baxıldı. 1990-cı ilin sentyabr ayında qəbul edilən "Polşa Respublikası prezidentinin seçkiləri haqqında" qanuna, eləcə də 1995-ci ildə qəbul olunan müvafiq qanuna əsasən seçicilərin şikayətlərinə baxılması və seçkilərin nəticələrinin təsdiq olunması səlahiyyətləri Ali Məhkəməyə verildi.

1992-ci ildə "Kiçik Konstitusiya"nın (Mala Konstytucja) qəbul olunması ilə islahatın növbəti mərhələsinə qədəm qoyuldu. Həmin sənəddə hakimiyyətin üç qola (qanunverici, icra, məhkəmə) bölünməsi prinsipi təsbit edildi. Lakin həmin sənəd məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətləri və təşkilatı quruluşu konsepsiyasını qənaətbəxş sayaraq, bu sahəyə heç bir yenilik gətirmədi (müstəqil məhkəmələr - Ali Məhkəmə, mülki və cinayət işləri üzrə məhkəmələr və xüsusi məhkəmələr məhkəmə hakimiyyətinin subyektii olaraq qalmaqda idi).

1997-ci ildə qəbul edilən yeni Konstitusiyada məhkəmə hakimiyyətinin ikili strukturu saxlandı. Bu strukturda bir tərəfdən, Ali Məhkəmə başda olmaqla mülki və cinayət işləri üzrə məhkəmələr və hərbi məhkəmələr, eləcə də Ali İnzibati Məhkəmənin başçılıq etdiyi inzibati məhkəmələr daxildir [32].

Ədalət məhkəməsi sistemində vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönələn tədbirlər iki müstəvidə həyata keçirilir: bir tərəfdən hökumət ayrı-ayrı qanunların layihələrini hazırlayır, digər tərəfdənsə, hüquqşünas dairələrinin nümayəndələri (Ali Məhkəmənin və Ali Ad-

ministrasiya Məhkəməsinin könüllüləri), eləcə də müstəqil mütəxəssislər aktiv şəkildə bu işə cəlb olunurlar.

1994-1997-ci illərdə postkommunist qüvvələr tərəfindən qurulan hakimiyyət koalisiyası ölkənin ərazi bölgüsünün dəyişdirilməsi istiqamətində səyləri davam etdirdi. 1995-ci ildə hökumət Seymin müzakirəsinə iki qanun layihəsi təqdim etdi. Lakin poviyaatların bərpası ideyası Polşa Kəndli Partiyasının müqaviməti ilə üzləşdi və parlament komissiyalarının müzakirəsində olan bu layihələrin işlənməsi prosesi dayandırıldı. İslahatlara qarşı müqavimətin kifayət qədər güclü olduğu üzə çıxdı və bu hal 1996-cı ildə dövlət hakimiyyətinin orqanlarında aparılan islahatlara mənfə təsir göstərdi [11, s.18].

Nəhayət, üç pilləli bölgü ideyası yerli özünüidarə orqanları nümayəndələrinin və mütəxəssislərin ümumi dəstəyini qazandı.

1994-1997-ci illərdə hakimiyyətdə olan koalisiyada bu məsələyə dair konsensus əldə edilmədi. Lakin buna baxmayaraq, ekspertlar üç pilləli bölgünü nəzərdə tutan layihə üzərində tədqiqatları davam etdirirdilər.

1997-ci il aprel ayının 2-də qəbul olunan Konstitusiyanın mətninə yerli özünüidarə orqanlar haqda müddəanın salınması inzibati-ərazi bölgüsü sahəsində əhəmiyyətli dəyişiklik oldu. Həmin müddədə göstərilir ki, yerli özünüidarə orqanları ictimai hakimiyyətin həyata keçirilməsində iştirak edir, "ictimai vəzifələrin əhəmiyyətli hissəsini" yerinə yetirir. Konstitusiyada, həmçinin mərkəzi orqanların bəzi vəzifələrinin yerli orqanlara verildiyi - desentralizasiya bəyan edilib. Lakin bunun miqyası konkretləşdirilməyib. Konstitusiyada öz əksini tapmış yeganə yerli özünüidarə səviyyəsi qminadır [32].

1998-ci ilin mart ayının ortalarında hökumət ölkənin 12 voyevodalığa bölünməsinə dair ilk qanunu təsdiqlədi. Daha sonra səlahiyyətlər bölgüsü haqqında ilk iki qanunlar paketi təsdiqləndi və burada dövlət orqanlarının funksiyalarına edilən dəyişikliklər ətrafı şəkildə öz əksini tapdı. Qanunların qəbulu prosesi ilin sonunadək davam etdi.

Polşa prezidentinin də iştirak etdiyi uzun sürən qanunvericilik prosesindən sonra daha əvvəl 49 inzibati bölgəyə ayrılmış ölkənin

16 voyevodalığa, 308 zemstvo poviyaatına və 65 şəhər poviyaatına bölünməsi haqda qərar təsdiqləndi (şəhər poviyaatlarında şəhər şurası, eyni zamanda poviyaat şurasının səlahiyyətlərini icra edir). Voyevodalıqların quruluş prinsiplərini müəyyən edən həmin normativ sənədlər 1999-cu ilin 1 yanvar tarixində qüvvəyə mindi [11, s.26]. Bu bölgələr Vroslav, Bydçoşcz / toru, Lodz, Lublin, Qorzov Vielkopolski / Zielona Qora, Krakov, Varşava, Opole, Rrşeszov, Bialstok, Qdansk, Katoviçe, Kielçe, Olştayn, Poznan və Sşetşçindir.

Voyevodalıqların sərəncamlarını ləğv etmək hüququna yalnız voyevodalar malikdir. Maliyyə məsələlərinə aid olan sərəncamları isə regional hesablama palataları ləğv edə bilər. Sərəncamı qanunsuz hesab olunaraq ləğv edilən idarəetmə orqanı, yalnız ləğv barədə qərarı təsdiq etdikdən sonra məhkəməyə şikayətlə müraciət edə bilər.

İslahatın əsas məqsədinin desentralizasiya olmasına baxmayaraq (mərkəzi hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinin və vəzifələrinin əhəmiyyətli hissəsinin voyevodalıqların özünüidarə orqanlarına verilməsi, qminaların mövqeyinin qorunub saxlanması və özünü idarə edən poviyaatlar sisteminin tətbiqi, bununla da yerli özünüidarə orqanlarının gücləndirilməsi), mərkəzi orqanların səlahiyyətlərinin aşağı qurumlara otürülməsinin yubandığı müşahidə olunur. Konkret olaraq, işədüzəltmə idarələri, kənd təsərrüfatına yardım mərkəzləri, bədii məktəblər və s. poviyaatların sərəncamına verilmədi. Bundan başqa, poviyaatların polis işinə təsir göstərmək imkanları məhdudlaşdırıldı və onların sərəncamında ola biləcək maliyyə vəsaitlərinin həcmi azaldıldı.

Beləliklə, islahatın yekun forması ilkin layihələrdə nəzərdə tutulduğundan xeyli dərəcədə fərqlənir. Poviyaatların və voyevodalıqların özünüidarə orqanları yaradıldı, lakin bundan sonra onlar nə müvafiq səlahiyyətlərlə, nə də maliyyə mənbələri ilə təmin edildi. Nəticədə islahatın əsas məqsədinə - dövlət strukturlarının desentralizasiyasına yalnız qismən nail olundu.

Sonrakı illərdə Poviyaatların və voyevodalıqların özünüidarə hüquqlarının genişləndirilməsi istiqamətində yeni addımlar atıldı. Belə ki, 2003-cü ilin əvvəlində dövlət administrasiyası orqanları, voyevoda-

lıqların özünüidarə və poviyatların özünüidarə orqanları haqqında qanun layihələri Seymə təqdim olundu və burada qəbul edildi.

Pensiya təminatı sahəsində islahat məsələsinə dair diskussiya 1981-ci ildə başlamışdı. 1982-ci ildən 1989-cu ilə qədərki dövr ərzində pensiya təminatı haqqında qanun 12 dəfə müzakirəyə çıxarılıb və düzəlişlərə məruz qalıb. Həmin düzəlişlər bir qayda olaraq, prinsipial xarakter daşımayıb.

Ümumiyyətlə, o dövrdə Polşanın sosial təminat sistemində köklü islahatın və dəyişikliklərin aparılmasından, onun inkişaf etmiş ölkələrdəki müvafiq modelə uyğunlaşdırılmasından söhbət belə gedə bilməzdi. 1990-cı ildə pensiya ödənişlərinin avtomatik indeksləşdirilməsi mexanizmi tətbiq edildi. Məqsəd bərabərləşmə tendensiyasını aradan qaldırmaq, yaş həddinə və əlilliyə görə ödənilən pensiyaların eyni səviyyədə artırılmasını təmin etmək idi. Pensiyaların yuxarı həddinə qoyulan məhdudiyət götürüldü və nəticədə bütün pensiya ödənişlərinin həcmi bərabər səviyyədə artmağa başladı. 1990-cı ildə qəbul edilən qanuna uyğun olaraq, yaşa və əlilliyə görə ödənilən pensiyaların minimal həddinin parametrik (orta aylıq əmək haqqlarının həcminə uyğun olaraq) hesablanması mexanizmi tətbiq edildi. Təəssüf ki, dəyişikliklərə məruz qalan pensiya təminatı sistemində avtomatik indeksləşdirmədən istifadə olunması bu mexanizmin möh-kəmlənməsinə gətirib çıxardı.

Bununla belə, 1991-ci ildə qarşıda duran başlıca vəzifə pensiya müavinətlərinin həcmində olan fərqi aradan qaldırılması idi (eyni əmək stajına malik olan və eyni məbləğdə məvəcib alan şəxslər üçün müxtəlif dövrlərdə təyin edilən pensiyaların həcmi də müxtəlif idi). 1991-ci ildə pensiya muavinatlarının həcmnin hesablanması üçün yeni qayda tətbiq edildi. Həmin qaydaya görə, pensiyaların həcmi üç komponentdən ibarət olmalıdır: birinci hissə (hamı üçün bərabər olan sosial komponent) təqribən orta aylıq əmək haqqının məbləğinə bərabərdir və bu, pensiya muavinatının baza məbləğinin 24%-ni təşkil edir. İkinci hissə fərdi baza məbləği və əmək stajının uzunluğuna əsasən müəyyən edilir (hər ilə görə baza məbləğinin 1,3%-i). Üçüncü komponentin həcmi baza məbləğindən və

əmək fəaliyyətinə bərabər tutulan stajın uzunluğundan asılı idi – məsələn, ali məktəbdə təhsil almaq (hər ilə görə 0,7%). Eyni zamanda pensiya hesablanarkən, fərdi baza məbləğinin ölçüsü orta aylıq əmək haqqının 250%-dən artıq ola bilməzdi. Qeyd edək ki, bu qayda barəsində islahat şamil edilməyən şəxslər üçün öz qüvvəsini bu gün də saxlayır. Digər tərəfdən, baza məbləğinin indeksləşdirilməsi həyata keçirildi. Buna uyğun olaraq, 1990-cı ilə qədər təyin edilən pensiyaların həcmi yenidən hesablandı [11, s.60]. Bu tədbirlər pensiyanın təyin olunduğu məqamda baza məbləğinin ölçüsü ilə orta aylıq əmək haqqı arasında mütənasibliyi bərpa etmək məqsədi daşıyırdı. Pensiya müavinatlarının hesablanması yeni prinsipin tətbiqi sistemin səhməna salınmasına imkan yaratmaqla yanaşı, bu, pensiya təminatı sahəsində islahatın təməl daşı oldu.

Polşada digər islahatlardan fərqli olaraq, **sosial təminat** sahəsinin islahatına dair layihə siyasi müstəvidə diskussiya predmetinə çevrilmədi. Parlamentdə islahat konsepsiyasının həyata keçirilməsinə həsr olunan ilk debatlar 1997-ci ilin may ayında miüşahidə edildi. Həmin ilin payızında pensiya təminatına aid olan qanunlar paketindəki yeddi qanunverici aktdan dördü qəbul edildi (“Sosial təminat sistemində islahatın aparılması məqsədilə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən gəlirlərin istifadə olunması haqqında”, “Fəhlə və qulluqçular üçün pensiya proqramları haqqında”, “Pensiya fondlarının təşkili və fəaliyyəti haqqında”, eləcə də “Sənaye fondları və pensiya təminatı sisteminin islahatı ilə əlaqədar onların özəlləşdirilməsi haqqında”).

Beləliklə, 1997-ci ilin parlament seçkiləri başa çatdıqdan və yeni hökumət qurulduqdan sonra islahatın işlənilib hazırlanmasının ilkin mərhələsi artıq geridə qaldı. Lakin qanunverici orqan islahatın tam rəsmiləşdirilməsi üçün vacib olan qanunlar üzərində işə başladı (“Sosial təminat sistemi haqqında” (əsas qanun), “FUS tərəfindən ödənilən pensiya və müavinatlar haqqında” və “Pensiya müəssisələri haqqında”).

Yeni hökumət formalaşdıqdan sonra çatışmayan üç qanunun işlənilib hazırlanması davam etdirildi. 1998-ci ilin əvvəlində iki layihə

hə təqdim olundu. Bu işin sona çatdırılmasını siyasi baxımdan daha vacib olan administrasiya islahatının hazırlanması prosesini yubatdı.

13 oktyabr 1998-ci il tarixində “Sosial təminat sistemi haqqında” qanun qəbul edildi. Həmin sənəddə konkret olaraq sosial təminat sisteminə iştirakçıların cəlb olunması prinsipləri, sığorta vergisinin həcmnin müəyyənləşdirilməsi prinsipləri, sosial sığorta haqqında ərizələrin verilməsi qaydası və müddətləri, sığorta və vergi və rənlər üzərində nəzarətin qurulması qaydaları, fərdi sığorta hesablarının və vergi hesablarının açılması prinsipləri, eləcə də FUS-un fəaliyyət prinsipləri öz əksini tapmışdı.

17 dekabr 1997-ci il tarixində “FUS tərəfindən ödənilən pensiya və müavinatlar haqqında” qanun qəbul edildi. Burada sosial təminat hüququnu reallaşdırmaq üçün zəruri olan şərtlər, müavinatın məbləğinin və ödəniş qaydasının müəyyənləşdirilməsi prinsipləri göstərilirdi. Beləliklə, “Pensiya müəssisələri haqqında” qanun 2000-ci ilin ortalarında qəbul edildi.

Polşada pensiya təminatı sisteminə yönələn vəsaitin həcmi olduqca böyükdür. 1990-cı illərdə pensiya müavinatlarının ödənilməsinə yönələn xərclər ÜDM-nin 16%-ni təşkil edirdi (halbuki, eyni inkişaf səviyyəsində olan ölkələrdə bu rəqəm 8%-dan yuxarı qalxmır, Qərbi Avropa ölkələrində isə 11% təşkil edirdi).

Son illərdə Polşada pensiya və müavinatların ödənilməsinə yönələn vəsait ictimai ehtiyaclara xərclənən vəsaitin ümumi həcmnin 50%-ni təşkil edir. Digər dövlətlərdə isə bu göstərici 33-40% arasında dəyişir [11, s.62].

Səhiyyə sistemində islahatların aparılmasına dair müzakirələr hələ 1990-cı illərin əvvəllərindən başlasa da, bu sahədə ilk qərarlar 1996-cı ildə qəbul edildi. O zaman ümumi tibbi sığorta haqqında qanun qəbul edildi və bununla da islahatın təməli qoyuldu. Bundan sonra tədricən səhiyyə sistemindəki islahatın gələcək konturlarını müəyyən edən qanunvericilik aktların təsdiqlənməsi prosesi başladı.

Səhiyyə sisteminin yenidən qurulmasına dair Sol Demokratik Qüvvələr İttifaqı ilə Polşa Kəndli Partiyası (Sojusz Lewicy Demokratycznej - SLD, Polskie Stronnictwo Ludowe - PSL) koalisiyası tə-

rəfindən irəli sürülən təkliflər tibbi xidmətin istehlakçısı ilə onun alıcılarının daşdıqları funksiyaların bölünməsi prinsipinə əsaslanırdı.

Ümumi tibbi sığorta haqqında qanuna görə, tibbi xidmətlərin alıcıları qismində regional tibbi sığorta xəzinələri çıxış etməli idi. Həmin qurumlar vəsait toplamalı və maliyyə fəaliyyətini həyata keçirməli idi.

Ümumi tibbi sığorta haqqında qanunun qəbul olunması faktı şübhəsiz ki, SLD-PSL koalisiyasının siyasi ugru idi. Lakin lap əvvəldən bu qanunun səhiyyə sistemində köklü dəyişikliklər aparılması prosesinə yaşıl işıq yandıracağına ciddi şübhə yarandı. Çünki müxalifət və səhiyyə işçilərinin seçkili orqanlarının böyük hissəsi bunun əleyhinə çıxış edirdilər. Üstəlik iqtidarda olan koalisiyanın təmsilçiləri hakimiyyətin itirilməsi təhlükəsini dərk etdiyi üçün bu sahədə radikal addımlar atmağa tələsmirdi. Nəticədə qanun qəbul edildikdən sonra keçən bir neçə ay ərzində onun həyata keçirilməsi istiqamətində önəmli addım atılmadı. Doğrudur, o zaman ümumi tibbi sığorta sisteminin tətbiq edilməsi məsələləri üzrə hökumətin Səlahiyyətli nümayəndəsi təyin olundu və müvafiq büronun yaradılması istiqamətində iş başladı. Lakin bu, gözlənilən proseslə müqayisədə olduqca kiçik tədbirlər idi.

1997-ci ilin fevral ayında qəbul edilən qanuna görə, 1999-cu ilin yanvar ayında tibbi sığorta sistemi işə düşməli idi. 1998-ci ilin iyul ayının 18-də Seymda ümumi sığorta haqqında qanun qəbul edildi. Həmin qanunda sığorta mexanizminə verilən əhəmiyyətin səviyyəsini nəzərə alaraq, bu faktın islahatın həyata keçirilməsində dönüş nöqtəsi olduğunu söyləmək mümkündür. İslahatın başlangıç günü - 1 yanvar 1999-cu il – dəyişməz qaldı [97].

Artıq 1998-ci ilin oktyabr ayında, yəni ümumi tibbi sığorta haqqında qanuna dəyişikliklər edilməsindən cəmi iki ay sonra növbəti düzəlişlərə dair təklif irəli sürüldü. Bu dəfə dəyişikliklər sosial sığorta haqqında qanunda öz əksini tapdı. Dəyişikliyə əsasən, altı ay ərzində (1999-cu ilin iyun ayının sonuna qədər) ödənilən tibbi sığorta haqları bir yerə toplanmalı və biləvasitə tibbi xəzinələrə köçürülməməlidir. Xəzinə vergilərinin ümumi məbləğindən aylıq faiz

alacaqdı (faizin məbləği dövlətin Səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən müəyyən edilir) və burada ödənişlərin miqdarı və mənbəyi nəzərə alınmayacaqdı. 1999-cu ilin ortalarında bu müddəanın müddəti ilin sonunacan uzadıldı.

Noyabr ayında növbəti düzəliş qəbul edildi. Və tibbi xəzinəni seçmək hüququ məhdudlaşdırıldı: “məcburi tibbi sığorta qeydiyyatından keçmiş şəxslər bu qanuna əsasən yaşayış yeri üzrə regional tibbi xəzinələrin üzvü olurlar”, bir xəzinədən digərinə keçidlə bağlı müraciətlərə isə 1 yanvar 2000-ci il tarixinədək baxıla bilməzdi.

Maarif sistemində islahata dair konsepsiyaya bir sıra amillər, o cümlədən demoqrafik durum, hüquq sahəsində mövcud olan vəziyyət, islahat tərəfdarlarının ictimai təsiri (maarif işçilərinin təzyiqi) və nəhayət, “Həmrəylik” təşkilatı ilə bağlı olan qüvvələrin yenedən hakimiyyətə yiyələnməsi nəticəsində ölkədə yaranan siyasi şərait təsir göstərirdi.

1997-ci ildə ibtidai məktəblərdə təhsil alanların sayı 1990-ci ildəkilərlə müqayisədə təqribən 400 min nəfər az idi. Yaxın illərdə ibtidai məktəbə gedənlərin sayının sürətlə azalmaqla davam edəcəyi gözlənilir, çünki Polşada doğum səviyyəsi aşağı olaraq qalmaqdadır.

1997-ci ilin payızında hakimiyyətə gələn AVS-UV koalisiyası tərəfindən formalaşdırılan Xalq Təhsili Nazirliyinin yeni tərkibi öz işinə bundan öncə mövcud olan islahat layihələri ilə tanışlıqdan başladı və 1998-ci ilin əvvəlində onun yeni variantını təqdim etdi. Qəbul edilən konsepsiya “islahatın sıçrayış şəklində davam etməsi” adlandırıla bilər, çünki 1998-ci ildə ictimaiyyətə açıqlanan islahat layihəsində əvvəllər irəli sürülən ideyaların qısa müddətdə kompleks şəklində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu.

2016-cı ilin statistik məlumatlarına görə, ev təsərrüfatlarının gəlirləri və xərcləri 5-7% artıb, işsizlik isə 8 faizə düşüb. Eyni zamanda hökumət tərəfindən həyata keçirilən “500+” proqramı çərçivəsində bu il ərzində 12 mlrd. zlotı (təxminən 3 mlrd. dollar) paylanılıb. Qeyd edək ki, bu proqram hər ailəyə ikinci və sonrakı uşağa hər ay 500 zlotı ödənilməsinə nəzərdə tutur.

Ali təhsil sistemində köklü dəyişikliklər

Polşanın ali təhsil sistemində islahat prosesi 1990-ci ildən bu yana davam etməkdədir. İslahatın təməli Seymədə qəbul edilən “Ali təhsil haqqında” və “Elmi dərəcələr və rütbələr haqqında” qanunlarla (sentyabr 1990-cı il), eləcə də “Elmi tədqiqatlar Komitəsi haqqında” qanunla (yanvar 1991-ci il) qoyulub. Sözügedən qanunların qəbul edilməsi nəticəsində həyata keçirilən dəyişikliklər ictimai həyatın digər sahələrindəki dəyişikliklərdən fərqlənirdi. Həmin dəyişikliklərin məğzi təkcə ali təhsil sisteminin yeni modelinin qanunla layihələşdirilməsindən ibarət deyildi. Yeniliklərin mahiyyəti ilk növbədə ali təhsil müəssisələrinin hüquqi və administrativ nəzarətinin buxovundan azad olması, onlara elmi məsələlərdə sərbəstliyin verilməsində idi. Bundan başqa, dəyişikliklərin istiqamətini müəyyənləşdirmək səlahiyyəti də ali məktəblərin özlərinə verilmişdi. 1990-ci ildə qəbul edilən ali təhsil haqqında qanun dövlətlərin tabeçiliyində olan təhsil müəssisələrinə əyani və qiyabi təhsilə qəbul edilən abituriyentlərin sayını sərbəst şəkildə müəyyən etmək, eləcə də proqramlara dair təkliflər tərtib etmək hüququnu verirdi. Gənclərin ali təhsilə olan təlabatı bu müddəanın reallaşdırılması hesabına təmin edilə bilərdi [11, s.105].

Polşanın iqtisadi və ictimai həyatında baş verən dəyişikliklərin ən vacib müsbət nəticələrindən biri gənclərin ali təhsilə meylinin artması idi. Polşadakı orta məktəblərin məzunları arasında keçirilən rəy sorğuları göstərir ki, ölkə gəncliyinin ali təhsilə olan meyli, məsələn, Fransa, yaxud Böyük Britaniyadakı müvafiq göstəricidən daha çoxdur.

1990-1998-ci illərdə Polşada ali təhsil sisteminin inkişaf səviyyəsi görünməmiş həddə çatdı. Buna əmin olmaq üçün aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq kifayətdir:

1990-1998-ci illərdə ali təhsil müəssisələrinin və tələbələrin sayı [91]:

Meyarlar	Ali təhsil müəssisələri			Tələbələrin sayı (min)		
	1990/91	1995/96	1997/98	1990/91	1995/96	1997/98
Cəmi	112	179	246	403,8	794,6	1091,9

Xalq Təhsili Nazirliyinin (Ministerstwo Edukacji Narodowej - MEN) apardığı təxmini hesablamalara görə, 1997/98-ci tədris ilində ali təhsil sisteminə cəlb edilən gənclərin faiz göstəricisi 29% artmışdır [11,108].

Bu artım sonrakı illərdə də davam etmişdir.

Ümumiyyətlə, müstəqil və suveren Polşa Respublikasının yeni sistemə keçidi siyasi, sosial-iqtisadi, mədəniyyət, təhsil və başqa sahələrdə ardıcıl həyata keçirilən islahatlarla müşayiət olunmuşdur. İslahatlar əsasən üç mərhələdən ibarət olmuşdur: 1990-cı illərin başlanğıcına təsadüf edən birinci mərhələ siyasi və iqtisadi sistemin institutlarını və prinsiplərini əhatə edirdisə, 1990-cı illərin sonunda aparılan islahatlar ictimai həyatın bir çox sahələrinin yenidən qurulması haqqında qərarlarla əlamətdar oldu. Bu dəyişikliklərlə bəhəm, demokratik institutların yaranması və konsolidasiyası prosesi də davam etmişdir. Polşa Respublikasında yeni sistemin, yeni cəmiyyətin qurulmasının yekunu olaraq ölkə 2004-cü ildə Avropa İttifaqının üzvlüyünə qəbul edildi. Həmin tarixdən etibarən Polşa öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Yeni iqtisadi sistemə keçid. İslahatlar və onların nəticələri

İkinci dünya müharibəsindən sonra Polşada SSRİ nümunəsinə də təkpartiyalı siyasi sistemlə yanaşı, həm də sosialist iqtisadi sistemi quruldu. Sənaye tamamilə dövlətləşdirildi. Kənd təsərrüfatı sektorunda xüsusi mülkiyyətdən kollektiv təsərrüfata keçid baş verdi. Ancaq kollektivçilik təşəbbüsləri özünü tam doğrultmadı. Polşada,

xüsusilə, əkinçilikdəki xırda təsərrüfatçılıq tam olaraq ortadan qalxmırdı. Təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafında bir uyğunsuzluq olmuşdu. Ağır sənayenin həddindən artıq inkişafı ilə yanaşı, xidmət sektorundakı gerilik özünü göstərirdi. Əslində primitiv əkinçiliyə söykənən Polşa iqtisadiyyatında sürətlə sənayeləşmə siyasəti müəyyən problemlər yaradırdı.

Bununla yanaşı, 1964-1970-ci illərdə mövcud siyasi quruluş daxilində məhdud səviyyədə də olsa iqtisadi islahatlara cəhdlər edilmişdir.

1980-ci illərdə PXR-də ərzaq qıtlığı və digər iqtisadi problemlər özünü göstərməyə başladı. Ölkədə hiperinflyasiya (600 %-dən çox) hökm sürürdü. İnflyasiya ilbəil artırdı. Xarici borcun həddən artıq olması səbəbindən ölkəyə investisiya da cəlb etmək mümkün deyildi. Gizli işsizlik, köhnəlmiş və səmərəsiz sənaye və geridə qalmış kənd təsərrüfatı kimi amillər vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirirdi.

Təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı 1988-ci ildə qəbul edilən bir sıra qanunvericilik aktları nəticə vermədi. Növbəti il avqustun 1-dən qiymətlərin liberallaşdırılmasına başlandı.

1989-cu ilin sentyabrında Polşanın Baş nazirinin müavini, Maliyyə naziri, aparıcı polyak iqtisadçısı Leşek Baltseroviçin başçılığı altında ekspert komissiyası yaradıldı. Komissiya üzvləri arasında Corc Soros, Jeffri Saks, Stanislav Qomulka, Stefan Kavalets və Voytsex Misönq var idi. Komissiya Polşa iqtisadiyyatını köhnəlmiş və səmərəsiz mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma sistemindən bazar iqtisadiyyatına, liberal kapitalizmə sürətlə keçirməyə imkan verən genişmiqyaslı islahatlar planı hazırladı.

Oktyabrın 6-da dövlət televiziyasında proqramı təqdimatı oldu. 1989-cu il dekabrın 31-də prezident tərəfindən imzalanmış 11 qanunvericilik aktını Seym qəbul etdi. Bu sənədlər paketinə aid idi:

- Dövlət şirkətlərinin maliyyə qənaətinə dair Qanun dövlət müəssisələrinə özlərini iflas olunmuş elan etməyə icazə verirdi;

- Bank fəaliyyəti haqqında Qanun - milli mərkəzi banka dövlət büdcəsinin kəsirini maliyyələşdirməyi və yeni valyuta çıxarmağı qadağan etdi;

- Kreditlər haqqında Qanun -dövlət şirkətlərinə güzəştli kreditləri ləğv etdi və kredit faizlərini inflyasiya ilə bağladı;

- Məvacibin həddindən artıq artımına vergiqoyma haqqında Qanun - hiperinflyasiyanı məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə dövlət müəssisələrində əmək haqqının artmasının vergi ilə məhdudlaşdırılması, qondarma vergi-“popivek”(Polyakca “popiwek”);

- Yeni vergiqoyma qaydaları haqqında Qanun - bütün müəssisələr üçün eyni vergi qaydalarının tətbiqi və əvvəllər özəl şirkətlərə inzibati qərarlar vasitəsilə tətbiq edilən xüsusi vergilərin aradan qaldırılması.

- xarici investorların iqtisadi fəaliyyəti haqqında qanun icaza verirdi ki, xarici şirkətlər və fiziki şəxslər Polşa iqtisadiyyatına investisiya qoysun və əldə etdiyi öz gəlirlərini xaricə aparsın;

- Xarici valyutalar haqqında Qanun zlotanın daxili dövrünü təmin edir və beynəlxalq ticarət üzərində dövlət inhisarını ləğv edirdi;

- Gömrük hüququna dair Qanun, bütün şirkətlər üçün vahid vergi dərəcəsi tətbiq etdi.

- Məşğulluq haqqında Qanunla işsizlik müavinətinin ödənilməsi üzrə müəssisələrinin vəzifələri tənzimlənir;

- Xüsusi hallara dair Qanun dövlət müəssisələrində kütləvi ixtisarlardan işçilərin müdafiəsini tətbiq etdi və işçilərin işsizlik müavinətinin ödənilməsinə təmin etdi.

“Baltseroviç Planı” (“Şok terapiyası” və ya “iqtisadi sıçrayış”) inflyasiyanın ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasını, il ərzində dövlət büdcəsi, əmtəə və pul bazarları arasında tarazlığın yaradılmasını, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin bazar prinsipləri əsasında transferini nəzərdə tuturdu. Bunun üçün, pərakəndə qiymətlər artdı, büdcə subsidiyaları məhdudlaşdırıldı, pul gəliri azaldı və müəssisələr üçün zlotanın qismən daxili dövrünü tətbiq edildi və onun vahid kursu müəyyən edildi. Dekabr ayının sonunda bu plan Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən bəyənilədi. BVF-nin dəstəyi xüsusilə vacib və əhəmiyyətli idi. Çünki dövlət borcu müxtəlif xarici banklara və hökumətlərə 42,3 milyard dollar (ÜDM-in 64,8%) məbləğinə çat-

mışdı. 1989-cu ildə BVF Polşa hökumətinə 1 milyard dollar həcmində sabitləşdirmə krediti və 720 milyon dollar həcmində ehtiyat krediti verdi. Bundan sonra Dünya Bankı ixrac yönümlü müəssisələrin modernləşdirilməsi üçün Polşanı əlavə kreditlə təmin etdi. Nəticədə Polşada kapital bazarı və əmək bazarı formalaşdı. 1990-cı ilin iyulunda Seym özəlləşdirmə qanunu təsdiq etdi. Sonrakı illərdə fiziki şəxslərə gəlir vergisi (iyul 1991) və ƏDV (1992) tətbiq olundu.

İslahatın müvəffəqiyyətlərinə baxmayaraq, onun sosial təsirləri narazılığa və ziddiyyətlərə səbəb oldu. Məhsul istehsalının həcmi artdı, lakin eyni zamanda işsizlərin sayı da çoxaldı və s.

1991-ci ildə Varşavada Qiymətli kağızlar Birjası açıldı, Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) istehsalı artdı (1993-cü ildə ÜDM -4%, 1995-ci ildə isə 7% təşkil etdi). İslahatlar içərisində özəlləşdirmə, xüsusi mülkiyyətə və bazar iqtisadiyyatına keçid, müəssisələrin müstəqilləşməsi və daxili rəqabətin stimullaşması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. 1992-ci ildə inflyasiya 43%-ə düşdü, sonrakı illərdə isə xeyli azalaraq 2001-ci ildə 4% -ədək oldu. İqtisadi uğurlar Polşanın xarici borcunun 50% -ni ödəməyə imkan verdi, qərb firmaları isə ölkəyə investisiya yatırmağı qərara aldı. 1995-ci ildə zlota denominasiya olundu (1yeni polyak zlotası=10.000 köhnə zlotaya). Polşada islahatların müvəffəqiyyət qazanması nəticəsində ölkədə ABŞ dollarının kursu stabilləşdi.

Polşanın iqtisadi qanunvericilik sisteminin və bütövlükdə iqtisadiyyatının Avropa İttifaqının standartlarına tam uyğun səviyyəyə gətirilməsi nəticəsində 2004-cü ildə respublika Aİ-nin üzvlüyünə qəbul edildi. Ümumiyyətlə, totalitar siyasi sistemdən qərb tipli demokratik cəmiyyətə, dövlət sosialist mülkiyyətindən liberal bazar iqtisadiyyatına transformasiyası Polşanın Avroatlantik strukturlara fəal inteqrasiya olunmasına, regional və beynəlxalq təşkilatlara (ATƏT, NATO, Aİ, ÜTT və s.) üzv olmasına imkan verdi.

Polşa iqtisadi artımının əsas amili özəl sektor oldu və özəlləşdirmə (kiçik və böyük miqyasda, yuxarı və aşağıda səviyyədə) Polşa iqtisadiyyatında daha rəqabətli strukturların yaradılmasına təkən

verdi. 2001-ci ildə Polşada ÜDM-nin 75% -i özəl sektorun payına düşmüşdü.

Qeyd etmək lazımdır ki, Polşada böyük sosial əhəmiyyət kəsb edən ağır sənaye sektorunun özəlləşdirilməsi və yenidən qurulması ən çətin bir iş olduğu ortaya çıxdı. Lakin metallurgiya, kimya və maşınqayırma sənayesində böyük müəssisələr, eləcə də enerji şirkətlər qrupunun özəlləşdirilməsi prosesi (xarici investorların artan maraqları əsasında) uğurla başa çatdı. Bundan əlavə, qaz və nəqliyyat sahələrinin, dağ-mədən sənayesinin özəlləşdirilməsində də mühüm irəliləyişlər baş verdi (məsələn, "Polşa Dəmir Yolları" firmalarının özəlləşdirilməsi).

İqtisadi strukturun mülkiyyət formalarında dəyişikliklər və bazar mexanizmlərinin effektiv işləməsi, azad və ədalətli rəqabətin inkişafı üçün fundament ola biləcək hüquqi normaların yaradılmasını tələb edirdi. Hüquqi bazanın yaradılması prosesi 1990-cı illərin sonunda iqtisadi fəaliyyətin azadlığını tənzimləyən, eləcə də malların sərbəst hərəkətinə (normaların standartlara uyğunluğunun qiymətləndirilməsi, məhsulun keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə istehsalçının məsuliyyəti) dair "acquis communautaire"-nin (Aİ-nin hüquqi normaları) tətbiqi, qanunların paketinin qəbul edilməsi ilə başa çatdı.

2001-ci ildən mövcud olan ortaq əməkdaşlıq və səhmdar cəmiyyətlərin haqqında qanunvericilik Avropa İttifaqının üzvlüyünə qəbul prinsipləri ilə tam uyğun gəlirdi. Dəyişikliklərdən ötən 10 il ərzində Polşa iqtisadiyyatı hüquqi cəhətdən Aİ -i də fəaliyyət göstərən sistemə yaxınlaşdı.

Polşa qanunvericilişində ardıcıl dəyişikliklər edilməsi sayəsində sosialist iqtisadiyyatı irsinin son izi də yox oldu.

III FƏSİL

XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİ - XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ POLŞA RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİ

Yeni xarici siyasət kursunun müəyyənəşdirilməsi

İkinci dünya müharibəsindən sonra Polşa Sovet İttifaqından asılı bir dövlət oldu. Demək olar ki, yarım əsr müddətində daxildə olduğu kimi, xarici siyasət sahəsində də müstəqil qərar qəbul etmək hüququnu itirmişdir.

1989-cu ilin iyun seçkilərindən dərhal sonra Mixail Qorbaçov Sovet İttifaqının Varşava Müqaviləsinin üzvü olan ölkələrin daxili işlərinə müdaxilə etməyəcəyini açıqladı. "Qarışmamaq siyasəti" Polşanın sosializmdən demokratik ölkəyə, sovet asılılığından qurtulub tam müstəqil dövlətə çevrilməsinin mühüm xarici amili oldu. Ümumiyyətlə, dğər "xalq demokratiyası" ölkələrində kommunist sisteminin dağılması, SSRİ-nin süqutu və Berlin divarının sökülməsi, NATO və Avropa Birliyinə üzv dövlətlərlə qonşu olması Polşanın xarici siyasət kursunu müəyyənəşdirməsində mühüm rol oynadı. Demokratiya, insan hüquqları və bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında Avropaya (Qərbi Avropa strukturlarına) inteqrasiya prosesi Polşa sivilisasiyanın inkişafı üçün başlıca etalon oldu.

1991-ci ilin martında Varşava Müqaviləsi Təşkilatının (VMT) hərbi strukturları ləğv edildi, iyun ayında Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurası (QİYŞ) və iyulun 1-də VMT öz fəaliyyətini dayandırdı. Həmin ilin oktyabr ayında Polşa və Sovet İttifaqı arasında sovet qoşunlarının 1993-cü ilin sonuna kimi Polşadan çıxarılması haqqında saziş imzalandı. Sovet İttifaqının dağılması bu Sazişin həyata keçirilməsini sürətləndirdi və artıq 1993-cü ilin sentyabr ayında sonuncu sovet hərbi hissələri Polşa ərazisində çıxdı. Artıq Polşa müstəqil xarici siyaət kursunu manesiz yerinə yetirə bilərdi.

Beləliklə, yeni tarixi inkişaf mərhələsinə qədəm qoyan Polşa Respublikasının qarşısında duran siyasətinin əsas məqsədlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- Beynəlxalq təşkilatlarda (BMT, ÜTT və s.) öz fəaliyyətini gücləndirmək;
- Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ ilə strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulması və inkişaf etdirilməsi;
- Avropa və Avroatlantik təhlükəsizlik və iqtisadi əməkdaşlıq strukturlarına inteqrasiya;
- Polşa Respublikasının regional əlaqələrinin, başqa sözlə, bütün qonşuları ilə ikitərəfli qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın qurulması və inkişaf etdirilməsi;
- Şərqi Avropa bölgəsində mövcud olan bütün əməkdaşlıq strukturlarında aktiv iştirak etmək;
- Polşa-Rusiya münasibətləri və regionda liderlik uğrunda mübarizə və s.

Polşa Respublikasının xarici siyasətini həyata keçirən orqanların strukturu və funksiyaları

Polşa Respublikasının xarici siyasətini müəyyən edilməsi və reallaşmasında başlıca olaraq Respublika Prezidenti, Baş Nazir, Parlament, Xarici İşlər Nazirliyi və digər mərkəzi icra orqanları iştirak edirlər.

Polşa Respublikası Konstitusiyasının 133.1-ci maddəsinə əsasən Respublika Prezidenti xarici münasibətlərdə dövlətin təmsilçisi kimi:

- 1.1. beynəlxalq müqavilələri ratifikasiya və ləğv edir, bu barədə Seym və Senatı xəbərdar edir;
- 1.2. Polşa Respublikasının digər dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda səlahiyyətli nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır;
- 1.3. xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların akkreditə olunmuş diplomatik nümayəndələrinin etimadnamələrini və övdənamələrini qəbul edir.

2. Respublika Prezidenti beynəlxalq müqavilənin ratifikasiyasından əvvəl onun Konstitusiyaya uyğunluğu məsələsinə baxmaq təklifi ilə Konstitusiya Tribunalına müraciət edə bilər.

3. Respublika Prezidenti xarici siyasət sahəsində Nazirlər Şurasının sədri və səlahiyyətli nazir ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir.

Xarici siyasətin həyata keçirilməsində Polşa Parlamentinin rolu Konstitusiyanın 90-cı və 116-cı maddələrində təsbit edilmişdir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Polşada da xarici ölkələrlə bağlanan müqavilələr parlamentdə təsdiq edilir. Konstitusiyanın 90-cı maddəsinə görə, beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiyasına razılıq ifadə edən qanun Seym və Senatda üzvlərin (deputat və senatorların) üçdə iki (2/3) səs çoxluğu ilə təsdiq edilir. Konstitusiyanın 116-cı maddəsinə əsasən, Seym Polşa Respublikasının adından ölkənin müharibə vəziyyətində olmasına və sülh bağlamasına qərar verir. Parlament eyni zamanda ölkəni beynəlxalq və regional təşkilatlarda təmsil edir, digər dövlətlərin parlamentləri ilə əməkdaşlıq edir, parlamentlərarası işçi və dostluq qrupları yaradır və s.

Konstitusiyanın 146-cı maddəsinə müvafiq olaraq, Nazirlər Şurası Polşa Respublikasının daxili və xarici siyasətini həyata keçirir. Xarici siyasət sahəsində:

- dövlətin xarici təhlükəsizliyini təmin edir (mad.146.4.8);
- digər dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlər sahəsində ümumi rəhbərliyi həyata keçirir (mad.146.4.9);
- ratifikasiyası tələb olunan beynəlxalq müqavilələri bağlayır, eləcə də digər müqavilələri bağlayır və ləğv edir (mad.146.4.10) [32].

Polşa Respublikasının xarici siyasətini və beynəlxalq fəaliyyətinin əsas icraçı orqanı Xarici İşlər Nazirliyidir (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych*). PR XİN Polşanın beynəlxalq münasibətlərinin qurulması və inkişafına cavabdeh olan, həmçinin ölkənin Avropa İttifaqı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı kimi beynəlxalq və regional siyasi təşkilatlarda iştirakını koordinasiya edən əsas icraçı orqandır. Xarici İşlər Nazirliyi ən mühüm dövlət idarələrindən biri hesab olunur. Nazirliyin başçısı tam səlahiyyətli Dövlət katibi sayılır və buna görə də Nazirlər Şurasında yer tutur. XİN hər şeydən əvvəl,

Polşa Respublikası və digər ölkələr arasında dostluq münasibətlərinin saxlanmasına məsuliyyət daşdığından, o, ilk növbədə polyak xalqının təmsilçisi kimi fəaliyyət göstərir. XİN-in funksiyası və kompetensiyasına həmçinin, xarici ölkələrdəki bütün polyak diplomatik korpusunun fəaliyyətinə rəhbərlik etmək, polyak diasporu təşkilatlarının işini koordinasiya etmək, xarici ölkələrdəki polyakların hüquq və maraqlarını qorumaq, təbəçiliyində olan qurumlar vasitəsi ilə dövlət və hökumət başçılarını operativ məlumatlarla tanış etmək və s. daxildir. Xarici işlər naziri polyak siyasi arenasında ən nüfuzlu şəxslər arasında mühüm yer tutur.

Polşa XİN-nə aşağıdakı şöbələr daxildir:

- Afrika və Yaxın Şərq Departamenti;
- Şimali və Cənubi Amerika Departamenti;
- Asiya və Sakit okean regionu ölkələri Departamenti;
- Avropa İşləri üzrə Komitəsi;
- Avropa siyasəti Departamenti;
- Avropa İnformasiya Departamenti [107].

Polşa Respublikasının Xarici İşlər Nazirləri (1989-cu ildən):

- 1) Kşiştof Skubişevski (12 sentyabr 1989 - 25 oktyabr 1993);
- 2) Andjey Olexovski (26 oktyabr 1993 - 6 mart 1995);
- 3) Vladislav Bartoşevski (7 mart - 22 dekabr 1995);
- 4) Dariuş Rosati (29 dekabr 1995 -31 oktyabr 1997);
- 5) Bronislav Geremek (31 oktyabr 1997 - 30 iyun 2000);
- 6) Vladislav Bartoşevski (30 iyun 2000 -19 oktyabr 2001);
- 7) Vlodzişej Çimoşeviç (19 oktyabr 2001 - 5 Yanvar 2005);
- 8) Adam Daniel Rotfeld (yanvar 5 - 31 oktyabr 2005);
- 9) Stefan Meller (31 oktyabr 2005-ci il – 9 may 2006);
- 10) Anna Fotiqa (Noyabr 16, 2007 May 9, 2006)
- 11) Radoslav Sikorski (16 noyabr 2007 – 22 sentyabr 2014)
- 12) Qjeqoj Sxetına (22 Sentyabr 2014 – 16 noyabr 2015)
- 13) Vitold Vaşikovski (16 noyabr 2015 - hal-hazırda)

XX əsrin sonları-XXI əsrin əvvəllərində Polşanın BMT-də iştirakı

Polşa Avropada və dünyada sülhün qorunub saxlanması və başlıca insan hüquqlarının müdafiəsi üçün, eləcə də bütün dövlətlərin dinc yanaşı mövcudluğu və inkişafının təmin edilməsi üçün beynəlxalq ictimaiyyətin səylərini dəstəkləyir. Polşa BMT-nin himayəsi altında sülhməramlı və anti-terror əməliyyatlarında fəal iştirak edir. Polşa 2002-2003-cü illərdə BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasına sədrlik etdi.

Polşanın əsas məqsədi insan hüquqları məsələləri ilə bağlı yanaşmada inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqları arasında kompromis tapmaq idi. Polşa insan hüquqlarının ikinci yerə keçməməsi üçün səy göstərməyə davam etdirmək niyyətindədir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə əlaqədar Polşa dəfələrlə təkliflərlə çıxış etmişdir. BMT-ni müasir dünyanın reallıqlarına yaxınlaşdırmaq üçün, Polşa 2003-cü ildə “XXI əsrdə BMT üçün Yeni siyasi Akt” layihəsini təqdim etdi. Bu sənəddə BMT-də islahatlar haqqında fikirlər, istiqamət və yollar göstərilir. BMT-nin baş katibi Kofi Annan, Polşa təkliflərindən birini qəbul edərək Görkəmli Xadimlər Panelini yaratdı. Onun vəzifəsi dünyanın təhlükəsizliyi üçün potensial təhlükələrin təhlil etmək, konseptual və institusional həll yollarını təklif etməkdir. Polşa 2004-cü ilin mayında “Yeni təhdidlər - yeni cavablar” adlı regional seminar təşkil etdi və onun panellərinin işinə kömək etdi.

Qərbi Avropa ölkələri və ABŞ ilə əlaqələr

1989-cu ildən sonra Avro-Atlantik məkanın ölkələri ilə əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması və inkişafı Polşa Respublikasının xarici siyasətinin prioriteti və əsas istiqaməti oldu.

1989-cu ildə Britaniya hökumətinin təşəbbüsü ilə Londonda biri Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri üçün məsləhətləşmələr təşkil

etmək məqsədi ilə Fond yaradılması iki ölkə arasında əlaqələrin inkişafına təkan verdi.

1989-cu ildən sonra Polşa ikitərəfli münasibətlər və ikitərəfli müqavilələrə əsaslanan mehriban qonşuluq əlaqələrinin inkişafına böyük diqqət verdi. Qonşu Almaniyanın yenidən birləşməsi Polşanın qərb sərhədi ilə bağlı narahatlıqlarını canlandırdı. Mazovetski hökuməti Polşanın 4+2 formulası üzrə (başqa sözlə, dörd böyük dövlətlərin və iki alman dövlətinin birgə formatı) üzrə danışıqlarda iştirak etməsini təkidlə tələb etdi. Böyük dövlətlərin dəstəyi ilə sərhəd məsələsi ilə əlaqədar alman siyasətçiləri tərəfindən dəqiq bir mövqe əldə edildi. Bu, Polşa və AFR arasında gələcək yaxınlaşma üçün əsas yaratdı və 1991-ci il iyunun 17-də "Mehriban qonşuluq və əməkdaşlıq" haqqında saziş imzalandı. Polyak-alman əməkdaşlığının genişlənməsi rəsmi Varşavanın Mərkəzi Avropada mövqeyini möhkəmlətməklə yanaşı, Polşa vasitəsilə Almaniyanın nüfuzunun şimalda Baltiyanı respublikalara, şərqdə Ukrayna və Belarusa yayılmasına imkan yaratmışdır.

9 aprel 1991-ci il aprelin 9-u tarixində Polşa və Fransa arasında Dostluq və Həmrəylik haqqında Müqavilə imzalandı.

1991-ci ilin dekabrında Polşa, Almaniya və Fransanın xarici işlər nazirlərinin (Kıştof Skubişefski, Hans Ditrix Qenşer və Roland Dumas) görüşündə bu üç ölkə arasında müntəzəm məsləhətləşmələri haqqında saziş imzalandı ("Veymar üçbucağı"). "Veymar üçbucağı" Avropa qitəsində 18 milyon əhalini əhatə edən geosiyasi "ox" yaratmışdır. Bu, Avropada Almaniyanın rolunu möhkəmləndirməklə yanaşı, üçtərəfli dialoqda Fransa və Polşanın iştirakım bərabərləşdirdi.

1989-cü ildən etibarən Polşa ABŞ-ın Avropada əsas, ən etibarlı və stabil müttəfiqlərindən biridir. Bunu Zbiqnev Bjezinskinin aşağıdakı sözləri aydın şəkildə göstərir: "Mənim fikrimcə, dünyanın bu hissəsində (Avropanı nəzərdə tutur-müəllif) Polşa həqiqətən Amerika üçün çox vacib ölkə sayılır, xüsusilə geosiyasi baxımdan..." [16,s.630].

Bəhs edilən illərdə iki ölkə arasında münasibətlərinin inkişaf dinamikası belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qitədə Böyük

Britaniyadan sonra məhz Polşanı ABŞ-ın ən etibarlı və sadıq müttəfiqi saymaq olar. Hətta Polşanı Şərqi Avropada ABŞ-ın "gözü və qulağı" adlandıranlar da vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Polşa –ABŞ münasibətləri problemlərdən xali deyildir. Buna görə də Polşa hökuməti 2000-ci illərdə ikitərəfli münasibətlərin inkişafına mane olan bəzi problemlərin həllinə təşəbbüs göstərmişdir. Belə ki, 2004-cü ilin yanvarında Polşa prezidenti A.Kvasnevski ABŞ-a səfər edərkən aşağıdakı üç məsələni C.Buş administrasiyası ilə həll etməyə çalışmışdı: 1) Amerika Birləşmiş Ştatlarını ziyarət etmək istəyən Polşa vətəndaşları üçün viza rejiminin liberallaşdırılması; 2) İraqın iqtisadi infrastrukturunun yenidən qurulmasında Polşa firmalarının faktiki iştirakı üçün biznes sifarişlərinin verilməsi;

3) Polşada ABŞ-ın bazalarının yerləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin həll edilməsi [54].

2008-ci il avqust ayının 20-də ABŞ ilə Polşa ballistik raketlərdən müdafiə sisteminin Polşada yerləşdirilməsinə dair razılıq əldə etdilər.

Saziş ABŞ, Polşa və NATO-ya digər üzv ölkələrin uzunmüddətli və kütləvi qırğın potensialına malik olan ballistik raket təhlükəsindən müdafiəsi üçün əhəmiyyətli addım hesab edilir. Polşada yerləşdiriləcək raket tutan qurğu Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatlarını Yaxın Şərqdən atıla bilən raketlərdən müdafiə edəcəkdir. Razılıq NATO-nun kollektiv təhlükəsizliyinə xidmət etməklə yanaşı, NATO-nun raketlərdən müdafiə sahəsindəki gələcək prinsiplərinin ayrılmaz hissəsi olacaqdır. Polşa və ABŞ sazişin imzalanmasından sonra iki ölkə arasında strateji əməkdaşlığa dair Bəyannamə qəbul etdilər. Sənəd Polşa və Amerikanın Polşa ərazisində təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət göstərəcəkdir. Bəyannamə Polşa ilə Amerika arasında siyasi və hərbi əməkdaşlıq, məlumat mübadiləsi, müdafiə sənayesi, habelə araşdırma və texnoloji sahələrdə əməkdaşlığı nəzərdə tutur. 2009-cu ildən başlayaraq, Amerika hava və müdafiə qurğularını Polşada yerləşdirəcək. Bundan başqa Polşaya silahlı qüvvələrin müasirləşdirilməsi sahəsində yardım göstəriləcək. Strateji əməkdaşlığa dair Bəyannamədə deyilir ki, ABŞ və Polşa xalqları tarixi bağlılıq,

demokratiya öhdəlikləri, sıx müdafiə münasibətləri və ortaq təhlükəyə müvavimat göstərilməsi kimi dəyərləri bölüşür.

2011-ci ilin mayında ABŞ prezidenti B.Obamanın Polşaya rəsmi səfəri zamanı şist qazının hasilatı üzrə Polşa-Amerika əməkdaşlığının institusional layihəsi müzakirə edildi və bəyənilədi. B. Obamanın Polşada həmin səfəri zamanı vizasız ölkələrin siyahısına Polşanın daxil edilməsi məsələsi də müzakirə edildi. ABŞ prezidenti vizasız daxil olmaq proqramına faktiki olaraq Polşanın daxil edilməyini vəd etdi: "Mən ümid edirəm ki, bu problem mənim prezidentliyim dövründə öz həllini tapacaq". Lakin o vaxtdan bəri, beş il keçmiş, iki ölkə arasında çox sıx əlaqələrin olmasına baxmayaraq sual öz cavabını hələ də gözləyir və onun həlli perspektivləri əvvəllər olduğu kimi qeyri-müəyyəndir.

Ümumiyyətlə, ABŞ-Polşa ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətləri dinamik inkişaf etməkdədir, mühüm perspektivlərə malikdir və Polşanın təhlükəsizliyinin əsas qarantlarından biridir. Bunu Ukrayna böhranından sonra Polşa Respublikasının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində ABŞ-ın atdığı addımlar təsdiq edir. Belə ki, 2014-cü ildə Rusiyanın Ukraynadakı təcavüzkarlığından sonra ABŞ prezidenti Barak Obama Rusiyanın mümkün təhdidi səbəbindən Polşaya hərbi kontingentin yerləşdirilməsinə göstəriş verdi. 2017-ci ilin yanvarında ABŞ Polşaya "Atlantika qətiyyəti" əməliyyatı çərçivəsində ilk hərbi qüvvələrini (3 min nəfər amerikan hərbiçisi və ağır hərbi texnikasını) yerləşdirdi [44]. ABŞ Polşadakı əsgərlərinin sayını NATO ilə birlikdə isə 7 minə çatdırmağı planlaşdırır. Polşanın baş naziri Beta Szidlo "Amerika əsgərlərinin Polşadakı mövcudluğu region və Polşanın sabitliyi və təhlükəsizliyi yolunda atılan daha bir addım" kimi qiymətləndirdi [2].

Avroatlantik strukturlara inteqrasiya

Avroatlantik təhlükəsizlik və iqtisadi əməkdaşlıq strukturlarına inteqrasiya Polşanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətini təşkil edirdi.

1991-ci ilin noyabrında Polşa Avropa Şurasına qəbul edildi. Avropa Şurasının əsas məqsədi hökumət və parlamentlər arasında əməkdaşlığın inkişafına, demokratiya idealları və insan hüquqlarının aliliyinə hörmət edilməsinə dəstək verməkdir. Polşa AŞ-nin tərkibində milli azlıqların və uşaqların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində fəallıq göstərir, narkotik təhlükəsinə qarşı mübarizə edir və gənclərin təhsil almasına daha geniş şərait yaratmağa çalışır. 1992-ci ilin oktyabrında Polşa parlamenti tərəfindən "İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının rətifikasiya edilməsi (1950-ci ildə Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilən) polyak hakimiyyətinin insan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəliklər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Konvensiya Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində fiziki və hüquqi şəxslərin hakimiyyət orqanlarına qarşı iddia qaldırmaq imkanını təmin etdi.

Polşa 1996-cı ildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (OECD) daxil oldu. Bu təşkilata üzvlüyü Polşa transformasiya dövründə əldə etdiyi nailiyyətlərin təsdiqi kimi hesab edir. Bu təşkilatın sayəsində polyaklar bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini reallaşdıran demokratik və sabit dövlət kimi inkişaf etmiş ölkələrin dairəsinə qoşuldu. Polşanın OECD-də fəal iştirakı Polşanın Avropa strukturlarına modernləşmə və inteqrasiya proseslərinin sürətləndirilməsi üçün şərait yaratmışdı.

Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatına və Avropa İttifaqına üzv dövlətlərin bəziləri tərəfindən bu ideya əvvəlcə ruh yüksəkliyi ilə qarşılanmadı. Çünki Rusiyanın mənfə reaksiyasından ehtiyat edilirdi. Lakin vəziyyət tədricən dəyişdi.

1997-ci ilin iyulunda NATO-nun Madrid sammitində genişlənmə siyasətinin birinci dalğası çərçivəsində Polşa Şimali Atlantika Alyansına üzvlüyə dəvət olundu. 1999-cu il martın 12-də Polşa Respublikası rəsmən NATO-nun tamhüquqlu üzvü oldu. NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi Polşanın geosiyasi mövqeyində mühüm dəyişiklik etdi. Müttəfiqlərin müdafiə strukturunun bir hissəsinə çevrilməsi Polşanın təhlükəsizliyinə zəmanət verdi və inkişafı üçün sabit şərait yaratdı.

Polşa Ordusunun "Grom" Xüsusi təyinatlı Qüvvələri (Pol. "Wojskowa Formacja Specjalna Grom") 2003-cü ilin mart-aprel aylarında koalisiya qüvvələrinin İraqa hərbi müdaxiləsində iştirak etdi. Buraya 2,9 min Polşa əsgəri göndərilmişdi. Onlar kontingentinin sayına görə koalisiya qüvvələri içərisində beşinci yeri tuturdu. 2008-ci ildə Polşa İraqdan qoşunlarını çıxartdı.

Polşanın xarici siyasətinin prioritetlərindən biri də Aİ-na üzv olmaq idi. 1994-cü ildə Polşa Avropa İttifaqı (Aİ) və onun müdafiə strukturu olan Qərbi Avropa İttifaqının assosiativ üzvü statusunu əldə etdi. 1996-cı ildə Polşa İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OSED) tamhüquqlu üzvü oldu və Aİ-yə tam üzvlük üçün ilkin sənədlərini təqdim etdi. 2004-cü il mayın 1-də Polşa Visegrad qrupunun digər üzvləri ilə birlikdə Avropa İttifaqına üzv qəbul edildi. Avropa Birliyinə daxil olması 1989-cu ildə başlanılan dəyişikliklərin məntiqi nəticəsi idi.

2008-ci ilin aprel-iyun aylarında, Polşa İsveç ilə birlikdə Aİ-nin "Şərq tərəfdaşlığı" adlanan yeni bir təşəbbüslə çıxış etdilər. 2008-ci il mayın 26-da Aİ Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclasında layihə bəyənilədi, iyunun 20-də keçirilmiş sammitdə isə layihə rəsmən təsdiq edildi. 2009-cu ilin iyununda "Şərq tərəfdaşlığı" proqramı "Avropa Qonşuluq Siyasəti"ndə ayrıca bir müstəqil istiqamət oldu və onun səmərəliliyinin artırılmasına xidmət etmişdir. Həmin vaxtdan bu proqram Polşanın Şərq siyasətinin əsas vasitələrindən biri olmuşdur. 28-29 noyabr 2013-cü ildə Şərq Tərəfdaşlığı sammiti Vilynüsdə keçirilmişdir.

Bu sammitdə Avropa İttifaqı və "Şərq tərəfdaşlığı"nın (Gürcüstan, Moldova, Azərbaycan, Ukrayna, Ermənistan, Belarus) altı ölkəsi arasında assosiativ saziş imzalanmalı idi. Lakin, Vilynus sammitində Aİ yalnız Gürcüstan və Moldova ilə Assosiasiya və azad ticarət zonası haqqında saziş, eləcə də Aİ və Azərbaycan arasında viza rejiminin sadələşdirilməsi haqqında saziş imzalandı. Ukrayna, Ermənistan və Belarus ilə əlaqədar heç bir sənəd imzalanmadı. Polşa Respublikası bu istiqamətdə fəaliyyətini davam etdirməkdədir.

2014-cü il dekabrın 1-də Avropa İttifaqı Şurasının sədri postunda polyak Donald Tuskun¹ səlahiyyətlərinin icrasına rəsmən başlamasından sonra Polşanın Aİ-nin "Şərq tərəfdaşlığı" proqramı çərçivəsində Cənubi Qafqaz siyasətinin canlanmasından müəyyən qədər danışmaq olar.

Sabiq Polşa baş nazirinin Avropa İttifaqı Şurası prezidenti seçilməsindən sonra 2015-ci ilin iyulunda regiona ilk səfər etdi. Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Donald Tusk Cənubi Qafqaz ölkələrinə səfərini Ermənistan və Gürcüstana vizasız rejim vəd etməklə başladı. D. Tuskun Ermənistan səfərində yadda qalan hadisə onun qondarma "erməni soyqırımı" abidəsini ziyarət etməsi oldu ki, bunun edilməsi əslində bütün Avropanın mövqeyini göstərmək deməkdir [111].

Gürcüstan və Ermənistandan sonra Azərbaycan Respublikasına rəsmi səfərə gələn Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Donald Tuskun 2015-ci il iyulun 22-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevlə geniş tərkibdə görüşü keçirildi. Görüşdə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın indiki vəziyyəti və perspektivləri barədə geniş fikir mübadiləsi aparıldı. Qeyd olundu ki, Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında indiyə qədər həm Avropa İttifaqı strukturları, həm də Avropa ölkələri ilə geniş və çoxtərəfli əməkdaşlıq həyata keçirilir. Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında iqtisadi, siyasi, ticari, enerji, mədəni, idman və digər sahələrdə əməkdaşlıq məmnunluq doğurur. Bildirildi ki, Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın məzmunu və forması daha da dəqiqləşdirilməli və konkretləşdirilməlidir. Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında strateji tərəfdaşlıq haqqında sənədin tezliklə hazırlanıb imzalanmasının vacibliyi qeyd olundu. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Donald Tuskun birgə mətbuat konfransında bəyanatlarla çıxış etdilər. Prezident İ. Əliyev görüşü yüksək qiymətləndirərək bildirdi ki, "Bu gün biz ikitərəfli münasibətləri və regional məsələləri ətraflı şəkildə müzakirə etdik. Azərbaycan-Avropa İttifaqı əlaqələrində müsbət inkişafı gö-

¹ Donald Tusk 2007-2014-cü illərdə Polşa respublikasının Baş naziri olmuşdur.

rürük. Cənab prezident, Sizin səfəriniz bu əlaqələrin əhəmiyyətinin yaxşı göstəricisidir. Bizim sıx siyasi münasibətlərimiz var və biz onları gələcəkdə də inkişaf etdirmək istəyirik” [4, 27 iyul 2015-ci il].

Prezident Donald Tuskun bəyanatında bir tərəfdaş kimi Azərbaycanın dəyərləndirilməsi diqqəti cəlb edir: “Azərbaycan enerji sahəsində bizim etibarlı və strateji tərəfdaşımızdır. Biz bu tərəfdaşlığı daha da genişləndirmək istəyirik. Avropa Enerji Birliyinin məqsədlərindən biri də qazdan təhdid kimi istifadə olunması imkanının istisna edilməsidir. Ukraynada baş verən münaqişə bunu göstərir ki, bu cür təhdidlər hələ də mümkündür. Buna görə də Avropa İttifaqı öz təchizatının şaxələndirilməsinə sadıqdır və bu məsələdə Azərbaycan əsas tərəfdaşdır. Bu gün biz ümumi strateji marağımıza xidmət edən “Cənub” qaz dəhlizi layihəsinin inkişaf etdirilməsi və rəqiblərimizin nə etməsindən asılı olmayaraq onun vaxtında tamamlanmasını təmin etməklə bağlı həmrəyik... Biz yeni danışıqlar mərhələsi və strateji tərəfdaşlıq sazişi üzərində razılığa gəldik... Avropa İttifaqı açıq cəmiyyətlərin uzunmüddətli sabitlik və çiçəklənmənin qarantı olduğuna inanır. ... Biz “Şərqi tərəfdaşlığı” proqramını da müzakirə etdik. Avropa İttifaqının niyyəti ondan ibarətdir ki, bu siyasət inkişaf etdirildikcə, hər bir tərəfin maraqları və arzuları daha yaxşı nəzərə alınsın. Avropa İttifaqı Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, müstəqilliyini və suverenliyini dəstəkləyir. Avropa İttifaqı və ona üzv olan ölkələr “Dağlıq Qarabağ respublikası”nı tanımır. Statuskvo qəbul olunmazdır və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizamlanması Avropa İttifaqı üçün prioritet olaraq qalır. Biz ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrələrinin vasitəçilik səylərini dəstəkləməyə davam edirik” [4, 27 iyul 2015-ci il].

D. Tuskun yuxarıda ifadə etdiyi fikirlər, həmçinin 2017-ci il fevralın 6-da Brüsseldə İlham Əliyevin və Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Donald Tuskun ortaq fikir mübadiləsindən sonra mətbuat üçün bəyanatları Azərbaycan-Avropa İttifaqı münasibətlərində prinsipial dəyişikliklərin baş verməkdə olduğunu göstərir. Avropa İttifaqı Şurasının prezidenti Azərbaycanın dövlət başçısı ilə apardığı müzakirələrdən sonra mətbuata verdiyi bəyanatda vurğuladı: “Müstə-

qilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyimiz Azərbaycan Avropa İttifaqı üçün mühüm tərəfdaşdır. Biz enerji sahəsində etibarlı və strateji tərəfdaşlığımıza əsaslanaraq işbirliyimizi daha da artırmaq istəyirik. Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyi və təchizatının şaxələndirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bizim “Cənub Qaz Dəhlizi”ni tamamlamaq üçün ortaq öhdəliyimiz var. Bu, faktiki olaraq hər iki tərəf üçün əsas prioritetdir” [4, 7 fevral 2017-ci il].

Prezident İ. Əliyev “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin inkişaf etdirilməsi üçün uğurla əməkdaşlıq edildiyini, Avropanın Azərbaycan üçün investor və əsas ticarət tərəfdaşı olduğunu xüsusi olaraq vurğuladı, ölkəmizin ərazi bütövlüyünə bir daha dəstəyini vurğuladığına görə minnətdarlığını bildirdi, əməkdaşlığın digər vacib sahəsi olan mədəniyyətlərəarası dialoqun regional və beynəlxalq əhəmiyyətini diqqətə çatdırdı və yekunda ümid etdiyini bildirdi ki, “yaxın vaxtlarda bir çox gələcək illər üçün aramızdakı strateji əməkdaşlığı müəyyən edəcək sənəd” hazırlanacaqdır [4, 7 fevral 2017-ci il].

Brüsseldə tərəflər arasında yeni əməkdaşlıq sazişinin hazırlanması üzrə danışıqlara başlanmasında barədə razılığın əldə edilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Burada əsas məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan postsovet məkanında yeganə ölkədir ki, Aİ ilə bərabərhüquqlu strateji tərəfdaşa çevrilir. Yəni söhbət Azərbaycanın bu təşkilata inteqrasiyasından deyil, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı maksimum dərəcədə müasir tələblər səviyyəsində qurmaqdan gedir. Rəsmi Bakı Aİ ilə əlaqələrini elə qurur ki, Cənubi Qafqazda birlik, həmrəylik və təhlükəsizlik bu təşkilatın regiondakı əsas gücü olacaq.

Beləliklə, Aİ və Azərbaycan Respublikası arasında tərəfdaşlıq səviyyəsində yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyulması Polşanın Cənubi Qafqaz siyasətində yeni səhifə açır.

Polşanın son illərdə bir çox mövzudakı millətçi çıxışları, edam cəzasını yenidən bərpa etmək ilə bağlı söhbətlər, ABŞ-lə yaxınlığı heç də Aİ-yə üzv dövlətlər tərəfindən müsbət qarşılanmır.

Polşanın regional əməkdaşlıq siyasəti

Xarici siyasət fəaliyyətinin digər mühüm istiqamətini regional əməkdaşlıq təşkil etmişdir. 1991-ci ilin fevralında Polşa, Çexoslovakiya (sonradan Çex və Slovak respublikaları) və Macarıstan respublikaları arasında "Vişeqrad qrupu" çərçivəsində əməkdaşlığa dair müqavilə imzalandı. 1993-cü ildə Vişeqrad Qrupunun təşəbbüsü ilə Mərkəzi Avropada Azad Ticarət haqqında Razılaşma (CEFTA) imzalandı. CEFTA-ya Vişeqrad qrupuna üzv ölkələrlə yanaşı, Bolqarıstan, Sloveniya, Rumıniya və Xorvatiya daxildir. Avropa İttifaqının genişləndirilməsindən sonra profilini dəyişmiş və yalnız Bolqarıstan, Rumıniya və Xorvatiya arasındakı münasibətlərdə fəaliyyət göstərmişdir.

Vişeqrad qrupu (Vişeqrad 4-lüyü və ya sadəcə V4) Avropaya inteqrasiya çərçivəsində ümumi maraq doğuran bir sıra sahələrdə birgə işləmək üçün Mərkəzi Avropa regionu ölkələrinin səylərini əks etdirirdi. Çex Respublikası, Macarıstan, Polşa və Slovakiya həmişə müxtəlif dini ənənələr ilə mədəni və intellektual dəyərləri, ortaq kökləri paylaşan bir mədəniyyətin parçası olub ki, bunları da qorumaq və gələcəkdə gücləndirmək arzusundadırlar. Vişeqrad qrupunda əməkdaşlıq mədəni birliyi təşviq etmək və qorumaq üçün mədəniyyət, təhsil, elm və informasiya mübadiləsi sahəsində bəhs edilən dəyərləri genişləndirməyi nəzərdə tuturdu¹.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Veymar üçbucağı" və "Vişeqrad qrupu" sonrakı illərdə Polşa siyasətçilərinin gözlədiyi fəallığı göstərə bilməsə də, NATO və Aİ-nin üzvlüyünə nail olunması prosesində əvəzsiz idi.

Polşanın Avropaya inteqrasiyası üçün vacib elementlərindən hesab etdiyi, regional əməkdaşlığının digər formaları, Mərkəzi Avro-

pa Təşəbbüsü və Baltik dənizi Dövlətləri Şurasıdır. Polşa 1991-ci ildən Mərkəzi Avropa Təşəbbüsü təşkilatının fəaliyyətində iştirak edir. Üzv dövlətlərinin fərqli vəziyyətlərinə baxmayaraq, Təşəbbüs regional məsələləri və Mərkəzi Avropa dövlətlərinin qitədaxili inteqrasiyasına təkən verən siyasi dialoq platforması əhəmiyyəti daşımışdır.

Baltik dənizi Dövlətləri Şurası isə öz növbəsində Baltik dənizinin təbii mühitinin qorunması sahəsində fəaliyyətlərin uzlaşdırılması, energetika və nəqliyyat infrastrukturasının inkişafı, baltik ölkələri və Avropa Birliyi ilə əlaqələrinin daha sıx olması sahəsində işlər görür. 1992-ci ildən mövcud olan təşkilat Baltik dənizi hövzəsinin ölkələrini bir yerə toplayır. Demokratik Polşa

Polşa öz regional siyasətində qitədaxili inteqrasiya prosesinin genişlənməsində Avroregionlara (sərhədboyu qonşu regionlara) xüsusi önəm vermişdir. Transsərhəd əməkdaşlığının bünövrəsini təşkil edən sənədlərin (Sərhədboyu əməkdaşlıq haqqında Avropa Çərçivə Konvensiyası, Yerli Özüniidarətmə orqanlarının Avropa Xartiyası, Sərhədboyu və sərhədə yaxın rayonların Avropa Xartiyası) qəbul edilməsində sonra Polşa öz qonşuları ilə dostluq və tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə böyük diqqət verir, qonşu dövlətlərin sərhəd bölgələri arasında inteqrasiyanın güclənməsinə çalışır. Transsərhəd əməkdaşlığında məqsəd iqtisadi əlaqələrin və infrastrukturun genişləndirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, turizm, mədəniyyət və təhsil fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsidir.

Polyak şəhərləri və sərhədboyu qminlər on beş avrozonasında birləşmişdir. Qərb sərhədində dörd avrozona - Neys, Neys-Şpreye-Bohr, Viadrin və Pomeraniya fəaliyyət göstərərək, polyak və alman qminlərindən başqa İsveç özüniidarə orqanlarını birləşdirir. Cənub sərhəddindəki Qlasensis, Pradzyad, Slensk-Tşeşinski, Silesiya və Dobrava avrozonası polyak-çex əməkdaşlıq məkanı və Beskidı avrozonası Polşa, Çexiya və Slovakiya arasında əməkdaşlıq məkanıdır.

Tatra avrozonası çərçivəsində Polşa Slovakiya ilə əməkdaşlıq edir. Polşa, Rusiya, Litva və Belarus sərhədində Neman avrozonası, Polşa və Ukrayna sərhədində - Buq avrozonası yarandı. Baltik avrozonası Avropa miqyasında ən böyük avroməkandır. O, Polşadan

¹ Vişeqrad qrupu ölkələrinin (Macarıstan, Polşa, Çexiya, Slovakiya) müdafiə nazirləri 2014-cü il martın 15-də Vişeqradda hərbi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və birgə hərbi qrupun yaradılması barədə saziş imzaladılar. Danışıqlar regionda çoxtərəfli hərbi əməkdaşlığa, "dördlüy"ün hərbiçilərinin ümumi təliminə, Avropa İttifaqının müdafiə və təhlükəsizlik siyasətinə həsr olunub.

başqa Baltik dənizi hövzəsinin beş dövlətinin sərhəd rayonlarını əhatə edir: Danimarka, İsveç, Litva, Latviya və Rusiya Federasiyasının bir hissəsi kimi Kalininqrad əyaləti. Xüsusi olaraq, Polşa, Ukrayna, Macarıstan, Slovakiya və Rumıniya ərazilərində fəaliyyət göstərən, eləcə də Karpat avrozonasını da göstərmək olar.

Polşanın Şərq siyasəti

C.Makkinderin – “Şərqi Avropaya nəzarət edən Hartlandə nəzarət edir, Hartlandə nəzarət edən Dünya adalarına nəzarət edir, Dünya adalarına nəzarət edən dünyanı idarə edir” [81, s.50] - tezisi bu gün də aktual sayılır və əvvəlki kimi klassik geosiyasətin mühüm paradıqması olaraq qalır.

QİYŞ-in və Sovet İttifaqının dağılması III Polşa Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətində fundamental dəyişikliyə gətirib çıxartdı. Avro-Atlantik inteqrasiya strukturlarına –NATO və Avropa İttifaqına daxil olmaq 1992-ci ildən Polşa diplomatiyasının əsas məqsədi oldu. Xarici siyasətin Şərq vektoru əvvəlki əhəmiyyətini itirdi və ikinci yerə keçdi [80, s.179]. Polşa diplomatiyası Avroatlantik vektorlu xarici siyasət kursunu həyata keçirməklə III Respublikanın daxili və xarici siyasətinə Rusiya Federasiyası tərəfindən edilən müdaxilənin potensial risklərini məhdudlaşdırmaq istəyirdi. Təsadüfi deyildir ki, Polşanın sabiq prezidenti (2010-2015), “Vətəndaş platforması” Partiyasının liderlərindən biri B.Komarovski 2005-ci ildə “Avropadan Rusiyaya” adlı məqaləsində qeyd edirdi ki, “NATO və Aİ-yə üzvlük bizə imkan verir ki, özümüzü təhlükəsiz hiss edək. Bu, həmçinin Varşavanın köhnə komplekslərdən və stereotiplərdən uzaq, tamamilə yeni “Rusiya siyasəti”ni müəyyənləşdirməyi mümkündür” [75, s.24].

Artıq Polşa NATO-nun (1999) və Aİ-nin (2004) üzvü olduqdan sonra III Respublikanın xarici siyasət prioritetləri dəyişdi və onun əsas vektoru Qərb deyil, Şərq oldu. Sağ təmayüllü mühafizəkar “Hüquq və Ədalət” partiyasının 2005-ci ilin payızında hakimiyyətə gəlməsi ilə fəal Şərq siyasəti dövlətin prioritetinə çevrildi [60]. Be-

ləliklə, 2000-ci illərdə Polşanın diqqətinin tədricən Mərkəzi Avropa regionundan Ukrayna, Belarus və hətta Qafqaza (GUAM və “Şərq tərəfdaşlığı” vasitəsilə) yönəldiyi müşahidə edilir ki, bu da Polşanın xarici siyasətində yeni mərhələnin formalaşmasını əks etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1989-cu ildən sonra Polşanın yeni siyasi elitası ölkənin şərq siyasətini siyasi mühacirlər E.Qedroyç və Y.Meroşevski tərəfindən hazırlanmış konsepsiya (“Qedroyç –Meroşevski” doktrinası) əsasında müəyyənləşdirdi. Həmin müəlliflər 1950-1980-ci illərdə Parisdə çıxan “Mədəniyyət” jurnalında dərc etdirdikləri məqalələrdə öz fikirlərini təbliğ etmiş və polyak demokratik müxalifətinin Şərqi Avropada öz qonşuları ilə münasibətlərinə dair görüşlərinin dəyişməsinə mühüm təsir göstərmişdi. Həmin konsepsiyanın başlıca tezisi belə idi: Belarus, Litva və Ukrayna xalqları ilə barışmağın vacibliyi, onlara öz müstəqil dövlətlərini qurmasına dəstək vermək, bərabər və qarşılıqlı faydalı münasibətlər qurmaq, ərazi iddialarından imtina etmək [97, s.151-155]. Göründüyü kimi, 1920-1930-cu illərdə mövcud olmuş “Prometey” ideologiyası yeni formada irəli sürülür və müdafiə edilirdi. Y.Meroşevski yazırdı ki, ULB (Ukrayna, Litva, Belarus) regionu həm Rusiya və həm də Polşa imperializmindən azad edilməlidir [82, s.3-14].

Beləliklə, 1989-cu ildən Polşa özünün şərq qonşuları ilə münasibətdə aşağıdakı xarici siyasət vəzifələrini həyata keçirməyə çalışmışdır:

- Rusiyanın geosiyasi mövqeyini zəiflətmək, Ukrayna, Belarus, Moldova və Cənubi Qafqaz ölkələrini ondan tamamilə ayırmaq-la, RF-nin fəvqəldövlətə çevrilməsinə imkan verməmək, Rusiyanın Mərkəzi Asiya təsirini zəiflətmək, Ukrayna, Moldova və Gürcüstanın NATO və Aİ-yə üzv olmasına nail olmaq;

- Mərkəzi Asiya, Gürcüstan və Ukraynadan Xəzər dənizi rayonunda Rusiyadan yan keçməklə Polşa və Qərbə enerji diversifikasiyası;

- Şərqdə özünün iqtisadi zonasının yaradılması, Polşa mallarının satış bazarlarının genişləndirilməsi, birbaşa investisiya vasitəsilə bu ölkələrdə Polşanın iştirakının genişləndirilməsi;

- Ukrayna və Belarusdan ucuz əmək qüvvəsi ilə Polşa iqtisadiyyatının təmin edilməsi və s.

III Respublikanın Şərq siyasətini aşağıdakı mərhələlərə ayırmaq olar:

1) 1989-1992-ci illər: “paralellik siyasəti”, respublikalar və Mərkəz Moskva ilə paralel əlaqələrin qurulması;

2) 1992-1993-ci illər: “Pyastlar” və “Jagellonlar” konsepsiyaları arasında siyasət;

3) 1995-1996-ci illər: Şərq siyasətinin intensivləşdirilməsi, yeni müstəqil dövlətlərə dəstək verilməsi;

4) 1996-1997-ci illər: Şərq siyasəti ətrafında konsensusun formalaşması;

5) 1997-2000-ci illər: Çoxvektorlu Şərq siyasətinin qurulması (Ukrayna, Litva, Rusiya və Belarus) [35].

6) 2000-2004-ci illər: Çoxvektorlu Şərq siyasətinin inkişafı;

7) 2005-2016-cı illər; Şərq siyasətinin dövlətin prioritetinə çevrilməsi.

1994-cü ilin əvvəlində Xarici İşlər Nazirliyi Polşanın şərq siyasəti Konsepsiyasını təqdim etdi. Konsepsiyada aşağıdakı prioritetlər nəzərdə tutuldu:

1) Postsovet respublikaları, xüsusilə Rusiya, Ukrayna, Belarus, Baltıyanı dövlətlər, Qazaxıstan və Moldova ilə ikitərəfli tərəfdaşlıq münasibətlərini inkişaf etdirmək;

2) Mərkəzi və Şərqi Avropada etimad, təhlükəsizlik və sabitliyin səviyyəsini artırmaq;

3) ticarət və iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək.

2010-cu ildə baş vermiş Smolensk faciəsindən sonra Şərq siyasətində iki mövqe özünü göstərir: 1) “Hüquq və azadlıq” partiyasının mövqeyinə görə, Polşanın suverenliyinin maksimum qorumaq və “Şərqdə azad əllər siyasətini” həyata keçirmək. Başqa sözlə, onlar Avropa inteqrasiya prosesinin nəticələrinə şübhə ilə yanaşırlar və daha çox ABŞ-la ittifaqa arxalanırlar. 2) “Vətəndaş platforması” partiyası isə Polşanın müstəqil xarici siyasətinin səmərəliliyinə inanmır, buna görə də Polşa maraqlarını “Brüssel vasitəsilə” irəli

sürərək Aİ-nin ümumi siyasətinə mümkün qədər inteqrasiya olunmağı müvafiq hesab edir. ABŞ ilə əməkdaşlıq məsələlərinə isə daha çox distansiyalı və pragmatik yanaşırlar.

Polşa Respublikasının Şərq siyasətində aşağıdakı istiqamətləri müəyyən etmək olar:

1) Şərqi Avropa (Ukrayna, Belarus, Moldova);

2) Avrasiya (Rusiya);

3) Cənubi Qafqaz (Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan)

4) Mərkəzi Asiya (Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan və Tacikistan).

Polşa-Ukrayna münasibətləri

III Respublikanın Şərq siyasətində Ukrayna mühüm yer tutur. Polşa Ukrayna ilə strateji əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verir. Nəyə görə? Birincisi, “Rusiya təhlükəsi”ni zəiflətmək vasitəsi kimi. Ukraynanın ən əhəmiyyətli ölkə kimi postsovet məkanından çıxması həqiqətən Moskvanı təcrid vəziyyətinə salır. İkincisi, Ukrayna ilə sıx əlaqələr rəsmi Varşavaya Avropada mövqeyini gücləndirmək üçün lazımdır. Üçüncüsü, Polşaya öz məhsullarını satmaq və işçi qüvvəsi mənbəyi kimi böyük Ukrayna bazarı lazımdır. Qara dəniz hövzəsinə çıxış üçün Ukrayna böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dördüncüsü, coğrafi və tarixi - mədəni yaxınlıq, tarixi yaddaş baxımından.

1991-ci ildə Polşa ilk qeyri-sovet respublikalar arasında birinci olaraq Ukraynanın müstəqilliyini tanıdı. Prezident A.Kvasnevski ikitərəfli əlaqələrin inkişafına mühüm töhfə verdi. Onun Ukrayna prezidenti L.Kuçma ilə şəxsi dostluq əlaqələri dövlətlərarası münasibətlərə müsbət təsir göstərdi. 1997-ci ilin mayında prezident A.Kvasnevskinin Kiyevə səfəri zamanı Strateji tərəfdaşlıq və barışıq haqqında Birgə Bəyannamə elan edildi. Bu gün Polşanın Ukrayna ilə əməkdaşlığı yüksək səviyyədədir. Ənənəvi olaraq önə siyasi və iqtisadi sahələrdəki əlaqələr çıxır.

2012-2016-cı illərdə Polşanın xarici siyasət prioritetlərində Ukrayna mühüm strateji tərəfdaş kimi göstərilmişdir. Polşa da öz

növbəsində, Ukrayna cəmiyyətinin Aİ-yə inteqrasiyası təşəbbüslərinə, NATO və Ukrayna arasında münasibətlərin dərinləşdirilməsinə ardıcıl dəstək göstərməkdədir [88].

Ukraynada 2004-cü ildə “narıncı inqilab”ın baş verməsindən sonra iki ölkə arasında əlaqələr xeyli aktivləşdi və yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Qərbyönlümlü V.Yuşşenkonun Ukraynanın Prezidenti seçilməsi təbii ki, bu məsələdə mühüm rol oynadı. 2009-cu ildə Rusiyayönlümlü V.Yanukoviçin hakimiyyətə gəlməsindən sonra ikitərəfli münasibətlərdə intensivlik müəyyən qədər zəiflədi.

Polşa Ukrayna ilə münasibətlərini Aİ-nin “Şərq tərəfdaşlığı” layihəsi çərçivəsində inkişaf etdirməyə çalışmışdır. 2011-ci ilin fevralında Şərq tərəfdaşlığı çərçivəsində Polşa-Ukrayna Tərəfdaşlıq Forumu işə başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, Şərq tərəfdaşlığı layihəsinə ayrılan bütün vəsaitlərin təxminən yarısı onun ən böyük üzvü olan Ukrayna üçün nəzərdə tutulmuşdur [85, s.76]. Lakin 2013-cü il Vİlnüs Sammitində Ukraynanın prezidenti V.Yanukoviç sazişi imzalamaqdan imtina etdi. Bu addım Ukraynada, xüsusilə paytaxt Kiyevdə böyük narazılıqla qarşılandı: kütləvi etiraz aksiyaları, “Avromaydan” ölkədə siyasi sabitliyin pozulmasına və iqtidarın hakimiyyətdən getməsinə səbəb oldu. Bu zaman Polşa hökuməti müxalifətə hər cür dəstək verdi və Rusiyanı tənqid etdi, Krımın ilhaqına qarşı çıxdı və Aİ-nin Rusiyaya qarşı tətbiq etdiyi sanksiyalara qoşuldu. Qərb yönümlü siyasi qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Polşa-Ukrayna strateji tərəfdaşlıq münasibətləri ən yüksək mərhələyə keçmişdir.

Bununla belə, Polşa-Ukrayna münasibətlərinin inkişafına mənfi təsir göstərən problemlər də vardır. Bunların arasında “Volın faciəsi” xüsusilə nəzərə çarpır. Polyak tarixçiləri tərəfindən 1943-cü ildə Volın ərazisində “Ukrayna Üsyançı Ordusu”nun (UPA) və “Ukrayna Millətçiləri Təşkilatı”nın (OUN) döyüşçü qanadının etnik polyak əhalisinə qarşı qətlam törətdiyi iddia edilir. Ukraynalılar isə UPA-nın antipolyak kampaniyayı doğuran motivlərə diqqəti çəkir və bildirirlər ki, onlar Ukraynanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmışlar. Eləcə də mülki ukraynalılara qarşı Krayova Ordusunun

cavab hərəkətlərini də vurğulayırlar. Qeyd edilir ki, Volında və digər ərazilərdə törədilən qətlam nəticəsində 75-100 min nəfər polyak həlak olmuşdur. Müxtəlif hesablamalara görə, 1943-1944-cü illərdə Cənub-Şərqi Polşada Krayova Ordusu, alman faşistlərinin tabeliyində olan polis və jandarma qüvvələri tərəfindən 15-20 min arasında ukraynalı qətlə yetirilmişdi [102].

1990-cı illərin sonlarında bu qanlı hadisələrin araşdırılması məqsədilə polyak və ukraynalı tarixçilərdən ibarət müştərək komissiya yaradıldı. Baş verən hadisələrin araşdırılması zamanı polyak və bir sıra ukraynalı tarixçilər arasında fikir ayrılığı üzə çıxdı. 2003-cü ildə bu qanlı hadisələrin 60 illiyi ilə əlaqədar Ukrayna və Polşa prezidentləri “Volında baş vermiş faciəvi hadisələrin 60 illiyində barışıq haqqında” Birgə Bəyanat qəbul etdilər. Bəyannamədə hər iki prezident Ukrayna və polyak xalqlarının müştərək keçmişində meydana gələn faciəli hadisələrlə əlaqədar dərin təəssüf hissi keçirdiklərini bildirdilər.

Prezidentlər qeyd etdilər ki, Polşa və Ukrayna xalqları arasında münasibətlərin çoxəsrlik tarixi bir çox parlaq və faciəli hadisələrlə zəngindir. Prezidentlər qardaşlararası münaqişələrin qurbanlarının xatirəsini yad etdilər, onlar qurbanlarının qohumları və dostlarına başsağlığı dilədilər, tarixi həqiqətin birgə üzə çıxarılmasının və Polşa və Ukrayna xalqlarına qarşı cinayət törədənlərin ictimai-mənəvi mühakiməsinin həyata keçirilməsinin vacibliyini etiraf etdilər. Etiraf etdilər ki, hər iki xalq faciəli tale yaşamış, lakin Volında polyak əhalisi xüsusilə zərər çəkmişdir. Onlar ümid etdiyini bildirdilər ki, bu cür hadisələr gələcəkdə yenidən təkrar edilməyəcəkdir [103].

15 iyul 2009-cu ildə Polşanın Seyminin yekdilliklə qəbul etdiyi qərarla bildirilirdi ki, OUN və UPA “anti-polyak kampaniya – etnik təmizləmə xarakteri daşıyan və soyqırım əlamətinə malk olan kütləvi qətl” törətmişlər. Bundan başqa, Seym qətnamədə “Polşanın mülki əhalisinin müdafiəsi üçün dramatik mübarizəyə qalxmış Krayevo Ordusunun, Şərq Torpaqları Özünümüdafiəsinin və Kəndli batalyonlarının əsgərlərini yad edir, həmçinin Ukraynanın dinc əhali arasında qurbanlarını ürək ağrısı ilə xatırlayır” [92].

2013-cü il iyulun 15-də Polşa Seymi "Volın Cinayətləri"-nin 70 illiyinə həsr olunmuş xüsusi qətnamə qəbul edildi. Burada qeyd edilirdi ki, OUN və UPA-nın törətdiyi cinayətlər, "təşkil edilmiş və kütləvi miqyas daşımışdır" ki, bu da ona "soyqırım əlamətləri ilə etnik təmizləmə xarakteri verir". Seymin qətnaməsində həmçinin 1942-1945-ci illərdə Volın və Şərqi Qalic ərazilərində təxminən 100 min nəfər polyakın öldürüldüyü qeyd edilirdi. Qətnamədə həmçinin bildirilirdi ki, Seym Ukrayna millətçiləri tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüş II Reç Pospolita vətəndaşlarının əziz xatirəsini anır. Polşa Respublikasının Seymi Polşanın mülki əhalisinin müdafiəsinə qalxmış Krayevo Ordusunun, Şərq Torpaqları Özünümüdafiənin və Kəndli batalyonlarının əsgərlərini xatırlayır". 2009-cu ildəki qətnamədə fərqli olaraq 2013-cü il qətnaməsində bildirilirdi ki, Seym polyak əhalisini müdafiəsi uğrunda həyatını itirmiş ukraynalılara öz minnətdarlığını bildirir.

2016-cı il iyulun 7-də Polşa Parlamentinin yuxarı palatası "1939-1945-ci illərdə II Reç Pospolita vətəndaşlarına qarşı Ukrayna millətçilərinin törətdikləri soyqırımı qurbanlarının xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında" qətnamə qəbul etdi. Qətnamədə bildirilir ki, Polşa Respublikasının Seymi 11 iyul gününü Ukrayna millətçilərinin II Reç Pospolitanın vətəndaşlarına qarşı törətdikləri soyqırımı qurbanlarını Anma Milli Günü elan etdi" [94].

2016-cı il iyulun 22-də Polşa Seymi 11 iyulun "Ukrayna millətçilərinin Polşa vətəndaşlarına qarşı törətdikləri soyqırımı qurbanlarını Anma Milli Günü" kimi müəyyən edilməsi haqqında qətnamə qəbul etdi. Eyni zamanda Seym qətnamədə bir daha bildirirdi ki, "tarix haqqında tam həqiqətin ortaya çıxması qarşılıqlı barış üçün ən yaxşı yoldur" [93].

Polşanın Senat və Seyminin qəbul etdiyi qətnamələrə cavab olaraq sentyabrın 8-də Ukrayna Ali Radası 247 səsle Polşa Senatı və Seyminin birtərəfli hərəkətlərini mühakimə edən Bəyanat qəbul etdi. Bəyanatda son on il ərzində konstruktiv Ukrayna-Polşa dialoq zamanı əldə edilmiş yüksək əməkdaşlığın müsbət nəticələrinə təsir edəcəyindən narahatlıq ifadə edilirdi [57].

Polşa və Ukraynanın xarici işlər nazirləri-Klimkin və Vaşkovsk, həmçinin prezidentlər –P.Paraşenko və A.Duda tarixi hadisələrin siyasiləşdirilməsinin əleyhinə olduqlarını, Volın faciəsini öyrənmək üçün tarixçilərin birgə işi barədə razılığa gəldilər [30].

Ümumiyyətlə, "tarixi yaddaş", "tarixi inciklik sindromu" Polşa-Ukrayna münasibətlərində ən mürəkkəb problemlərdən biridir. Polşanı həmçinin, Ukraynada insan hüquqlarının pozulması halları narahat edir.

Müasir mərhələdə Polşa və Ukrayna hökumətləri daim ikitərəfli münasibətləri inkişaf etdirməyə çalışmış, ortaya çıxan problemlərə dözümlülük göstərmiş, onların həllinə çalışmışlar. Bu inkişaf meyli müasir Polşa-Ukrayna münasibətlərində daim özünü göstərmişdir. Nəticədə Polşa və Ukrayna vətəndaşlarının vizasız sərhədi keçmək imkanı yaranmış, Ukrayna və Polşa vətəndaşları üçün hüquqi mövsümi məşğulluğa şərait yaradılmış, Ukraynada Polşa konsulluqlarının şəbəkəsi meydana gəlmiş, iki ölkə arasında beynəlxalq dəmir yolu və avtobus əlaqələri xüsusilə inkişaf etmişdir. Polşa İctimai İşlər İnstitutunun məlumatına görə, Ukraynanın hər onuncu vətəndaşı 1991-ci ildən sonra Polşanı ziyarət etmişdir [95].

1990-cı illərdən başlayaraq, ötən əsrlərdə aparılmış maddi mədəni dəyərlərin qarşılıqlı olaraq geri qaytarılması problemi həll edilməkdədir. Məsələn, Polşa "Prosvita" cəmiyyətinin 1868-1923-cü illərə aid arxivini Ukraynaya qaytardı və s. Bütün bunlar isə Polşa-Ukrayna xalqlarının dostluq münasibətlərinə müsbət təsir göstərmişdir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Respublikasının qonşu dövlətlərdə saxlanılan maddi mədəniyyət nümunələrinin, məsələn, Gürcüstandakı tarixi Gəncə darvazalarının geri qaytarılması "tarixi incikliyin" aradan qaldırılmasına, xalqlarımız arasındakı əlaqələrin daha da inkişaf etməsinə, dostluq və etimadın daha da möhkəmlənməsinə güclü təkan verərdi.

Polşa və Ukrayna arasında siyasi əlaqələrin digər mühüm aspekti təhlükəsizlik siyasətidir. Polşa politolqu A.Jzevskinin qeyd etdiyi kimi, "Polşa-Ukrayna hərbi əməkdaşlığın inkişafı iki ölkə arasında mehriban qonşuluq münasibətlərinin təbii davamıdır" [74, s.161].

Təhlükəsizlik sahəsində Polşa və Ukrayna əməkdaşlığı NATO-nun şərq doğru genişlənməsini və Ukraynanın Avroatlantik strukturlara gələcək inteqrasiyasını və Rusiya təhdidindən müdafiəni nəzərdə tutur.

Polşa və Ukrayna arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında danışıqlar, iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin strukturuna nəzər salmaq lazımdır. Polşa Ukraynaya əsasən, lokomotivlər, kimya sənayesinin məhsullarını, xam neft, ərzaq məhsulları (tərəvəz və ət), ağac məmulatları və kağız ixrac edir. Ukrayna Polşaya metallurgiya, qida və mineral məhsullar verir.

Ümumiyyətlə, son vaxtlara qədər, Polşa-Ukrayna iqtisadi əməkdaşlığını səmərəli və yüksək səviyyədə qiymətləndirə bilərik. Belə ki, 2013-cü ilin yanvar-noyabr ayları ərzində Polşa və Ukrayna arasında ticarət dövriyyəsi 0,6% artaraq 7,2 milyard dollar təşkil etmişdir. Ukraynaya Polşanın ixracı 8,8% artaraq 5,2 milyard dollara çatmışdır [89].

Lakin Ukrayna böhranının təsiri ilə vəziyyət dəyişib. Polşa İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatına görə, 2014-cü il yanvar-noyabr ayları ərzində ticarət dövriyyəsi 14% azalaraq 4,3 milyard dollar təşkil edib. Polşa ixracı da 25,6% azalıb. Ukrayna istehlak malları reytingində Polşa malları 8-ci yerdən 14-cü yerə yerə düşmüşdür [86].

Enerji sahəsində Polşa-Ukrayna əməkdaşlığı, xüsusilə strateji xammal (neft və təbii qaz) tədarükü ilə bağlı məsələ ikitərəfli əməkdaşlığın mühüm elementi sayılır və hər iki ölkənin Rusiyanın təsirindən qismən azad olmaq istəyi ilə izah edilir. Polşa hökumətinin mövqeyinə görə, bu sahədə “Şərq tərəfdaşlığı” proqramı mühüm rol oynayır.

Əsas layihə inşası 485 milyon avroya başa gələcək Odessa - Brod - Plotsk - Qdansk boru kəməridir. Kəmərin Brod - Adams (Polşanın ən böyük anbarı) hissəsinin inşası başa çatdırılması planlaşdırılır. Bu Xəzər hövzəsindən neft xammalının Plotsk və Qdanska tədarükünü təmin edəcək. Xəzər dənizi regionu ilə Avropanı birləşdirəcək böyük layihənin bir hissəsi olan boru kəməri ildə

30 milyon tona qədər nəql neft edəcəkdir [79]. Lakin çətinliyi səbəbindən boru kəmərinin inşası başa çatdırılmamışdır.

Humanitar sahədə Polşa-Ukrayna əməkdaşlığının inkişafında milli diaspor əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda, kifayət qədər işsizlərin mövcud olduğu Polşada təxminən 300 min ukraynalı qeyri-leqal fəaliyyət göstərir. Bu (qeyri-leqal əmək miqrasiyası məsələsi) isə humanitar əlaqələrdə müəyyən problemlər yaradır.

Beləliklə, Polşa və Ukrayna arasında münasibətlərin təhlili əsasında aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik:

- Birincisi, Polşa-Ukrayna münasibətləri Şərqi Avropa regionunda mühüm rol oynayır. Tarix boyu Ukrayna torpaqları Polşa, Rusiya, Avstriya-Macaristan və Osmanlı imperiyasının ərazi iddialarının predmeti olmuşdur. Lakin, ukraynalıların milli şüurunun formalaşmasına bu dövlətlərlə müqayisədə Polşanın əhəmiyyətli təsiri olmuşdur.

İkincisi, müxtəlif sahələrdə Polşa - Ukrayna əməkdaşlığını bu gün səmərəli qiymətləndirmək olar. Ancaq Ukrayna böhranı iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığa mənfi təsir göstərir. Üstəlik, hər iki ölkənin Rusiya ilə münasibətlərin pisləşməsi də enerji layihələrinin reallaşdırılmasını çətinləşdirir;

Üçüncüsü, Avropa İttifaqına Ukraynanın üzvlük məsələsi Polşa və Ukraynanın xarici siyasəti üçün prioritet olaraq qalır. Onun yaxın zamanlarda reallaşacağını demək mümkün olmasa da, özünü Ukraynanın Avropaya inteqrasiya sının bələdçisi adlandıran Polşa. Aİ-də Ukraynanın “vəkil” rolunu qətiyyətlə yerinə yetirməkdədir.

Hadisələrin təhlili bunu deməyə əsas verir ki, əslində, Ukraynanın nümunəsində Polşanın Şərq siyasətinin texnologiyası və mühüm mərhələləri işlənilib hazırlandı: anti-Rusiya meyilli siyasi müxalifəti hərtərəfli müdafiə etmək və onun hakimiyyətə gəlməsini təmin etmək; xarici siyasətdə Avro-Atlantik istiqaməti təşviq etmək; postsovet ölkələrin NATO və Aİ-yə daxil olunması prosesində fəal iştirak etmək.

Polşa-Belarus münasibətləri

Polşa və Belarus respublikaları arasında diplomatik münasibətlər 1992-ci il mart ayının 2-də qurulmuşdur. 1992-ci ildə Minskə Polşa səfirliyi açıldı və 1993-cü ildə Varşavada Belarus səfirliyi açıldı.

İkitərəfli münasibətlərin hər iki ölkə üçün əhəmiyyətli olduğunu ilk növbədə, coğrafi və tarixi-mədəni yaxınlıqla, habelə Polşada - belarusların və Belarusda - polyakların kifayət qədər olması ilə əlaqələndirmək olar.

1991-ci il avqust hadisələrindən sonra Polşa Seymi Belarusiyanı de-fakto suveren dövlət kimi tanıdığını elan etdi. Rəsmi tanınma 1992-ci ilin martında baş verdi. Belə ki, Polşa Belarus ilə Ukraynadan sonra diplomatik əlaqələr quran ikinci dövlət olmuşdur. 1992-ci ildə iki ölkə arasında "Mehriban qonşuluq, dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilə" imzalandı. Məhz həmin vaxtda Polşanın Minski himayə edən "paternalizm" siyasətinin təməlləri qoyuldu. Belarusda Konstitusiyasının yenidən baxılması barədə 1996-cı ildə milli referendum keçildi və həmin akt Avropa İttifaqı və Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən qeyri-demokratik adlandırıldı. Bu zaman Polşa hökuməti sübut etməyə çalışırdı ki, Belarusun ümumavropa siyasəti kursundan təcrid edilməsi respublikanın MDB və KTMT-ə birbaşa inteqrasiyasına, Rusiya-Belarus İttifaq dövləti layihəsinin reallaşmasına təkan verəcəkdir. Bu səbəbdən Polşa Belarus rejiminə bəzi güzəştlərə getdi: o cümlədən, Mərkəzi Avropa Təşəbbüsü (CEİ) koordinatoru olan Polşa 1996-cı ildə Belarusun təşkilatın assosiativ üzvlüyündən daimi üzvlüyünə keçməsinə kömək etmişdi.

Bununla belə, 1990-cı illərdə Belarus-Polşa münasibətləri standart dövlətlərarası müqavilələr və sazişlərdən kənara çıxmırdı. MDB və Rusiya və Belarus İttifaqı dövləti daxilində inteqrasiya proseslərinə rəsmi Varşava mənfə münasibət göstərməyə başladı. Eyni zamanda polyak diplomatiyasının Belarus rəhbərliyi ilə əlaqələri inkişaf etdirmək təşəbbüsləri rəsmi Moskvanı qıcıqlandırır.

1999-cu ildə Polşanın NATO-ya daxil olması iki ölkə arasındakı münasibətləri daha da mürəkkəbləşdirdi. Məhz həmin zaman Polşa - Belarus münasibətləri ilk ciddi böhranını keçirdi. Qalmaqal "Belarus Polyakları İttifaqı" ətrafında baş verdi, hansı ki, Belarus Ədliyyə Nazirliyi bu İctimai Birliyi yenidən qeydiyyatdan almaqdan imtina etdi. Polşa rəhbərliyi buna sərt reaksiya verdi. Polyak hökuməti Yaltada Baltik-Qara dəniz sammitində Belarus ilə birlikdə iştirak etməkdən imtina etdi və Avropa İttifaqının Belarus ali orqanlarından yoxa çıxmış görkəmli müxalifət xadimlərinin dərhal və hər-tərəfli araşdırmaq tələbini müdafiə etdi.

Yeri gəlmişkən, Polşada 50.000 nəfərədək belaruslu yaşayır. Bir sıra universitetlərdə Belarus mədəniyyəti və filologiya kafedrları mövcuddur. və Haynukva şəhərində və Podlyase voyevodasının bəzi qminlərində Belarus dili rəsmi statusa malikdir. Belarusda 300.000 nəfər polyak yaşayır. Polyaklar əhalinin 3%-ni təmsil edir. Belaruslar və ruslardan sonra üçüncü ən böyük millətdir. Voronovo rayonunda, Grodno vilayətində polyaklar əhalisinin 80% -ni təşkil edir. Grodno və Vitebsk vilayətlərinin bir çox rayonlarında polyaklar əhalinin dördü birindən yarısındanək təşkil edir. Bu arqumentlər milli diasporun iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafında əvəzsiz rola malik olduğunu göstərir.

2003-cü ildə Belarus və Polşa prezidentləri Aleksandr Lukaşenko və Aleksander Kvasnevskinin Sankt-Peterburqda görüşü keçirildi. 2003-2005-ci illərdə Belarus və Polşanı digər dövlət rəhbərlərinin, o cümlədən baş nazirlərinin təhlükəsizlik şuralarının katiblərinin, xarici işlər nazirlərinin, iqtisadiyyat nazirlərinin, nəzarət orqanlarının rəhbərlərinin görüşləri və işgüzar danışıqları baş tutmuşdu. Parlamentlərarası əlaqələrin inkişafı yeni impuls aldı. 2003-cü il sentyabrın 19-da iki ölkənin parlamentlərinin yuxarı palatalarının rəhbərlərinin (G.Novitski və L.Pastusyakın) ilk dəfə görüşü keçirildi. Belarus və Polşa parlamentlərarası əməkdaşlıq qrupunun iclasları müntəzəm olaraq keçirilməyə başladı.

Bu görüşlərin nəticəsi olaraq Belarus-Polşa sərhədində yeni sərhəd qapıları açıldı, Avqust kanalının yenidən qurulması qərara

alındı, Adam Mitskeviçin Minskdə abidəsi açıldı. Belarus və Polşa inzibati-ərazi vahidləri arasında qardaşlıq əlaqələri inkişaf etdi. tərəfdaşlıq İqtisadi, mədəni, təhsil və digər sahələrdə imzalanmış onlarla saziş və müqavilələr ilə ikitərəfli tərəfdaşlıq əlaqələri zənginləşdi.

Ticarət və iqtisadi əməkdaşlığın inkişafında nəzərəçarpan uğurlar əldə edildi. 2003-2004-cü illər ərzində Belarus və Polşa arasında ticarət dövriyyəsi 2,5 dəfə artdı. Əgər ticarət dövriyyəsi 2002-ci ildə 492,9 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdisə, 2004-cü ilin sonuna qədər 1.2 milyard oldu. Bu dövrdə Belarus iqtisadiyyatına Polşa tərəfindən 19 milyon ABŞ dolları həcmində investisiya, 13 milyon dollar kredit cəlb olunmuşdu [67]. Qeyd etmək lazımdır ki, ticarət-iqtisadi sahədə Polşa-Belarus əlaqələrinin potensialı təbii, iqtisadi və digər amillərlə müəyyən edilir. Təbii amillərə geocoğrafi mövqey və təbii sərvətlər daxildir. İqtisadi amillərə - Polşa və Belarus arasında yaxın məsafə səbəbindən kiçik nəqliyyat xərcləri, Belarusun "Asiya-Avropa mal "axını"nda tranzit əhəmiyyəti daşınması və s. aiddir. Polşa və Belarus arasında ticarət əlaqələrinə Belarus ərazisindəki kalium yataqlarının mühüm təsiri vardır. Onun hasilatı dünya kalium istehsalının 11% -ni təşkil edir.

Belarusdan Polşaya gətirilən bütün mal və əmtəə məhsulları arasında birinci yeri mineral yanacaq, sürtkü yağları və bu kimi materiallar tutur. Polşadan Belarusa əsasən maşın, avadanlıq və nəqliyyat texnikası, həmçinin sənaye malları, kimyəvi məhsullar, ərzaq məhsulları və canlı heyvan ixrac edilir.

2005-ci ildə "Belarus Polyakları İttifaqı" İctimai Birliyinin ətrafında yenidən böhran yaranması nəticəsində ikitərəfli Polşa-Belarus siyasi dialoqunun inkişafı faktiki olaraq iflic oldu və parlamentlərarası qarşılıqlı əlaqələr ciddi şəkildə pisləşdi. 2005-ci ildə Polşada (parlament və prezident seçkiləri) və 2006-cı ildə Belarusa (prezident seçkiləri) keçirilən seçkilərin nəticələri də qarşılıqlı münasibətlərə ciddi təsir göstərdi. Polşa Belarus hakimiyyəti ilə rəsmi əlaqələrin "dondurulması" siyasətini daha da sərtləşdirdi.

Uzun fasilədən sonra, 2008-ci ilin aprelində Varşavada vitse-premiyerlər səviyyəsində iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə Belarus-

Polşa Komissiyasının iclası keçirildi. Xarici işlər nazirləri səviyyəsində bir sıra görüşlər keçirildi. Daha Regional əməkdaşlığın inkişafına təkan verildi. İqtisadi və ticarət əlaqələri yeni impuls qazandı. Belə ki, 2008-ci ilin ilk doqquz ayında ticarət dövriyyəsi 2,4 milyard dollar təşkil etdi ki, bu da 2007-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 69,2% artım təşkil edirdi. Belarustan Polşaya mal ixracı 83,8% artaraq 1,6 milyard dollara çatmış, Polşadan Belarusa isə idxal 853 milyon dollar (47,8% artım) təşkil etmişdi [67].

2009-cu il fevralın 16-da Polşa XİN Belarus məmurlarına bir-tərəfli qaydada sanksiya tətbiq etdi. 2010-cu il fevralın 9-da Polşa "Belarus Polyakları İttifaqı"nın İvensdəki əmlaklarının durumu ilə əlaqədar öz səfirini Minskə geri çağırdı. Aİ-nin üzv ölkələrinin rəsmiləri də təşkilatın xarici işlər və təhlükəsizlik siyasəti üzrə Ali nümayəndəsi K.Eştonun vasitəsilə öz narahatlıqlarını bildirdilər. 10 aprel 2010-cu ildə Prezident L.Kaçinski və partiya elitasının çoxunun həlak olduğu Smolensk yaxınlığındakı təyyarə qəzasından sonra iki ölkənin rəhbərliyi arasında soyuqluq daha da artdı. Polşanın şərq qonşuları arasında yalnız Belarus milli matəm elan etmədi. Aprelin 18-də Krakovda dəfn mərasimində iştirak edən Belarus nümayəndə heyətinə prezident deyil, Milli Məclisin Respublika Sovetinin sədri Boris Batura rəhbərlik etdi. Bütün bunlar iki ölkə arasında əlaqələrin daha da pisləşdirdi [47].

2010-cu il dekabrın 29-da Polşa XİN Belarus Respublikası vətəndaşları üçün milli vizaya görə 20 avro ödənişini ləğv etdi.

2011-ci il Polşa XİN Belarus prezidenti A.Lukaşenko və bir sıra məmurların ölkəyə gəlməsini qadağan etdi [47].

2012-ci il fevralın 28-də Belarus Respublikası XİN Polşanın bu ölkədəki səfirinə Varşavaya Belarus tərəfinin təzyiq və sanksiyaların yolverilməzliyi haqqında mövqeyini öz rəhbərliyinə çatdırmaq üçün Varşavaya dönməyi təklif etdi. Bundan əvvəl isə BR XİN Varşavadan Belarus səfirini məsləhətləşmə üçün geri çağırdı.

İki ölkə arasındakı əlaqələrin hal-hazırda təcridcən normallaşma mərhələsində olduğunu qeyd etmək olar. Aİ-nin "Şərq tərəfdaş-

lığı” layihəsinin reallaşması ikitərəfli əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini verməkdədir.

Ümumiyyətlə, ortaq tarixə və eyni soykökünə malik belarus-polyak xalqlarının ikitərəfli münasibətlərinə “Qərb-Şərq” çərçivəsindən yanaşmaq onun inkişafına ancaq mane ola bilər. Başqa sözlə, Polşa və Belarus respublikaları arasında qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına aşağıdakı halda nail olmaq olar:

1) Hər iki dövlət ikitərəfli siyasi əlaqələri öz geosiyasi oriyentasiyaları müstəvisində qurmaqdan imtina edərlərsə;

2) Belarus hakimiyyəti birtərəfli Rusiya oriyentasiyasını dəyişərsə (bu zaman Belarusun suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə qərantiya zərurəti ortaya çıxır);

3) Belarus hakimiyyətindən “Avropanın sonuncu diktatoru” gedərsə, yaxud ölkə daxilində Polşa siyasi elitasının görmək istədiyi demokratik cəmiyyət formalaşarsa .

Polşa hansı variantı məqbul hesab edir? Bunu 2012-ci ilin martında qəbul edilmiş qərar, sənəd “2012-2016-cı illərdə Polşanın xarici siyasət prioritetləri” sənədində görmək olar. Sənəddə qeyd edilir ki, Belarus ilə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi tamamilə onun demokratikləşmə və avropalaşmaq prosesi ilə bağlıdır. “Polşanın təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi həmçinin qonşuların Avropa İttifaqı tərəfindən irəli sürülən siyasi, iqtisadi və sosial modernləşmə proseslərinə qoşulması ilə bağlıdır. İntegrasiyanın sonrakı perspektivində “Şərq Tərəfdaşlığı” ölkələri, o cümlədən demokratikləşmə yoluna qayıdacaq halda Belarus durur [88;107].

2014-2015 –ci illərdə Ukraynada baş verən hadisələr Rusiya və Qərb arasında münasibətlərdə ağır böhrana səbəb olsa da, Belarusun Avropa ölkələri ilə əlaqələrinin inkişafı üçün yeni imkanlar açdı. Belə ki, Ukrayna hadisələri zamanı rəsmi Kiyev ilə bağlı Belarus neytral mövqe nümayiş etdirdi, Prezident səlahiyyətlərini icra edən Aleksandr Turçinov və A.Yatsenyuk hökumətini, eləcə də sonrakı seçkiləri tanıdı. Nəticədə Belarus-Aİ və Belarus-Polşa münasibətlərində mülayimləşmə baş verdi. Ukrayna böhranı Almaniya, Fransa, Rusiya və Ukrayna arasında Minskə müzakirə edildi və

Minsk sazişi imzalandı. 2014-cü il aprelin 17-də prezident A.Lukaşenko və həmin zaman Polşanın Baş Naziri D.Tusk ilə telefon danışığı oldu. Bu və digər arqumentləri Belarus prezidenti Aİ ölkələrinin ölkəsinə münasibətdə “böyük irəliləyiş” adlandırdı [47].

Polşanın Şərq siyasəti analiz edilərkən tarixi amil nəzərə alınmalıdır. Tarixi-siyasi təhlil ortaya Şərqi Avropada liderlik məsələsini və Rusiya amilini ortaya çıxarır.

Polşa-Rusiya münasibətləri və regionda liderlik uğrunda mübarizə

Sosializm sisteminin süqutundan sonra Polşa - Rusiya münasibətləri bir növ soyuq barış dövrünə qədəm qoydu. 1992-ci il mayın 22-də Polşa və Rusiya arasında “Dostluq və mehriban qonşuluq münasibətləri haqqında” müqavilə imzalandı. İkitərəfli münasibətlərin hüquqi bazasını 60-dək dövlətlərarası və hökumətlərarası sazişlər və müqavilələr təşkil edir.

Rusiya təhlükəsinə qarşı Polşanın NATO-ya daxil olması rusofobiyanın aradan qalxmadığını və iki ölkə arasında siyasi münasibətlərdə etimad mühitinin yaranmadığını göstərirdi.

Rusiya-Polşa münasibətlərində əsas problemlərdən biri də iqtisadi-ticarət ziddiyyətlər idi. Polşanın Ukraynadakı “Məxməri İnkilaba” dəstək verməsinə cavab olaraq Rusiya heyvan sağlamlığı standartlarının aşağı səviyyədə olmasını səbəb gətirərək, bu ölkədən süd, ət və əkinçilik məhsullarının idxalına qadağa qoydu. Polşanın ısrarına baxmayaraq Rusiya bir müddət qadağanı qaldırmadı. Buna cavab olaraq Polşa veto hüququndan istifadə edərək Aİ-nin Komissiyasının Rusiya ilə yeni Ortaqlıq və Əməkdaşlıq Paktı müzakirələrinə başlamasına mane olmuşdur. Polyak hökuməti həmçinin Polşadan yan keçərək Almaniya Baltik dənizindən gedən təbii qaz boru xəttinin inşası layihəsinin dayandırmasına çalışdı. Hətta Polşanın Xarici işlər nazir R.Sikorski “Şimali Avropa qaz boru xəttinin inşasına dair” Rusiya-Almaniya müqaviləsini “Yeni Molotov –Rib-

bentrov paktı” adlandırdı ki, bu da polyak-rus və polyak-alman münasibətlərində müəyyən qədər gərginliyə səbəb oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2000-2005-ci illərdə Polşa və Rusiya arasında siyasi münasibətlər intensiv olmuşdur. Rusiya prezidenti Vladimir Putin və Polşa Prezidenti Aleksandr Kvasnevski arasında 10 rəsmi görüş keçirmiş, Hökumət başçıları və xarici işlər nazirləri və parlament rəhbərləri müntəzəm əlaqə saxlamışlar. Rusiya Dövlət Dumasının və Polşa Seyminin Xarici əlaqələr komitələri mütəmadi olaraq birgə iclaslar keçirmişlər. Bundan əlavə, regionlararası əməkdaşlıq, Rusiya Federasiyasının subyektləri ilə Polşa voyevodalarının tərəfdaşlıq əlaqələri inkişaf etmişdir. Polşa - Rusiya əməkdaşlığının strategiya məsələlərinə dair ikitərəfli Komitə fəaliyyət göstərir, müntəzəm olaraq “Rusiya-Polşa” İctimai dialoq Forumu təşkil edilirdi. 2005-ci ildən sonra siyasi əlaqələrin intensivliyi və səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azaldı.

2007-ci ilin noyabrında Donald Tuskun təşkil etdiyi yeni polyaq hökuməti Rusiya-Polşa münasibətlərinin normallaşmasında maraqlı olduğunu bəyan etdi, ikitərəfli münasibətlərdə mövcud problemləri həll məqsədi ilə açıq dialoqa hazır olduqlarını bildirdi. Dmitri Medvedevin prezidentliyi zamanı ikitərəfli siyasi əlaqələr yenidən canlanmağa başladı. 2009-cu ildə RF-nin baş naziri V.Putinin Polşaya rəsmi səfər etməsi iki ölkə arasında siyasi münasibətlərin yaxınlaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Lakin 2010-cu il aprelin 4-də Polşa prezidenti L.Kaçinski və hökumət nümayəndələrinin Smolenskdə aviaqəza nəticəsində faciəli surətdə həlak olmasına (qəzaya uğrayan təyyarədəki Polşa heyətində L.Kaçinski və həyat yoldaşı Maria ilə yanaşı Baş qərargah rəhbəri F.Gagor, Mərkəzi Bankın Başçısı S.Skrzypek, xarici işlər nazirinin müavini A.Kremer, Milli Təhlükəsizlik Naziri A. Sziqlo, Prezident köməkçiləri – P.Vipç və M.Handzlik, Parlament sədrinin müavini J.Szmajdzinski kimi yüksək səviyyəli dövlət vəzifəliyələri vardı) müəhəfizəkar polyaq siyasi dairələri sərt reaksiya verdilər və bu məsələdə Rusiyani günahlandırdılar.

Polşanın bir çox siyasətçiləri tərəfindən “polyakların soyqırımı”na və “sovet işğalı”na görə Rusiyani günahlandıran sözləri tez-tez eşitmək olar. Bildiyimiz kimi, 1989-cu ilin dekabrında SSRİ xalq deputatları qurultayı “Molotov - Ribbentrop paktını” pislədi, Stalinin Hitlerlə münasibət qurması cinayət hesab edildi. Polşa Seyminin 2009-cu ildə qəbul etdiyi xüsusi qətnamədə isə qeyd edilir: «Bu həqiqət ört-basdır edilə bilməz, manipulyasiya edilə bilməz. Reç Pospolitanın Seymi tarixi saxtalaşdırmaq üçün edilən bütün cəhdləri pisləyir, Stalin dövrünü cinayətlərini ictimailəşdirmək və qınamaq üçün Rusiya Federasiyasının bütün insanlarını həmrəyiyə çağırır» [58]. NATO və Aİ-nin üzvü olmasına baxmayaraq polyaklar Pusiya-Almaniya yaxınlaşması və sövdələşməsi nəticəsində tarixi hadisənin yenidən təkrarlanmasından indi də ehtiyat edirlər. 2013-cü ilin sonlarından başlanan Ukrayna hadisələri ilə əlaqədar regionda sabitliyin pozulması, Aİ-Rusiya qarşdurması, Ukraynanın ərazi bütövlüyünün pozulması və s. məsələlər bu narahatlığı artırır.

Ümumiyyətlə, rusofobiya və tarixi inciklik Polşa –Rusiya münasibətlərinə təsir edən mühüm amillərdən biridir.

2010-cu il avqustun 6-da prezident seçilən Bronislav Komorovski inauqurasiya çıxışında Rusiya ilə yaxınlaşma prosesinin başlanmasına dəstək verəcəyini dedi: “Mən Polşa və Rusiya arasında barışq və yaxınlaşma prosesinin başlanmasına dəstək verəcəyəm. Bu, həm Polşa və həm də Rusiya qarşısında duran mühüm çağırışdır” [46].

2011-ci ildən Rusiya-Polşa-Almaniya üçlüyü çərçivəsində xarici işlər nazirlərinin müntəzəm görüşlər keçirilməyə başladı. Bu üçtərəfli danışıqlar zamanı Kaliningrad vilayətinin sakinləri və Polşanın sərhəd rayonlarının sakinləri üçün viza rejiminin sadələşdirilməsi barədə saziş əldə olundu.

İki ölkə arasında iqtisadi – ticarət əlaqələrindən danışarkən bunu demək kifayətdir ki, “Ukrayna böhranı” ilə əlaqədar iqtisadi sanksiyaların tətbiq edilməsindən əvvəlki illərdə Rusiya Polşanın mal idxalında ikinci yeri tutmuşdur. Bu zaman birinci yeri Almaniya güzəştə gedirdi. Polşa öz növbəsində RF-nin xarici ticarət tərəfdaşlarının ilk onluğunda yer alırdı.

2011-2013-cü illərdə Rusiya və Polşa arasında ticarət dövriyyəsi 20-21 mlrd. avro həcmində olmuş və tədricən artım tendensiyasını saxlamışdı. 2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə Rusiya alışı dövriyyəsini 3 milyard avro artıraraq Almaniyayı ötdü və Polşa ilə ticarət dövriyyəsi üzrə lider oldu.

Polşaya Rusiyadan idxal olan məhsulun 70% -ni enerji təchizatı tutur. Rusiya bazarına Polşa tədarükü daha çeşidli strukturu var: Polşa malları arasında maşın və avadanlıqlar (30%), ərzaq (20%) və kimya məhsulları (20%) mühüm yer tuturdu.

Rusiya və Polşada iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsinə yönəlmiş bir sıra hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərməkdədir:

- Rusiyanın Polşa Respublikasında ticarət nümayəndəliyi;
- Rusiya Federasiyasında Polşa səfirliyinin iqtisadiyyat şöbəsi;
- Nəqliyyat üzrə Rusiya-Polşa Daimi Komitəsi;
- Rusiyada Polşa Biznes Klubu;
- Polşa-Rusiya Ticarət-sənaye Palatası
- İqtisadi əməkdaşlıq üzrə Rusiya-Polşa hökumətlərarası komissiyası;

- Şərq Klubu.

2010-cu il oktyabrın 29-da Polşa və Rusiya arasında imzalanmış Sazişə görə tədarük edilən Rusiya qazının həcmi 7,5 milyard kub metrədən 9,7 milyard kub metrə qədər artırılmalı və 2012-ci ildən isə 11 milyard kub metr həcminə çatmalı idi. Sazişin mətni Rusiyanın təbii qazının boru kəməri "Yamal" vasitəsilə Belarus və Polşadan keçərək Almaniya başa çatan uzunmüddətli tədarükü üçün şərait müəyyənləşdirirdi. Sazişə görə, Polşanın qaz təchizatı 2022-ci ilə qədər, ölkədən tranzit qaz nəqli isə 2019-cu ilədək həyata keçiriləcəkdir. Bundan əlavə, tərəflər razılığa gəlirlər ki, tranzit tarifi qaz inhisarçısı Europol Gaz ilə tənzimlənəcək, səhmlərin 48% -i "Qazprom" və Polşa neft şirkəti PGNiG-nin payına düşürdü[46].

Polşanın ABŞ-a öz ərazisində Raket Hücumundan Müdafiə Sistemini yerləşdirmək hüququnu verməsi və "Ukrayna böhranı" Polşa-Rusiya münasibətlərini yenidən gərginləşdirdi.

2012-ci il avqustun 16-20-də Rus Pravoslav Kilsəsinin Patriarxı Kirill Rusiya-Polşa münasibətləri tarixində Polşa rəsmi səfəri idi. Kilsələr tərəfindən Rusiya və Polşa xalqlarına birgə Çağırış imzalandı.

2015-ci ildə Polşanın ali hakimiyyət orqanları Osventsiumun azad edilməsi yubileyinə Rusiya prezidentini dəvət etmədi. Prezident B.Komorovski Böyük Vətən müharibəsində Qələbənin 70-ci ildönümü qeyd etmək üçün Moskvaya səfər etməkdən imtina etdi. Polşada sovet abidələrinin təhqir edilməsi və sovet əsgərlərinin abidələri sökülməsi Rusiyada mənfi reaksiyaya səbəb oldu.

2012-ci ilin martında Nazirlər Şurası "Polşanın xarici siyasət prioritetləri"ni - xarici siyasətinin (Avropa daxil olmaqla) birinci uzunmüddətli strategiyasını qəbul etdi. Bu, Polşa diplomatiyasının istiqamətini müəyyən edən əsas sənəddir. Bu sənəd xarici əlaqələr sahəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmişdir.

Polşa maraqlarının istiqamətini müəyyənləşdirən digər mühüm sənəd Polşa xarici siyasətinin illik ehtimalları və proqnozları hesab edilir.

Ukrayna münaqişəsindən sonra NATO-nun Rusiyaya münasibətdə strateji yanaşması dəyişdi. 2014-cü ildən başlayaraq Alyans tərəfindən Şərq cəbhəsinin gücləndirilməsi istiqamətində layihələr həyata keçirilməyə başlanılmışdır. 2014-cü ildən Hazırlıq Fəaliyyət Planının icrasına başlanmış, 2015-ci ildə Polşa və Rumuniyada yeni Taktiki Qərargahlar yaradılmışdır.

Ümumiyyətlə, NATO-nun Polşada və bütövlükdə regionda möhkəmlənməsi rəsmi Varşavanın həmişə xarici və hərbi-təhlükəsizlik siyasətinin əsas məqsədlərindən biri olmuşdur. Hazırda Polşa bu məsələdə Mərkəzi-Şərqi Avropa (MŞA) ölkələri arasında lider dövlət kimi çıxış edir. 2016-cı ildə prezident Andrey Dudanın Baltikyanı ölkələrə, Rumuniyaya və digər MŞA ölkələrinə rəsmi səfərlərinin əsas mövzusu təhlükəsizlik və NATO-nun regionda iştirakının genişləndirilməsi olmuşdur.

Polşa hərbi sahədə regional əməkdaşlıqda NATO-ya üzv olmayan dövlətlərin də iştirak etməsini məqsəduyğun hesab edir.

Regionda ABŞ-ın dəstəyi ilə Polşa, Ukrayna və Litvanın birgə briqadası (LITPOLUKRBRIG) fəaliyyət göstərir. Bu hərbi qruplaşmanın yaradılması haqqında müqavilə üç dövlət arasında 2009-cu ildə imzalanırsa da, briqada aktiv fəaliyyətə 2016-cı ildə başlamış və 2017-ci ildə tam şəkildə formalaşacağı bildirilir. Briqadanın qərargahı Polşanın Lublin şəhərində yerləşir, tam və operativ şəkildə fəaliyyətə göstərəcəyi təqdirdə hərbi birlikdə 4000 nəfər şəxsi heyətin xidmət edəcəkdir [7].

Polşada da qurulmaqda olan ABŞ-ın raket hücumundan müdafiə sistemləri bazasının 2018-ci ildə fəaliyyətə başlayacağı gözlənilir. Varşava sammiti ərəfəsində, iyunun 13-də NATO-ya üzv ölkələrin müdafiə nazirlərinin Brüsseldə keçirilən görüşündə Polşa və Baltikyanı ölkələrdə çoxmillətli 4 batalyonun daimi şəkildə yerləşdirilməsi haqqında razılıq əldə edilmişdir.

Baltikyanı dövlətlərin müdafiəsində bu ölkələri quru ərazi vasitəsi ilə Alyansın digər üzvləri ilə birləşdirən Polşanın şimal-şərqində yerləşən Suvalki Dəhlizinin (Suwalki Gap) önəmini nəzərə alan NATO 2017-ci ildə operativ fəaliyyətə başlayacaq 4 hərbi qruplaşmadan birini bu ərazidə yerləşdirməyi planlaşdırır. İstər Baltikyanı dövlətlər, istərsə də Polşanın NATO-nun daha çox sayda hərbi bazalarının ölkələrində, əzsaylı şəxsi heyətlə də olsa, yerləşdirilməsinə inadla can atmalarına əsas səbəb kimi mümkün hərbi gərginliyin qarşısını almaqdır.

NATO-nun Varşavada 2016-cı il iyulun 8-9-da keçirilən sammitində alyansın 28 üzvündən və 26 tərəfdaş ölkədən 65 nümayəndə heyəti, eləcə də BMT, Avropa İttifaqı və Dünya Bankının nümayəndələri iştirak etmişdilər. Tədbirdə müasir global təhlükəsizlik üçün aktual olan məsələlər müzakirə edilmiş və yekun bəyannamə qəbul edilmişdir. Bəyannamədə müasir dünyada cərəyan edən əsas geosiyasi-hərbi tendensiyalar və onlara NATO-nun münasibəti ifadə edildi. Bildirilir ki, kollektiv müdafiə, böhranların idarə edilməsi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq prioritet istiqamətlər olaraq qalır. Şərqi Avropa məsələsinə, o cümlədən Ukrayna böhranına ciddi əhəmiyyət verilir. Həmin Bəyannamədə Rusiya təhlükə mənbəyi

kimi qəbul edilir və NATO-nun Şərq cinahının möhkəmləndirilməsinin zəruriliyi, o cümlədən Polşada yerləşən daimi NATO qüvvələrinin sayının artırılması vurğulanır [7].

Bu məsələdə demokratik və suveren ölkə olan Ukrayna bütün Avropa qitəsinin təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir: Ukrayna təhlükəsiz deyildirsə, Polşa da təhlükəsiz deyildir. Buna görə də Polşa Ukraynanın və onun silahlı qüvvələrinin inkişafı üçün hər cür dəstək verir. Litva-Polşa-Ukrayna çoxmillətli hərbi briqadası da yaradılmışdır.

Polşanın Cənubi Qafqaz siyasəti

Polşa Respublikasının Ermənistan, Azərbaycan və Gürcüstanla bağlı siyasətini 3 dövrə bölmək olar: birinci mərhələ 1991-2004-cü illəri əhatə edir. Bu mərhələdə münasibətlərin hüquqi bazası formalaşmışdır. İkinci mərhələ 2005-2010-cu illəri əhatə edir. Bu mərhələdə Polşanın geosiyasətində Cənubi Qafqaz ölkələrinin, xüsusilə Gürcüstan və Azərbaycanın rolu artmışdır. Üçüncü - 2010-cu ildən indiyədək olan mərhələni təşkil edir. Bu mərhələdə Polşanın xarici və daxili siyasətində dəyişikliklər Cənubi Qafqaza marağının müəyyən qədər azalması ilə nəticələnmişdir. Şərq siyasətində yeni yanaşma və balanslı münasibətlər özünü göstərir.

Polşa Ermənistan və Azərbaycan respublikalarının müstəqilliyini 1991-ci ilin dekabrında, Gürcüstanın müstəqilliyini isə 1992-ci ilin martında tanımışdır. Ermənistan və Azərbaycanla diplomatik münasibətlər 1992-ci ilin martında, və Gürcüstanla isə həmin ilin aprelində yaradılmışdır. İkitərəfli münasibətlərin hüquqi əsası başlıca olaraq 1990-cı illərin sonlarına qədər yaradılmışdır.

Azərbaycan və Ermənistanla nisbətən Gürcüstanı gec tanımasına baxmayaraq, Polşanın bu ölkə ilə münasibətlərinin müqaviləli-hüquqi əsasının formalaşması prosesi artıq 1996-cı ildə başa çatdı. 1993-cü ildə Polşa və Gürcüstan arasında "Dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilə", 1994-cü ildə "Mədəni və elmi əməkdaşlıq haq-

qında müqavilə” və 1996-cı ildə “Hərbi əməkdaşlıq haqqında” müqavilə imzalandı [84,s.240].

Polşa və Ermənistan arasında ilk müqavilə iqtisadiyyat və ticarət sahəsində əməkdaşlığa aid olub,1992-ci ildə imzalandı. 1998-ci ildə “Mədəni əməkdaşlıq haqqında Saziş” imzalanmış, iki ölkə arasında dostluq münasibətlərinin və əməkdaşlığın inkişafına dair prezidentlərin Birgə Bəyannaməsi1999-cu ildə imzalandı. 2004-cü ildə “Hərbi əməkdaşlıq və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı birgə mübarizə haqqında Saziş” imzalandı [84, s.242].

Polşa ilə Azərbaycan arasında 1997-ci ildə “Dostluq münasibətləri haqqında Bəyannamə”, elm və mədəniyyət, ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq üzrə müqavilələr imzalandı. 2005-ci ildə “Hərbi əməkdaşlıq haqqında Saziş” bağlandı.

1990-cı illərdə Cənubi Qafqaz ölkələrinin Polşa üçün böyük maraq kəsb etmədiyini belə bir fakt təsdiqləyir ki, Polşa səfirliyi Gürcüstanda 1997-ci ildə, Azərbaycanda 1998-ci ildə və Ermənistanda 2001-ci ildə açıldı.

Bu dövrdə Polşanın əsas geosiyasi məqsədi NATO-ya və Aİ-yə daxil olmaq idi. Bu isə Polşa dövlətindən yalnız demokratik siyasi və iqtisadi islahatlar keçirməyi deyil, həm də Qərbi tərəfdaşları yönümlü xarici siyasət yeritməyi tələb edirdi.

Polşanın Şərqi siyasətində birmənalı olaraq Rusiya aparıcı rol oynamışdır. Hansı ki, Polşanın NATO-ya daxil olmasına qarşı idi. İkinci yerdə Ukrayna və Belarus ilə münasibətlər, üçüncü planda isə Cənubi Qafqaz ölkələri ilə əlaqələr idi.

Polşa Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanla münasibətlərin işlənib hazırlanmış konkret konsepsiyasına malik deyildi. Yüksək səviyyəli görüşlərdə post-sovet ölkələrin müstəqilliyini gücləndirmək üçün dəstək verilməsi, Gürcüstan və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması haqqında rəsmi Varşavanın bəyanatı səslənir, daha sıx ticarət əməkdaşlığına çağırışlar edilirdi [66, s.191].

Polşaya Cənubi Qafqaz dövlətləri başçılarından birinci olaraq 1997-ci ilin avqustunda Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev səfər etdi. A. Kvasnevskinin cavab səfəri 1999-cü ilin oktyabrında həyata

keçirildi. Danışıqların mövzusu energetika sahəsində əməkdaşlıq, Xəzər neftinin hasilatında Polşa şirkətlərinin iştirakı kimi məsələlər oldu [100, s.190].

Ermənistan prezidenti R.Koçaryanın Polşaya ilk rəsmi səfəri 1999-cü ilin iyulunda, prezident Aleksandr Kvasnevskinin İrəvana səfəri isə 2001-ci ilin noyabrında reallaşdı. Robert Koçeryan 2004-cü ilin sentyabrında Varşavaya yenə səfər etdi. Tərəflər görüş zamanı mal dövriyyəsinin artırılması inkanları, terrorizmlə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mümkün həll yollarına dair məsələləri müzakirə etdilər [66, s.191].

2001-ci ilin noyabrında Tiflisdə Polşa və Gürcüstan prezidentlərinin görüşü keçirildi. İqtisadi əməkdaşlığa dair məsələlərin müzakirəsi ilə yanaşı, Polşa prezidenti A.Kvasnevski gürcü prezidenti Şevarnadzenin Abxaziya və Cənubi Osetiya üzərində Gürcüstanın nəzarətini bərpa etmək sayınə dəstək verdi [66, s.191].

Beləliklə, 1991-2005-ci illərdə Cənubi Qafqaz ölkələri, ilk növbədə, Polşanın iqtisadi tərəfdaşları kimi, Polşa mallarının idxalçıları kimi dəyərləndirilirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə Polşanın xarici siyasətində Şərqi Avropa ölkələri ilə münasibətlərin uzunmüddətli konsepsiyası yox idi. Rusiya ilə münasibətləri problemli olaraq qalırdı. Belarus və Ukraynada demokratik dəyişikliklərə dəstək səyləri nəticə verməmişdi. Belə bir vəziyyətdə Cənubi Qafqaz respublikaları ilə münasibətlərin inkişafı üçün əlverişli geosiyasi mühit yox idi.

2004-cü ilə qədər Polşanın xarici siyasətinin başlıca hədəfi Avropa İttifaqına daxil olmaq idi və 2004-cü ildə Aİ-nin üzvü oldu. Bu məqsədlərə nail olmaq Polşa diplomatiyasına Şərqi Avropa siyasətinə dair məsələlərdə Aİ-nin ekspert kimi öz mövqeyini möhkəmləndirməyə imkan verdi. Beləliklə, yeni mövqe keçmiş Sovet respublikaları ilə daha fəal dialoq yaratmaq üçün əlverişli şərait yaratdı.

2005-ci ildən “Hüquq və Ədalət” partiyasının yaratdığı hakim mühafizəkar-milliyətçi koalisiya Almaniya və Rusiya ilə münasibətləri kəskinləşdirərək Polşanın Avropa tərəfdaşlarının təsirindən azad olduğunu və sərbəst fəaliyyət göstərdiyini sübut etməyə çalı

şırdı. Polşa post-sovet məkanını tam nəzarəti altına qaytarmaq üçün təhlükəli siyasət yeridən Rusiyanı geosiyasi rəqib kimi görürdü.

Nəticədə keçmiş sovet respublikalarının müstəqilliyinə, onların NATO və Aİ-nin üzvü olmaq istiqamətində təşəbbüslərinə ciddi dəstək vermək Polşa diplomatiyasının əsas vəzifəsi oldu. Viktor Yuşşenkonun prezidentliyi dövründə Ukrayna və Mixail Saakaşvilinin prezidentliyi dövründə Gürcüstan Polşanın yaxın tərəfdaşı oldu. Bu ölkələrlə yaxınlaşma dövlət başçılarının şəxsi əlaqələrinə əsaslanırdı. Polşa Kiyev və Tbilisiyə dəstək yolu ilə Azərbaycan, Moldova və digər respublikaların cəlb olunduğu anti-Rusiya ittifaqını qurmağa çalışırdı.

Beləliklə, Polşanın hakimiyyət orqanları üçün Cənubi Qafqaz Rusiya ilə geosiyasi rəqabət məkanı oldu. Polşanın Cənubi Qafqazda diplomatiyasını aktivləşdirmək, ikitərəfli əməkdaşlığı dərinləşdirmək və region ölkələrini Aİ və NATO-nun təsiri zonasına daxil etmək L.Kaçınskinin konsepsiyasına daxil idi. Konsepsiyada Şərqi Avropa ölkələrinin (o cümlədən, Ukrayna və Gürcüstan daxil olmaqla) anti-rus alyansını yaratmaq və bu alyansla Polşanın Rusiyadan ayrılmasını təmin etmək nəzərdə tutulurdu. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakıları həyata keçirmək lazım gəlirdi:

- Birbaşa siyasi əlaqələri inkişaf etdirmək, Cənubi Qafqaz respublikalarının maraqlarını Aİ və NATO-da təmsil etmək, hər iki təşkilatı post-sovet məkanında genişlənməyə sövq etmək;

- Qərblə yaxınlaşdırmaq və Rusiyanın təsirini məhdudlaşdırmaq məqsədilə çoxtərəfli əməkdaşlığı (GUAM, Şərq Tərəfdaşlığı, Enerji sammiti) təşviq etmək [76, s.314].

Polşa-Gürcüstan münasibətlərinin ən yüksək mərhələsi 2007-2008-ci illər oldu. Bu illərdə yüksək səviyyədə bir çox görüşlər (təkcə 2008-ci ildə L.Kaçınski Gürcüstanda 4 dəfə oldu) keçirildi. Məqsəd Gürcüstan hakimiyyətinə onun Abxaziya və Cənubi Osetiyaya qarşı siyasətinə dəstək olmaq idi. Prezidentlərin Birgə bəyannaməsində respublikanın NATO və Aİ-yə qatılması öz əksini tapmışdı. Polşa və Gürcüstan prezidentlərinin yanında Məşvərət Komissiyasının yaradılması əlaqələrə xüsusi xarakter verirdi [66, s.192].

Azərbaycanın GUAM-da iştirakına baxmayaraq, Polşa diplomatiyası gürcü-polyak geo-siyasi əməkdaşlığına rəsmi Bakını cəlb edə bilmədi. Prezident İlham Əliyev 2004 və 2005-ci illərdə Varşavada səfərdə olduğu zaman və prezident L.Kaçınski 2007-ci ildə Azərbaycanda olarkən iqtisadi əməkdaşlığın və Polşaya Gürcüstan və Ukrayna vasitəsilə neft tədarükünün genişləndirilməsi imkanlarını müzakirə etdilər. Əsas maneə neft boru kəmərinin Polşa-Ukrayna hissəsinin (Odessa-Plotsk) olmaması idi (və olaraq qalır).

Polşa və Mərkəzi Avropa regionunun digər ölkələrinin (əsasən Litvanın) Rusiyanın enerji asılılığından həlli məsələsi Mərkəzi Avropa ölkələri, Gürcüstan və Azərbaycan prezidentlərinin iştirakı ilə Enerji sammitlərində müzakirə olundu. Enerji sammitləri 2007-ci ildə Krakov və Vilnüsədə baş tutdu. Polşa-Ukrayna Dövlətlərarası "Sarmatiya" boru kəməri müəssisəsi yaradıldı. Lakin bəhs edilən illərdə Cənubi Qafqaz ölkələri ilə əməkdaşlıq sayəsində Mərkəzi Avropanın enerji təhlükəsizliyinin tam təminatı gerçəkləşmədi. Belə ki, Xəzərin xammal tədarükü planlaşdırılan həcmə çata bilmədi və Polşanın Rusiyadan aldığı enerjiyə alternativ ola bilmədi. 2007-ci ildə L.Kaçınski GUAM-ın Bakı sammitində qonaq statusunda iştirak etdi, lakin üzv dövlətlərin siyasətindəki ziddiyyətlər Polşa ilə dialoqun möhkəmlənməsinə imkan vermədi [66, s.192].

Gürcüstan və Azərbaycanla münasibətlər fonunda Ermənistanla əlaqələr dinamik olmamışdır. 2007-ci ilin fevralında Polşanın xarici işlər naziri Anna Fotuqanın İrəvana səfərindən başqa iki ölkə arasında heç bir rəsmi görüş olmamışdır. Bunun səbəblərini Ermənistanın coğrafi mövqeyində (nəqliyyat dəhlizinin üzərində yerləşməməsi) və birtərəfli Rusiya yönümlü xarici siyasətində axtarmaq lazımdır. Polşanın Gürcüstanla həddindən artıq yaxınlaşması xüsusilə L.Kaçınski və M.Saakaşvilinin kəskin anti-Rusiya mövqeyinə əsaslanırdı. Bu işə real effekt vermədi.

Birincisi, post-sovet məkanında Polşa və Aİ ilə əməkdaşlığı Rusiya ilə əməkdaşlıqdan üstün sayan güclü ittifaq yarana bilmədi. İkincisi, Gürcüstan vacib iqtisadi tərəfdaş ola bilmədi və Polşanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynamır.

Üçüncüsü, L.Kaçinski və M.Saakaşvilidən sonra qarşılıqlı münasibətlərin əvvəlki dinamikasını qorumaq üçün yeni stimul olmadı. Dördüncüsü, nə NATO, nə də Avropa İttifaqı üzrə əsas tərəfdaşları Polşanın mahiyyətə anti-Rusiya xarakterli Cənubi Qafqaz siyasətinə dəstək vermədi. Gürcüstan prezidenti M. Saakaşvilinin maraqlarını müdafiəsində Polşaya NATO və Aİ ölkələrindən yalnız Litva ardıcıl surətdə dəstək verdi [66,s.192]. Gürcüstanla münasibətlərin əvvəlcə görünməmiş yüksəlişi və sonra xeyli zəifləməsi L.Kaçinskinin şərq siyasətinin rəsmən uğursuz və əsassız hissəsi kimi qiymətləndirilmiş və “Qafqaz avantürası” kimi xarakterizə edilmişdir [99, s.240].

2010-cu ildə Kaçinski Smolensk yaxınlığında təyyarə qəzasında həyatını itirdi. Yeni prezident B. Komorovski və Donald Tuskun “Vətəndaş Platforması” partiyasının mərkəzçi hökuməti Rusiya ilə münasibətlərdə “yenilənmə”ni (“perezaqpuska”) və bütövlükdə Şərqi siyasətində yeni bir yanaşmanı bəyan edərək sələflərinin qarşıdurma xarakterli əvvəlki siyasətindən imtina etdi. Polşanın xarici siyasəti daha balanslı və səmərəli oldu.

2011-ci ilin iyulunda B.Komorovski Tbilisiyə(sonra Yerevana və Bakıya) səfər etdi, lakin əvvəlki münasibətlərin atmosferi itmişdi. Hazırkı mərhələdə Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətlər əsasən “Şərq tərəfdaşlığı” formatında inkişaf edir. Polşa Qafqaz respublikalarının Avropa İttifaqı ilə yaxınlaşmasını dəstəkləyir, lakin Rusiya ilə açıq qarşıdurmadan çəkinir. Ümumiyyətlə, Polşanın əvvəl apardığı siyasətindən fərqli olaraq, “Şərq tərəfdaşlığı” konstruktiv xarakter daşıyır.

2014-cü ilin ikinci yarısından etibarən “Şərq tərəfdaşlığı” proqramının Cənubi Qafqazda müəyyən qədər uğursuzluğundan danışmaq olar. Aİ üzvləri- Fransa, Almaniya və Böyük Britaniya (hal-hazırda Aİ-ni tərk etməkdədir - müəllif) “Şərq tərəfdaşlığı”nın perspektivlərini birmənalı qiymətləndirməyirlər. Proqramın Cənubi Qafqazdakı bütün iştirakçıları oradakı islahatların şərtlərini eyni səviyyədə həyata keçirmirlər. Cənubi Qafqaz ölkələri arasında yalnız Gürcüstan Aİ ilə assosiasiya üzvlüyü istiqamətində addımlar atmışdır. Ermənistan Rusiyanın iştirakı ilə reintegrasiya prosesində iştirak

edərək Avrasiya İttifaqına daxil olmuşdur. Azərbaycan çoxşahəli siyasət aparır.Nəticədə “Şərq tərəfdaşlığı” Cənubi Qafqazda əməkdaşlıq mexanizmi kimi hələ ki, çox səmərə verməmişdir.

Polşanın müasir Cənubi Qafqaz siyasətini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək və bəzi nəticə çıxartmaq olar.

Beləliklə, Lex Kaçinski prezidentliyi dövrü istisna olmaqla, Cənubi Qafqaz ölkələri Polşa diplomatiyasının mərkəzində olmamışdır. Bunun obyektiv səbəbləri: coğrafi məsafə, müxtəlif geosiyasi məkanda yerləşmə, həm də iqtisadi əlaqələrin nisbətən kiçik potensiala malik olması (Azərbaycanın enerji resursları istisna təşkil etməklə). Polşanın Cənubi Qafqaz siyasəti başlıca olaraq aşağıdakı amillər cəmlənmişdir:

- Gürcüstanın NATO və Aİ-nin üzvü olmaq istiqamətindəki səylərinə dəstək vermək;

- (“Şərq Tərəfdaşlığı” vasitəsilə) Ermənistan və Azərbaycanı Aİ-yə cəlb etmək;

- Azərbaycandan Gürcüstan ərazisi vasitəsilə neft idxal etməklə Polşanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Polşa Azərbaycan və Gürcüstan ilə münasibətlərdə hər iki ölkənin ərazi bütövlüyünə və daxili etno-siyasi problemin sülh yolu ilə həllinə tərəfdar olduğunu dəfələrlə bəyan etmişdir.

Beləliklə, Polşanın Cənubi Qafqazda əsas tərəfdaşı Gürcüstan, ikinci yerdə isə Azərbaycan olmuş və hal-hazırda da belədir. 2010-cu ildə Polşanın xarici siyasətinin yenidən nəzərdən keçirilməsi Gürcüstanla əməkdaşlıq dinamikasının azalmasına gətirib çıxardı. Polşanın Şərq siyasəti Aİ-nin təsisatlarının və onun əsas üzvlərinin, ilk növbədə Almaniyanın rolu və əhəmiyyətini nəzərə almağa başladı. Polşa müstəqil şəkildə anti-Rusiya xarakterli alyans yaratmaq cəhdlərindən imtina etdi.

Ümumiyyətlə, Polşa 2005-2010-cu illərdə Cənubi Qafqaz siyasətində qarşıya qoyduğu siyasi məqsədləri birmənalı şəkildə həyata keçirə bilmədi. Yalnız Gürcüstan Avropa İttifaqına qismən yaxınlaşdı, Azərbaycan çoxvektorlu siyasət aparır və ənənəvi olaraq Türkiyə sıx strateji tərəfdaşlıq edir (“bir millət-iki dövlət”), Ermə-

nistan isə Rusiya ilə əməkdaşlıq edir və post-sovet inteqrasiya prosesinə cəlb olunmuşdur (Avrasiya İttifaqına üzv olmuşdur).

Azərbaycandan enerji tədarükü ölkənin enerji təhlükəsizliyini təmin etmir. Azərbaycan Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə boru kəmərinin istismarında daha maraqlıdır. Rəsmi Bakı Ukrayna ərazisindən Polşaya enerji nəqliyyatı infrastrukturunun inkişafından daha çox Cənub enerji dəhlizinin inkişafına üstünlük verir.

Polşa-Türkiyə əlaqələri

Müasir Polşa-Türkiyə əlaqələri müsbət səviyyədə olması ilə diqqəti özünə çəkir. İki ölkə arasında siyasi problem yoxdur. Polşanın Türkiyənin AB-yə üzvlük prosesini, Türkiyənin isə 1999-cu ildə Polşanın NATO-ya üzvlüyünü dəstəkləməsi siyasi əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini vermişdir. İkitərəfli əlaqələr Polşa Sejm-inin 19 aprel 2005-ci il tarixində qəbul etdiyi "soyqırım" qərarından bir müddət zərər çəkdi. Buna baxmayaraq, Polşanın digər hakimiyyət qanadları, qərarın Hökumətin rəsmi siyasətini əks etdirmədiyini bildirdilər. İkitərəfli əlaqələr 2009-cu ildə imzalanan Bəyannamə ilə strateji ortaqlıq səviyyəsinə yüksəldilmiş və Polşa-Türkiyə münasibətlərində yeni bir mərhələ başlamışdır. Türkiyə-Polşa diplomatik əlaqələrinin təsisinin 600-cü ildönümü 2014-ci ildə Türkiyə və Polşada müxtəlif mədəni, bədii və akademik tədbirlərlə qeyd olunmuşdur. İldönümü tədbirlərinin açılışı Polşa prezidenti Komorovskinin mart ayında Türkiyəyə səfəri zamanı edilmiş, rəsmi bağlanması isə Baş nazir Davudoğlunun 8-9 dekabr 2014-cü il tarixlərində Polşaya səfəri ilə reallaşdırılmışdır.

Polşa prezidenti Komorovski ilə Baş nazir Ə.Davudoğlunun səfərindən başqa, TBMM sədri Cəmil Çiçək 2-4 aprel 2014-cü il tarixlərində və xarici işlər naziri M. Çavuşoğlu 27 yanvar 2015-ci il tarixində Osventsim Ölüm düşərgəsinin qurtulmasının 70-ci ildönümü mərasimlərinə qatılmaq məqsədilə Polşaya səfər etmişdir. Polşa xarici işlər naziri G. Şetyna isə ikitərəfli danışıqları reallaşdırmaq məqsədilə 24-26 mart 2015-ci il tarixlərində və NATO Xarici İşlər

Nazirləri Toplantısına qatılmaq üçün 13-14 may 2015-ci il tarixində Türkiyəyə səfər etmişdi.

İki ölkə xarici işlər nazirlikləri arasında məsləhətləşmə mexanizmləri mövcuddur. Bundan başqa, Türkiyə və Polşa prezidentlərinin iştirakı ilə Yüksək Səviyyəli Davamlı Məsləhət Komitəsinin yığıncaqları keçirilir.

Polşa ilə 2015-ci ildə ikitərəfli ticarət həcmi ixrac 2.330 milyard dollar, idxalat 2.978 milyard dollar olmaq üzrə 5.308 milyard dollar olaraq reallaşmışdır. Polşanın Türkiyədən idxalınının əsas məhsullarını parça və hazır geyim, motorlu quru nəqliyyat vasitələri, maşın və cihazlar, meyvə və tərəvəz, ləl-cəvahirat, tütün və s. təşkil etmişdir. Müəyyən olunmuş ixrac məhsulları isə daş kömürü, maşınlar, kimyəvi maddələr, kosmetika, mebel, şokolad, şirniyyat və s. ibarət olmuşdur.

Mədəniyyət və təhsil sahələri də Polşa ilə Türkiyənin əlaqələrinin əhəmiyyətli bir istiqamətini meydana gətirməkdədir. Polşada Varşava Universiteti, Jagiellon Universiteti (Krakov) və Poznan Adam Mickieviç Universitetlərində Türkologiya Bölmələri var. Digər tərəfdən, ERASMUS proqramı çərçivəsində türkiyəli gənclərin çoxu Polşaya oxumağa gedirlər. Varşavada Yunus Emre Türk Mədəniyyət Mərkəzi də iki ölkə arasındakı mədəni əlaqələrin inkişafı üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

Polşada təxminən 7000 nəfər türk yaşayır. Haqqında danışılan türklərin orta təhsil səviyyələri ümumiyyətlə yüksək olub, əksəriyyəti türk, polyak və ya digər beynəlxalq firmaların texniki və inzibati heyətlərində çalışmaqdadırlar. 2015-ci ildə Türkiyəyə səyahət edən polyakların sayı 500.779 nəfər olmuşdur [12].

IV FƏSİL MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ POLŞA-AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Siyasi-diplomatik münasibətlər

Polşa Azərbaycanın müstəqilliyini 1991-ci il dekabrın 27-də tanıdı və 1992-ci il fevralın 21-də iki ölkə arasında diplomatik əlaqələr quruldu. 2001-ci ildə Polşanın Azərbaycanda, 2004-cü ildə isə Azərbaycanın Polşada səfirliyi təsis edildi [1].

NATO, Avropa Birliyi və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların üzvü olan Polşa ilə mövcud əlaqələrin daha da genişləndirilməsi Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. AR Prezidenti Heydər Əliyevin Polşa Respublikasına 1997-ci il avqustun 26-28-də səfəri Azərbaycan-Polşa münasibətlərinin inkişafına mühüm təkan verdi. Səfər zamanı imzalanmış dostluq münasibətlərinin və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi haqqında Bəyannamə, iqtisadi, mədəni və elmi əlaqələr barədə müqavilə və sazişlər ikitərəfli münasibətlərin yeni səviyyəyə yüksəlməsinə səbəb oldu [4, 30.08.1997, №187 (1708)].

Sonrakı illərdə dövlət başçılarının qarşılıqlı səfərləri və apar-dıqları müzakirələr və imzaladıqları dövlətlərarası sənədlər əməkdaşlığın daha intensiv inkişafına yeni stimül vermişdir. Belə ki, 1999-cu il oktyabrın 27-29-da Polşa Prezidenti Aleksandr Kvasnevski Azərbaycanda ilk rəsmi səfərdə olarkən prezident H.Əliyev xüsusi olaraq vurğuladı ki, “1996-cı ilin dekabrında ATƏT-in Lisabon zirvə görüşündə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münacişəsinin sülh yolu ilə həllinə dair sənədin qəbul olunması məsələsi böyük çətinliklə həll edilərkən, Polşa Azərbaycanı fəal dəstəkləmiş və ATƏT-in bu məsələ barəsində məlum bəyanatına səs vermiş 53 ATƏT ölkəsindən biri olmuşdur”. Səfər çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin və Polşa Respublikası Prezidenti Aleksandr Kvasnevskinin Birgə Bəyanatı imzalandı [4, 28.10.1999].

Azərbaycan-Polşa münasibətləri 2003-cü ilin oktyabrında İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildikdən sonra da uğurla inkişaf edib. Prezident İ.Əliyevin Polşa Respublikasına 2005 və 2008-ci illərdə, Polşa prezidentləri: L.Kaçınskinin 2007 və 2009-cu illərdə, B. Komorovskinin 2011-ci ildə Azərbaycana qarşılıqlı rəsmi səfərləri nəticəsində ölkələrimiz arasında siyasi münasibətlər yeni inkişaf mərhələsinə keçmiş, Azərbaycan və Polşa arasında ümumi maraq kəsb edən sahələrdə ikitərəfli əlaqələrin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri, o cümlədən beynəlxalq məsələlərdə əməkdaşlıq məsələləri ətraflı müzakirə edilmiş və ortaq mövqeyə gəlinmişdir. Bütün yüksək səviyyəli görüşlərdə Polşa Dağlıq Qarabağ münacişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmazlığına hörmət və riayət əsasında, BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq sülh yolu ilə həllini dəstəklədiyini qeyd etmişdir.

2009-cu il iyulun 2-də respublikamızda növbəti rəsmi səfərdə olarkən Polşa Respublikasının Prezidenti Lex Kaçinski Polşa ilə Azərbaycan arasında dostluq və əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsindəki xüsusi xidmətlərinə görə ölkəmizin ali mükafatı olan "Heydər Əliyev" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Ticarət-iqtisadi əlaqələr

Ölkələrimiz arasında iqtisadi – ticarət əlaqələrinin inkişafında Polşa-Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyası xüsusi rol oynayır. Polşa və Azərbaycanın Baş nazirləri, iqtisadiyyat, maliyyə və digər nazirləri təmsalında yüksək səviyyəli hökumət nümayəndələrinin, çoxsaylı qarşılıqlı səfərləri ikitərəfli iqtisadi – ticarət əlaqələrinin dinamik inkişaf səviyyəsini göstərir. Azərbaycandan ixrac olunan məhsulun tərkibində neft və neft məhsulları üstünlük təşkil edir.

Enerji sahəsində əməkdaşlıqda da böyük perspektivlər gözlənilir. Polşa Azərbaycan neftinin Odessa - Brodi - Qdansk marşrutu ilə nəqlində maraqlıdır. Artıq bu neft kəmərinin texniki-layihə sənədlərini hazırlamaq üçün “Sarmatiya” konserni yaradılıb. Bura

Polşa, Ukrayna, Litva, Azərbaycan və Gürcüstanın energetika şirkətləri daxildir. 2010-cu il noyabrın 24-də Bakıda keçirilmiş Polşa-Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Hökumətlərarası Komissiyasının IV iclası zamanı Polşa baş nazirinin müavini və iqtisadiyyat naziri V.Pavlyak effektivliyin artırılmasının, həmçinin Sarmatiyanın yeni şəraitə uyğunlaşmasının zərurətini vurğuladı [1].

Polşanın təşəbbüs müəlliflərindən biri olduğu Avropa İttifaqının “Şərq Tərəfdaşlığı” əməkdaşlıq proqramında Azərbaycan mühüm yer tutur.

Təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq

Polşa ilə təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlıq müstəqil Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mədəni-hümanitar əlaqələrində mühüm yer tutur. 1997-ci ildə imzalanmış Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Polşa Respublikası Hökuməti arasında Mədəni və Elmi əməkdaşlıq haqqında Saziş” ikitərəfli təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində əməkdaşlığın müqavilə - hüquqi bazası rolunu oynamışdır. Azərbaycan və Polşa arasında təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığın genişlənməsinə yüksək qiymət verən prezident A.Kvasnevski 1999-cu il oktyabrın 28-də Bakı Dövlət Universitetində oldu, professor-müəllim və tələbə kollektivi ilə görüşmüş, BDU-nun fəxri doktoru adını və yubiley medalını qəbul etmişdir. 2011-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Polşa Respublikasının Mədəniyyət və Milli İrs Nazirliyi arasında 2011-2013-cü illər üçün Əməkdaşlıq Proqramı” imzalandı. Lakin iki ölkənin təhsil nazirlikləri arasında əməkdaşlığa dair saziş və ya müqavilə hələ bağlanmamışdır. Bu isə təhsil sahəsində hökumətlərarası və nazirliklərarası əməkdaşlığın zəif olduğunu göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və Polşa universitetləri arasında ikitərəfli müqavilə və saziş əsasında əməkdaşlıq qurulmuş və inkişaf etmişdir.

Polşa Hökumətinin Təqaüd Proqramı üzrə təhsil layihələrində Azərbaycanın müxtəlif ali məktəbləri və gəncləri iştirak edirlər.

2015-ci il 9 aprel tarixində Azərbaycan Respublikasının Təhsil Naziri M.Cabbarov və Polşanın respublikamızdakı səfiri M.Tsalka arasında görüş zamanı təhsil sahəsindəki ikitərəfli əməkdaşlığın daha da genişlənməsi və elmi təqaüd proqramları haqqında danışıqlar aparılmışdır.

Təhsil sahəsində Polşanın Varşava Universiteti, Belostok Universiteti, Yagellon Universiteti, M.Sklodovski-Küri adına Lyublin Universiteti, Adam Mitskeviç adına Poznan Universiteti, Lodz Universiteti, Vroslav Universiteti və Mikolaj Kopernik adına Torun Universiteti Azərbaycanın ali məktəbləri - Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan Diplomatik Akademiyası, Azərbaycan Texniki Universiteti, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı Ali Neft Məktəbi, Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası və b.) ilə fəal əməkdaşlıq edir. Əməkdaşlıq müqavilələri və sazişləri aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini şərait yaratmışdır: a) müəllim, elmi əməkdaş, aspirant, magistr və tələbələrin mübadiləsi; b) müəllim və elmi işçilərin ixtisaslarının artırılmasına qarşılıqlı yardım; v) qabaqcıl tədris metodları sahəsində təcrübələrin mübadiləsi; q) qarşılıqlı maraq doğuran sahələr üzrə elmi əməkdaşlığın yaradılması; d) elmi nəşrlərin, metodik material və müxtəlif faydalı sənədlərin mübadiləsi; e) müştərək tədqiqatlar, ikitərəfli birgə elmi simpozium, seminar və konfransların təşkili; ə) elmi layihə və proqramlarda tərəflərin birgə iştirakı; c) elmi kitabxanalar arasında sıx əlaqənin yaradılmasına səy göstərmək; p) tərəfdaş universitetin fəaliyyəti haqqında öz bölgəsinin ictimaiyyətini məlumatlandırmaq və s.

Varşava Universitetində Azərbaycan dili tədris edilir. Azərbaycanda isə polyak dilinin tədrisi ilə BSU-nun Slavyan filologiyası kafedrası və Polyak Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi, eləcə də Xarici Dillər Universiteti məşğul olur.

2012-2014-cü illərdə səfirlik tərəfindən polyak dilində Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionu, Azərbaycan dili, tarixi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, eposları, memarlığı və s. seriyalar üzrə 27 adda kitab nəşr olunmuşdur. 2014-cü ildə Polşanın Varşava Universiteti-

nin Elmi Şurasının qərarı ilə dərs vəsaiti kimi istifadə olunmaq məqsədi ilə ADU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Fəridə Səfiyevanın müəllifi olduğu "Azərbaycan dili" dərsləri Polşanın "Dialoq" nəşriyyatında Azərbaycan və polyak dillərində çapdan çıxmışdır.

Polşa Respublikasının Bakıdakı Səfirliyi 2014-cü ilin 14 noyabr tarixində ADA Universiteti tərəfindən təşkil olunan IV Beynəlxalq Festivalında iştirak etmişdir. Festivalın keçirilməsində məqsəd müxtəlif mədəniyyətlərlə tanışlıq və mədəniyyətlər arasında dialoq yaratmaq idi. Səfirlik Polşanın milli geyimləri, mətbəx və Polşa haqqında kitabları təqdim etmişdir. Tədbirdə Bakıda fəaliyyət göstərən səfirliklərin nümayəndələri, beynəlxalq təşkilatların əməkdaşları və Azərbaycanın müxtəlif universitetlərində, o cümlədən ADA-da təhsil alan xarici və yerli tələbələr iştirak etmişdirlər.

Ölkələrimiz arasında təhsil əlaqələri daha çox Aİ-nin "Şərq tərəfdaşlığı" proqramı çərçivəsində müxtəlif layihələr əsasında təcəssüm tapmışdır.

2007-2011-ci illərdə Polşada azərbaycanlı yazıçıların 4 kitabı çap olunmuşdur: "Qırmızı Limuzin" adlı "Müasir Azərbaycan Nəsr" antologiyası, S.Babullaoğlunun "Ürək döyüntüsünə ithaf" şerlər toplusu, L.Kaleta tərəfindən tərcümə olunan Hüseynbala Mirələmovun "Xəcalət" povesti, Əjdər Olun "Qrafoman" adlı hekayələr toplusu.

Öz elmi fəaliyyətini Azərbaycan-Polşa ədəbi əlaqələrinin tədqiqinə həsr etmiş respublikamızın ilk polyakşünas-alimi G.H.Abdullabəyova qarşılıqlı mədəni əlaqələrdən bəhs edən bir sıra sənədli filmin də məsləhətçisi olmuşdur: Polşadakı ADR generallarının mühacir həyat və fəaliyyətini açıqlayan «Çinarlı şəhərin generalı» (1998, Azərbaycan televiziyası), A.Bakıxanovun polyak elm və mədəniyyət xadimləri ilə əlaqələrindən bəhs edən «Abbasqulu ağa Bakıxanov» (2002, Azərbaycan televiziyası), XIX-XX əsrlərdəki qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrə həsr olunmuş «Azərbaycan – polyak mədəni əlaqələri» (2007, Azərbaycan Televiziyası). ADR-in Daxili İşlər Naziri olmuş və Polşaya mühacirət edərək XX əsrin 20-30-cu illərində Lvov Universitetində işləmiş azərbaycanlı şərqşünas

alim, general Sadıx bəy Ağabəyzadə haqqında G.H.Abdullabəyovanın Polşa arxivlərində aşkar etdiyi faktik materiallar əsasında rejissor T.İsmayılov «General – şərqşünas Sadıx bəy Ağabəyzadə» sənədli filmini çəkmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, polyakşünas –alimin iştirakı ilə dəfələrlə Azərbaycanın televiziya və radiosunda polyak mədəniyyətinin görkəmli xadimlərinə, polyak ədəbiyyatına, Azərbaycan-Polşa ədəbi-mədəni əlaqələrinə həsr olunmuş verilişlər yayımlanmışdır.

Azərbaycan-Polşa elm və təhsil əlaqələrinin inkişafında BSU-nun rolu

"Avropanın Azərbaycanla və Azərbaycanın Avropa ilə yaxınlaşmasının möhkəm mənəvi və intellektual körpüsü sayılan" Bakı Slavyan Universiteti Polşanın bir sıra aparıcı universitetləri (Varşava Universiteti, Varşava Universiteti nəzdində Şərqi Avropa Tədqiqatlar İnstitutu, Adam Mitskeviç adına Poznan Universiteti və d.) ilə ali məktəblərarası saziş və müqavilələr çərçivəsində əməkdaşlıq edir. Əməkdaşlıq müəllim və tələbə mübadiləsini, birgə elmi tədqiqatların, konfransların, simpoziumların, seminarların həyata keçirilməsini, müəllimlərin ixtisaslarının artırılmasını, informasiyaların və elmi-metodiki ədəbiyyatların mübadiləsini və s. sahələri əhatə edir.

Bakı Slavyan Universitetində Polyak Dili və Mədəniyyəti Mərkəzi 2006-cı il noyabrın 9-da Polşanın Azərbaycandakı səfirliyinin köməyi və Polşa Respublikası Senatının spikeri B.Boruseviçin iştirakı ilə açılmışdır. Bu mərkəzin də əsas vəzifəsi Azərbaycan və Polşa arasında mədəni əlaqələri inkişaf etdirmək, hər iki ölkənin mədəniyyətinə, təhsilinə maarifinə və elminə marağı artırmaq və həmçinin universitetdə polşaşünaslıq istiqamətini üzrə tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə kömək etməkdir. Mərkəzdə araşdırılan «Polyak dili Azərbaycanda (tarix, müasirlik, perspektivlər)» adlı elmi-tədqiqat layihəsi bu məqsədə xidmət edir.

Fəaliyyətə başladığı gündən Polşanın ictimai-siyasi və mədəniyyət xadimlərindən Senatın marşalı B.Boruseviç (09.11.2006),

Polyak teatrşünası, «Tygiel Kultury» jurnalın redaksiyasının üzvü A.Kuligovska (22, 24, 27.11.2006), Xarici İşlər naziri A.Fotyga (01.03.2007), Orderinin kansleri M.Mixalek (12.03.2007), A.Miskeviç adına Poznan universitetinin professoru A.Sieradzki (17-19.04.2007), Varşava Universitetinin professoru M.Baranski (24.05.2007), Daxili İşlər və Müdiriyyət naziri J.Kaczmarek (02.06.2007), İqtisadiyyat naziri P.Voznyak (08.11.2007), Varşava Universitetinin rektoru K.Kalaçinska-Macukov (29.05.2008), Polyak rejissoru və filmlərin ssenariçisi K.Zanussi (03.06.2008), Polşa Respublikasının Prezidenti L.Kaçinskinin xanımı M.Kaçinska (10.06.2008) və başqaları Mərkəzin qonağı olmuşlar. Burada həmçinin, bir sıra mədəni-kütləvi tədbirlər, «disput-klub», elmi-praktik seminarlar, polyak dili və mədəniyyətinə həsr olunmuş dairəvi masalar keçirilir [9, 196].

BSU və Polşanın universitetləri arasında hər il tələbə, magistr, doktorant və müəllim mübadiləsi baş tutmuşdur ki, bu da iki ölkə arasındakı təhsil əlaqələrinin inkişafına əhəmiyyətli təsir etmişdir.

Azərbaycan-Polşa münasibətlərinin inkişafında milli diasporun rolu

Polşa Respublikasında yaşayan azərbaycanlıların əksəriyyəti adları aşağıda qeyd edilən diaspor cəmiyyətlərində təmsil olunurlar:

- 2001-ci ildən etibarən K.Hacıyevin sədrlik etdiyi Azərbaycan-Polşa Mədəniyyət Assosiasiyası;
- 2002-ci ildən V.Hebanovskinin başçılığı ilə fəaliyyət göstərən Demokratik Azərbaycan Təşkilatı;
- 2003-cü ildən etibarən R.Rzayevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan-Polşa Mədəniyyət Cəmiyyəti;
- 2003-cü il noyabrın 28-də H.Əliyevanın təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təsis edilmiş Azərbaycan Mədəniyyət və İnformasiya Mərkəzi.

Polşada Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin və incəsənətinin tanınması istiqamətində diasporumuz tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, 2003-cü ildə Azərbaycanın Respublika günü ilə əlaqədar, Varşava Universitetində müəllim və tələbə auditoriyası qarşısında Polşa-Azərbaycan tarixi və mədəni əlaqələrindən bəhs edən film nümayiş etdirilmişdir. 2003-cü il noyabrın 28-də Varşava şəhərində Azərbaycan Mədəniyyət və İnformasiya Mərkəzinin açılışı və eyni zamanda soydaşımız rəsam Ə.Heybətovun əsərlərindən ibarət rəsm sərgisi təşkil edilmişdi. 2004-cü il mayın 8-də Dövlət Komitəsinin, Polşa-Azərbaycan Mədəniyyət Assosiasiyasının və Azərbaycan Mədəniyyət və İnformasiya Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən «Azərbaycan-Avropa Birliyinə yol» adlı beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Həmin ildə Azərbaycan və Polşanın Avropa Birliyi ilə əməkdaşlığını əks etdirən «Avropa və biz» televiziya verilişinin layihəsi üzərində işlənmiş və cari ilin mart ayında film Polşa televiziyasında nümayiş etdirilmişdir. 18 mart 2005-ci il tarixində Azərbaycan-Polşa Mədəniyyət Cəmiyyəti tərəfindən Novruz bayramı geniş qeyd edilmişdir. Tədbirdə Azərbaycan-Polşa Mədəniyyət Assosiasiyası, Demokratik Azərbaycan Təşkilatı, Azərbaycan Mədəniyyət və İnformasiya Mərkəzi, eyni zamanda, bir sıra ölkələrdəki diaspor təşkilatlarımızın nümayəndələri və Polşada yaşayan digər millətlərin diaspor rəhbərləri də iştirak etmişlər.

2005-ci il iyunun 25-də Varşavada «Polşada Qafqaz Mədəniyyətinin təbliği» adı altında keçirilən mədəni tədbirdə Polşada fəaliyyət göstərən Azərbaycan diaspor nümayəndələri tərəfindən Azərbaycanın milli mətbəxinə əks etdirən süfrələr açılmış, Azərbaycan xalqının soykökünü, tarixini və mədəni irsini tərənnüm edən milli eksponatlar nümayiş etdirilmişdir. Azərbaycan Mədəniyyət və İnformasiya Mərkəzinin XÖYADK-yə (indiki DİDK) müraciətindən məlum olmuşdur ki, Milli diaspor tərəfindən Azərbaycanın milli rəqslərini və milli musiqisini ifa edəcək mahir incəsənət ustalarının bu tədbirdə iştirakını təmin etmək mümkün olmamışdır. Təəssüf ki, bu halı diaspor quruculuğu sahəsində mövcud problemlərdən biri kimi qeyd etmək lazım gəlir. 2005-ci ildə Varşavada məşhur «Asiya

və Sakit Okean ölkələri» muzeyində Azərbaycan güşəsinin açılmasına dair Azərbaycan diasporunun fəal üzvlərindən olan Y.Hüseynov ilə muzeyin direktoru A. Vovjenyak arasında razılıq əldə edilmiş və XÖYAİDK –nin Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birgə əməkdaşlığı çərçivəsində Azərbaycanın milli,mədəni və tarixi irsini nümayiş etdirəcək eksponatların Polşaya göndərilməsi təmin edilmişdir [9, s.237-238].

Təbii ki, ikitərəfli münasibətlərə xələl gətirən bəzi məsələlər də diqqəti cəlb edir. Məsələn, Dağlıq Qarabağda 2004-cü il mart ayının 10-dan 18-dək keçirilən «Beynəlxalq şahmat turnir»ində Polşa şahmatçılarının da rəsmi Bakının icazəsi olmadan özbaşına iştirakı və s. Azərbaycan hökumətinin haqlı narazılığına və kəskin etirazına səbəb olmuşdur [10, s.238].

Ümumiyyətlə, Polşa-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Qarşılıqlı münasibətlər uğurlu perspektivə malikdir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, Mərkəzi - Şərqi Avropa ölkələrində kommunist rejimlərin süqutu iki formada baş vermişdir: radikal inqilabi çevriliş və dinc təkamül yolları ilə.

Polşada totalitar sosializm quruluşundan demokratik siyasi sistemə keçid ikinci yolla baş verdi.Və həm də Mərkəzi-Şərqi Avropa ölkələrində birinci olaraq.1989-cu ilin fevral-aprel aylarında PBFP və onun müttəfiqlərinin, siyasi müxalifətin və katoliklərin “dəyirmi masa” ətrafında iclaslarında parlament və seçki qanununda islahatların keçirilməsinə dair razılığa gəldilər. Seçkilərin və PBFP-nin müttəfiqlərinin müxalifət tərəfinə keçməsi nəticəsində katoliklərin nümayəndəsi T.Mazovetskinin başçılığı altında koalision hökumət təşkil edildi. 1990-cı ilin dekabrında “Həmrəyliyin” lideri L.Valensa prezident seçildi. Bundan sonra Polşada bazar islahatı və siyasi sistemin transformasiyası həyata keçirilməyə başladı.

Həmin hökumətdə maliyyə naziri vəzifəsini tutan L.Baltseroviç tərəfindən Polşanın inkişaf etdirilməsi üçün yeni iqtisadi plan irəli sürüldü. Bu planda nəzərdə tutulurdu ki, Polşanın sürətli bazar iqtisadiyyatına keçməsi üçün müəssisələrə müstəqillik verilməli və bu müəssisələr özləri-özlərini maliyyələşdirməlidirlər. Dövlət mülkiyyəti ilə bərabər qarışıq iqtisadiyyat da tətbiq edilməlidir. Bu plan «şok terapiyası» adını aldı.

1992-ci ildə növbədənənar keçirilən parlament seçkilərində Polşada «milli razılıq hökuməti» yaradıldı ki, bu hökumətin baş naziri ilk dəfə qadın – Xana Suxotskaya oldu. Polşa Birləşmiş Fəhlə partiyasının adı dəyişilərək Polşa Sosial-Demokrat partiyası adlandı. Həmin partiyanın lideri Aleksandr Kvasnevski 1995-ci ildə Polşanın prezidenti seçildi.

1997-ci ildə Polşanın ikinci konstitusiyası qəbul edildi. 1999-cu ildə Polşa NATO-ya girdi.

Üçüncü özünüidarə səviyyəni - qəzaları - tətbiq edən və voyevodalıqlarının sayını 49-dan 16-ya salan inzibati islahatlar (1999)

özünü doğrultdu. Milli azlıqlar, kostyollar və dini ittifaqlarla ilə əlaqələr nizama salındı. Vətəndaşların öz hüquqlarında istifadəni asanlaşdırmaq üçün bir sıra institutlarının səlahiyyətləri yaradıldı və genişləndi. Konstitusiya hüquqları və azadlıq qərbi demokratiyalar, eləcə də İnsan Hüquqlarının Avropa Konvensiyasında qəbul edilmiş qərarlara istinad edirlər. İctimai həyatın daimi elementinə çevrilmiş qeyri-hökumət təşkilatları da inkişaf edir. Səhiyyə xidmətləri, təqaüd və təhsil sistemlərində islahatlara start verildi.

Polşa Avro Atlantik zonanın dövlətləri ilə, eləcə də terrorçuluğa qarşı koalisiya çərçivəsində ABŞ-la sıx əməkdaşlıqla yanaşı, Almaniya, Fransa və Böyük Britaniya ilə əlaqələrdə olan dinamikanı qoruyub inkişaf etdirməyə çalışır.

Polşa Varşava Müqaviləsi Təşkilatının dağılması nəticəsində postsovet ölkələri ilə qırılmış əlaqələri bərpa etmək məqsədi ilə həmin respublikalar ilə “Dostluq və əməkdaşlıq haqqında saziş” imzaladı. Litva və Ukrayna ilə xüsusi münasibətlər yaradılmışdır. “Ukrayna böhranı” ilə əlaqədar Rusiya təhlükəsi bu dövlətlərin hərbi-siyasi qüvvələrinin birləşdirilməsini zəruri etmişdir.

Hüquq və Ədalət partiyası amerikanpərəst siyasətin tərəfdarları kimi tanınırlar. Bu partiya həmişə rəsmi Brüsselin ciddi mərkəzləşmə siyasətinə qarşı olmuşdur. Rusiyadan mümkün təhlükələrin qarşısının alınması üçün Polşanın Şərqi Avropa və keçmiş Sovet respublikaları ilə əlaqələrinin genişləndirilməsinin tərəfdarı kimi çıxış etmişdir.

Yeni prezident Dudanın xarici siyasətinin əsas xəttinin rəsmi Brüsseldən daha çox imtiyazlar əldə etmək, ABŞ və NATO ilə əlaqələrin genişlənməsi, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri ilə yeni əməkdaşlıq modellərinin qurulması, keçmiş Sovet respublikaları ilə əlaqələrdə fəallığın artırılmasından ibarət olacağını söyləmək mümkündür.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan-Polşa münasibətləri / <http://www.mfa.gov.az/pdf>
 2. ABŞ Polşaya əlavə hərbi kontingent yerləşdirib / <http://www.amerikaninsesi.org/a/ameika-polsa/3676476.htm>
 3. Azərbaycan Respublikasının Polşa Respublikası ilə imzaladığı sənədlərin siyahısı // http://mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=338&Itemid=68
 4. Azərbaycan qəzeti, 1997-2016-cı illər
 5. Cəfəri A.N. Azərbaycan-Polşa münasibətləri (1991-2006 – cı illər): Siy.elm.üzrə fə.l.dok. ... dis. Bakı, 2011, 169 s.
 6. Dıbkovskaya A., Jarin M. və Jarin Y. Polşa tarixi.Ən qədim zamanlardan bu günlərimizədək (Tərcümə edən: H.N.Məmmədov).Bakı: «Mütərcim» nəşriyyatı, 2010, 378 s.
 7. Əliyev N. NATO-nun Varşava sammiti ərəfəsində Mərkəzi və Şərqi Avropada hərbi-siyasi proseslər /<http://newtimes.az/az/processestrends/4644/>
 8. Əliyev N. Polşada prezident seçkiləri: ölkənin xarici siyasətində mümkün dəyişikliklər / <http://newtimes.az/az/processestrends/3649/>
 9. Məmmədov H.N. Azərbaycan-Şərqi Avropa: mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın tarixi. Bakı: Mütərcim, 2008, 312 s.
 10. Məmmədov H.N. Azərbaycan Respublikası ilə Şərqi Avropa ölkələri arasında mədəni əlaqələr (1991-2008-ci illər): Tar.üzrə elm.dok....dis. Bakı, 2013, 338 s.
 11. Polşa islahatlarının ikinci dalğası / Lena Kolyarska- Bobinskanın redaksiyası altında (Tərcümə edən: M.Hacıbəyli). Bakı, 2001, 207 s.
- Türk dilində:**
12. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. Türkiye-Fransa İlişkileri / <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-fransa-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Rus dilində:

13. Аляев А.В. Политические процессы в Польше в переходный период: опыт трансформации внутренней и внешней политики в 1989 – 1998 гг. М., 2003.

14. Бальцеревич Л. Против Мифов // Новая Польша, 2005, №1 www.povpol.ru/index.php?id=519 -

15. Беспалов А.Н. Современная политика Польши / А.Н. Беспалов. – М., 2008.

16. Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. Тбилиси: Ганатлеба, 1990, 640 с.

17. Бухарин Н.И. Польша: десять лет по пути реформ // Новая и новейшая история (далее – НИИ). – 2000. – № 4. – С. 40-56.

18. Бухарин Н.И. Строительство гражданского общества в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 90-е годы XX века – начало XXI века // НИИ. – 2005. – № 1. – С. 26-49.

19. Бухарин Николай, Фурман Екатерина, Волотов Сергей, Фейт Надежда. Восточная политика новых членов ЕС // <http://analyticmsz.ru/?p=577>

20. Гомулка К., Боручиньска-Дерешкевич И. Политика Польши по отношению к странам Южного Кавказа на рубеже XX и XXI веков: [пер. с пол. И. Политаньска]. Калининград : Страж Балтики, 2014, 278 с.

21. Гулевич В. Польско-российские отношения глазами польских консерваторов – 22.01.2012 / <http://newsland.com/news/detail/id/871517/>

22. Доннели Б. Польша, Европейский союз и Россия // Европа. Журнал Польского института международных дел. 2004. № 4. С. 111-118.

23. Ершов А. Российские экономические интересы и Польша // Pro et contra. Т. 2. № 3. (www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/55625.htm)

24. Зайончковский В. Восточная Европа в польской дипломатии // Pro et contra. – Т. 3. № 2, с. 39-52.

25. Захматов Н.И. Интеграция Польши в ЕС и интересы России // Современная Европа. 2001. № 4. С. 71-80.

26. История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа / отв. ред. Ю.С. Новопашин. М., 2007, 397 с.

27. История южных и западных славян: В 2 т.: Учебник. Т.2: Новейшее время / Под ред. Г.Ф. Матвеева, З.С. Нынащевой. М.: Изд-во МГУ, 1998, 272 с.

28. Квасьневский А. Польша и восточная политика Европейского Союза // Россия в глобальной политике. 2003. № 4. С. 15-20.

29. Кирьенов В. Пенсии для пана и пани Ковальских. // Рос. Вести. – 1999. – №201. – С 7 - 12.

30. Клишкин и Вашиковский договорились о совместной работе историков по изучению Вольнской трагедии/<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/klimkin-i-vashchikovskiy-dogovorilis-o-sovmestnoy-rabote-istorikov-po-izucheniyu-volynskoy-tragedii-751488.html>

31. Колеров М. Восточная политика Польши и Россия: исторические пределы примирения / <http://www.regnum.ru/news/polit/1353467.html>

32. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г. / <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>

33. Кретицин С.В. Южные и западные славяне на современном этапе развития (конец XX-начало XXI в.): учебное пособие. Воронеж, 2006. 205 с.

34. Крушение самолета президента Польши под Смоленском / <https://www.gazeta.ru/news/seealso/1481373.shtml>

35. Кулеса Л. Досье по системе противоракетной обороны. Польская перспектива // Европа. Журнал Польского института международных дел. 2007. № 2. С. 91-104.

36. Кучинская М. Новая парадигма польской восточной политики // Pro et contra. Т. 3. № 2. С. 18-38.

37. Лучкина Л. Жилищный сектор в постсоциалистических странах Европы // МЭМО. 2004. № 3. С. 89-95.

38. Лучкина Л. Польша: сдвиги в личном потреблении // МЭМО. 2001. № 5. С. 96-102.

39. Лучкина Л. Рыночные преобразования и сдвиги в составе занятого населения в постсоциалистических странах Европы // МЭМО. 2000. №7. С. 86-93.

40. Лыкошина Л.С. «Левый выбор» Польши и перспективы социал - демократии: аналит. обзор. М., 2003. 68 с.

41. Лыкошина Л.С. Александр Квасьневский. Политический портрет. М., 2001. 72 с.

42. Лыкошина Л.С. Политическое развитие Польши в первом десятилетии XXI в.: Аналитический обзор / Отв.ред. Биткова Т.Г. М., 2011, 96 с.

43. Лыкошина Л.С. Польские правые на пороге XXI в.: аналит. обзор. М., 2004. 60 с.

44. Министр обороны Польши объявил о победе над Россией / <https://www.dni.ru/polit/2017/1/13/358545.html>

45. Неменский О. Асимметрия польско-русских отношений: исторические причины и современные проявления – 17.09.2011 / <http://zapadrus.su/slavm/slobsm/452-2011-09-15-14-40-20.html>

46. Неменский О. Восточная политика Польши после победы Бронислава Коморовского / <http://www.contrtv.ru/common/3622/>

47. Неменский О. Политика Польши в отношении Белоруссии в системе белорусско-европейских отношений / <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=373941>

48. Неменский О.Б. Польско-украинские отношения на современном этапе / Проблемы национальной стратегии № 6 (27) 2014 / https://riss.ru/images/pdf/journal/2014/6/07_.pdf

49. О российско-польских отношениях (Справка МИД РФ) – 25.07.2013 / [http://www.mid.ru/bdomp/nsreuro.nsf/348bd0da1d5a7185432569e700419c7a/432569d80022027e43256bcf0053079e!](http://www.mid.ru/bdomp/nsreuro.nsf/348bd0da1d5a7185432569e700419c7a/432569d80022027e43256bcf0053079e!OpenDocument)

50. Общественные трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (90-е годы XX века – начало XXI столетия). М., 2008. 352 с.

51. Политическая трансформация стран Центральной и Восточной Европы: сб. статей. М.: ИМЭПИ РАН, 1997. 135 с.

52. Премьер Польши призвала протестующую оппозицию к диалогу / <https://news.mail.ru/politics/28168981/>

53. Приватизация в странах Центральной и Восточной Европы: первые результаты: Сб. ст. / общ. ред. С.П. Глинкина. – М.: ИМЭПИ, 1998. – 220 с.

54. Польско-американские отношения / http://www.analitik.org.ua/current-comment/ext/4015283853b8b/pagedoc1095_106/.

55. Профессор Вроцлавского университета (Польша): Польше нужна новая концепция восточной политики. 07/03/2011) / ru.forsecurity.org/

56. Пилявский К. Россию обойти не получится // Расширение Европейского союза: взгляд из Москвы, Берлин и Варшавы. М.: ОГНИ ТД, 2006. 78 с.

57. Рада призвала Польшу прекратить политизацию трагических страниц украинско-польской истории – заявление / <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/rada-prizvala-polshu-prekratit-politizaciyu-tragicheskikh-stranic-ukrainsko-polskoy-istorii-zayavlenie-750195.html>

58. Сейм Польши принял резолюцию, осуждающую "вторжение" Красной Армии в 1939 году // <http://www.newsru.com/world/23sep2009/polska2.html>

59. Смирнов П.Е. Центральная и Восточная Европа между США и ЕС // США - Канада. Экономика, политика, культура. 2005. № 8. С. 35-56.

60. Современный этап польской восточной политики / http://www.perspektivy.info/rus/desk/sovremennyiy_etap_polskoiy_vostochnoi_politiki_2007-8-19-42-51.htm

61. Стемповски Р. Польша в мировой системе: изменение государственного устройства и внешней политики // Журнал польского института международных дел. 2001. № 1. (www.pism.pl)

62. Страны Восточной и Юго-Восточной Европы в поисках своей европейской идентичности / Аналитические обзоры Центра изучения Центральной и Восточной Европы. Вып. 9. Воронеж, 2009. 62 с.

63. Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский союз. М., 2002. 206 с.

64. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века: в 3 т. – М., 2002. Т. 3: Трансформации 90-х годов. Ч. 1-2.

65. Чимосевич Влодзимеж. Пути улучшения российско-польских отношений – 29.03.2013 / http://russiancouncil.ru/blogs/digest/?id_4=403

66. Чахор Р. Место стран Южного Кавказа во внешней политике Польши / Научные ведомости. Серия История. Политология. Экономика. Информатика. 2015 № 1 (198). Выпуск 33, с. 189-194.

67. Шарапо А. Белорусско-польские отношения на современном этапе (до 2009 года) / <http://elib.bsu.by/handle/123456789/33392>

68. Шок и трепет. Реформы в Польше / http://korrespondent.net/business/national_idea/1212351-shok-i-trepet-reformy-v-polshe

69. Энгельгард Ян. Двойственный характер польско-российских отношений / <http://forum.polismi.org/index.php?topic/4013-mysl-polska>

70. Юданов Ю. И. Расширение ЕС - ответ на вызовы XXI века // Расширение ЕС на восток: позиции стран Евросоюза. М.: ИМЭМО РАН, 2002. 120 с.

71. Яжборовская И.С. Глобализация и опыт трансформации в странах Центрально- и Юго-Восточной Европы / И.С. Яжборовская. М., 2008. 378 с.

İngilis dilində:

72. List of Sejm Marshals / https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Sejm_Marshals

Polyak dilində:

73. Antoszewski A. Erozja system politycznego PRL w Latach osiem dziesiątych. Studium procesu Wrocław, 1991, s.147-148

74. Drzewicki A. Stosunki z Ukrainą w sferze bezpieczeństwa: polski punkt widzenia. Bezpieczeństwo narodowe. № 1. 2011. s. 161

75. Gazeta Wyborcza, 19.09.05

76. Gniazdowski M. Polska polityka zagraniczna w krajowej publicystyce prasowej // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2007. S. 314.

77. Herman Marcin. Słowo o polityce wschodniej. – 21.05.2012 / <http://rebelya.pl/post/1923/sowo-o-politycewschodniej>.

78. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej / http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=194982

79. Kuska M. Stosunki polsko-ukraińskie / <http://www.psz.pl/120-unia-europejska/magdalena-kuska-stosunki-polsko-ukrainskie>

80. Kuzniar R. Polityka wschodnia III RP - sukcesy pragmatyzmu, porażki prometeizmu // Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja. Lublin-Warszawa, 2009

81. Mackinder J.H. „Perspective”, Democratic Ideals and Reality. N.Y., 1962

82. Mieroszewski J. Rosyjski "Kompleks Polski" i obszar ULB // Kultura. 1974. № 9 (324) S. 3–14

83. Niecypor Krzysztof. Polska polityka wschodnia w exposé ministra spraw zagranicznych. – 20.03.2013 – / <http://eastbook.eu/2013/03/country/ukraine/polska-polityka-wschodnia-w-expose-ministra-spraw-zagranicznych-radoslaw-sikorskiego/>

84. Piotrowski M.A. Stosunki dwustronne Polski. Obszar poradziecki. Państwa Zakaukazia // Rocznik polskiej polityki zagranicznej 2001. S. 240.

85. Polska polityka wschodnia – 2009

86. Polsko-ukraińskie stosunki gospodarcze w III kwartale 2014 r. Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie / <https://kiev.trade.gov.pl/pl/ukraine/article/detail,2271>. Polsko-ukraińskie stosunki gospodarcze.html

87. Porozumienia Okrągłego Stołu/ Olsztyn. 1989

88. Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2012–2016 // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland: website. Warszawa, 2012. Marze, c. 12

89. Stosunki gospodarcze Polski z Ukrainą. Dane za 2013 rok: / http://prestiz.info.pl/Stosunki_gospodarcze_Polski_z_Ukrain%C4%85_341,1402

90. Świdziński Andrzej. Polsko-Amerykańska współpraca – wasalizm czy partnerstwo strategiczne? // 2010-11-14 http://www.mojeopinie.pl/polskoamerykanska_wspolpraca_wasalizm_czy_partnerstwo_strategiczne,3,1289693117

91. Szkofy wyższe i ich finanse w roky akademickim 1996/97, GUS, 1997, Warszawa

92. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 r. w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich / [http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/2183_u/\\$file/2183_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/2183_u/$file/2183_u.pdf)

93. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945 / <http://dziennikustaw.gov.pl/mp/2016/726/1>.

94. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939-1945 / <https://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,8883,22-posiedzenie-senatu.html>

95. Ukraińcy pozytywnie o Polsce i Polakach. Komunikat z badań Instytutu Spraw Publicznych / <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/pliki/PE/Wizerunek%20Ukraina%202010/Ukraicystosunkachpolsko-ukrainkich.pdf>

96. Unger L. Polityka wschodnia Polski w wizji paryskiej „Kultury” // Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania. Koncepcje. Realizacja. Lublin-Warszawa, 2009.

97. Ustawa z 18 lipca 1998 r. o zmianie ustawy o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym oraz o zmianie niektórych ustaw, Dz.U. z 1998 r. Nr. 117, 756.

98. Wizimirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 2001 r. // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2002. S. 516.

99. Wyciskiewicz E. Polityka Polski wobec państw Kaukazu Południowego // Rocznik polskiej polityki zagranicznej 2008. S. 240

100. Zakaukazie - nowe rozdanie // Rocznik strategiczny 1999/2000. Warszawa, 2000. S. 190.

Ukrayna dilində:

101. Волинська трагедія: дві правди/ http://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odniy_zemli/3.3.pdf

102. Гжегож Мотика Волинь 1943 року КРИТИКА. 7-8 2003 рік/ <http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/volyn/krytyka7-8-2003.htm#1>.

103. Спільна заява президента України і президентів республіки Польща «про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині» / <http://www.studfiles.ru/preview/6343751/page:48/>

İnternet resursu:

104. <http://www.poland.su/>

105. <http://www.sejm.gov.pl/>

106. <http://www.senat.gov.pl/>

107. <http://www.msz.gov.pl/pl>

108. <http://www.president.pl/>

109. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/lobbing/kon12.htm>.

110. <http://pkw.gov.pl/ustawy-wyborcze/ustawa-z-dnia-5-stycznia-2011-r-kodeks-wyborczy-wraz-z-przepisami-wprowadzajacymi-teustawe.html>.

111. <http://etatist.com/xeber/27157-donald-tusk-ermnistana-vdverdi.html>

ƏN MÜHÜM HADİSƏLƏRİN XRONOLOGİYASI

5 iyul 1945-ci il – Qərb müttəfiqləri Polşa Respublikasının mühacir hökumətini tanımaqdan imtina edirlər.

19 yanvar 1947-ci il – Seym seçkiləri; Seçkilər terror və represiya şəraitində aparıldı, nəticələr kommunistlər tərəfindən saxtalaşdırıldı.

1947–1949-cu illər – Üç illik bərpa planı.

15–21 dekabr 1948-ci il – Polşa Fəhlə Partiyasının (PPR) və Polşa Sosialist

Partiyasının (PPS) birləşməsi əsasında Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyasının (PBFP) yaranması.

1948–1954 –cü illər – Stalinizim; terror gücləndirilməsi.

22 iyul 1952 –ci il – Polşa Konstitusiyasının qəbul edilməsi

25 sentyabr 1953-cü il – Primas Vışnskinin həbs edilməsi

28 iyun 1956-cı il – Poznanda fəhlə qiyamı və onun ordu tərəfindən qəddar yatırılması.

Oktyabr 1956-cı il – Qomulka PBFP-nin birinci katibi olur; sistem islahatlarına, primasın azadlığa çıxarılmasına cəhd edilir.

1962-ci illərdən sonra – İslahatların məhdudlaşdırılması; Katolik kilsəsi ilə münaqişə; PBFP- də fraksiyalararası mübarizə.

14 mart 1964-cü il – 34 incəsənət və elm xadimlərinin Mərkəzi hakimiyyət orqanına məktub.

18 noyabr 1965-ci il – Polşa yepiskoplarının Almaniya yepiskopına məktubu.

1966-cı il – Polşada xristianlığın qəbul edilməsinin minilliyinin və polyak dövlətinin minilliyinin bayram edilməsi.

1968-ci il – Mart hadisələri; ziyalılardan təqib edilməsi; anti-semit kampaniyası.

7 dekabr 1970-ci il – PXR-nin Almaniya ilə Müqavilə imzalaması

14–18 dekabr 1970-ci il – Qdansk, Şeçin və Elblonqda tətillər və həyəcanlar, ordu qüvvələri tərəfindən amansızcasına yatırılması, iğtişaşlar; Qomulkanın istefa verməsi; Qerek PBFP-nin Birinci katibi (20 dekabr) oldu.

1971–1973-cü illər – Yarımçıq iqtisadi islahatlara cəhdlərin edilməsi.

1975-ci il – Konstitusiyaya dəyişiklər layihəsi; ziyalılar və katolik kilsəsinin müqavimət göstərməsi.

1976-cı il – İqtisadi böhranın kəskinləşməsi; “Ureus” zavodunda və Radomda fəhlələrin narazılıqları; mütəşəkkil müxalifətin yaranması.

2–10 iyun 1979-cu il – Roma Papası II İohn Pavelin səfəri.

1980-ci il – İqtisadi fəlakət; kütləvi tətillər; Qdansk Sazişi (31 avqust); L.Valensanın başçılığı altında Müstəqil “Həmrəylik” həmkarlar ittifaqının yaranması; Qerekin hakimiyyətdən getməsi (5-6 sentyabr).

12/13 dekabr 1981-ci il – Hərbi vəziyyət tətbiq edilir; General Yaruzelski Milli Qurtuluş Hərbi Şurasının başçısı olur.

19 oktyabr 1984-cü il – Ruhani Popeluszkonun qətlə yetirilməsi; dəfn mərasimi qeyri-leqal “Həmrəyli”yin gücünü göstərir.

Aprel, avqust 1988-ci il – Tətillərin geniş vüsət alması

5 aprel 1989-cu il – “Dəyirmi masa” Sazişi.

4 iyun 1989-cu il – “Dəyirmi masa” Sazişi əsasında Seymə seçkilərin keçirilməsi, senata azad seçkilərin keçirilməsi, “Həmrəyliyin” qələbə qazanması.

Sentyabr 1989-cu il – Tadeuş Mazovetski hökumətinin yaradılması.

1 yanvar 1990-cı il – İqtisadi islahatların başlanması; zlotonun möhkəmlənməsi.

30 yanvar 1990-cı il – PBFP-nin buraxılması

25 noyabr və 9 dekabr 1990-cı il – Prezident seçkilərinin ikinci turunda Polşa prezidenti Lex Valensa olur.

Yanvar 1991-ci il – Beletcki hökumətinin qurulması; islahatların davam etdirilməsi.

27 oktyabr 1991-ci il – Seym və Senata azad seçkilər.

1993-cü il – Polşa ərazisindən sonuncu rus hərbi hissələrinin çıxarılması. Parlament seçkiləri (sentyabr).

8 aprel 1994-cü il – Polşa Avropa İttifaqının (Aİ) üzvlüyünə arizə verir.

Noyabr 1995-ci il – Aleksandr Kvasnevski prezident seçkilərində qalib gəlir.

1996-cı il – “Seçkiqabağı kampaniya - Həmrəylik” adlı sağ blok yaranması.

İyul 1996-cı il – Polşanın İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına daxil olması.

Oktyabr 1996-cı il – Vislavayın Simborska Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı almışdır.

25 may 1997-ci il – Referendum yolu ilə Konstitusiyanın qəbul edilməsi

İyul 1997-ci il – Polşa NATO-ya daxil olma məsələsi ilə bağlı danışıqlar üçün dəvət alır.

Sentyabr 1997-ci il – “Seçkiqabağı kampaniyası - Həmrəylik” adlı sağ blokun parlament seçkilərində qələbə qazanması, Yeji Buzek hökumətinin qurulması.

Mart 1998-ci il – Aİ üzvlüyü ilə bağlı danışıqlar başlayır.

Oktyabr 1998-ci il – Özünüidarəetmə sahəsində islahatlar.

1 Yanvar 1999-cu il - inzibati-ərazi islahatı.

Yanvar- fevral 1999-cu il – Səhiyyə, pensiya və məktəb sistemlərində islahatlar.

12 mart 1999 cu il – Polşanın NATO-ya üzv qəbul edilməsi

Mart 2000-ci il – Andjey Vaydeyə “Oscar” mükafatının verilməsi

Oktyabr 2000-ci il – Prezident Aleksandr Kvasnevskinin yenidən seçilməsi.

Sentyabr 2001-ci il – Parlament seçkilərində Demokratik Solçu qüvvələr İttifaqının da qələbə qazanması, sağların məğlubiyyəti; Leşek Miller hökumətinin qurulması.

13 dekabr 2002-ci il – Polşa Kopenhagenə Avropa İttifaqına daxil olmaq üzrə danışıqları başa çatdırır.

Mart-aprel 2003-cü il – Polşanın Səddam Hüseyinə qarşı koalisiyada və İraq müharibəsində iştirakı.

16 aprel 2003-cü il – Polşanın Afinada Aİ-yə üzv qəbul edilməsi haqda müqavilə imzalaması.

7–8 iyun 2003-cü il - Polşanın Avropa İttifaqına daxil olması haqqında referendum keçirildi və səslərin 77 %-i “lehinə” oldu.

1 may 2004-cü il - Polşa Aİ-yə daxil oldu.

2 aprel 2005-cü il – Roma Papası II İohan Pavel vəfat etdi.

Oktyabr 2005-ci il – Prezident seçkiləri zamanı Varşava şəhərinin keçmiş meri, Lex Kaçinski liberal siyasətçi Donald Tuska qalib gəlir.

10 Aprel 2010 –cu il - Polşa prezidenti Lex Kaçinski və onu müşayiət edən hökumət heyəti daşıyan Tu-154M tipli təyyarə Smolenski ətrafında qəzaya uğramış və xilas olan olmayıb.

06.08.2010 - 06.2015 - Bronislav Komorovskinin prezidentlik illəri

10 -24 may 2015-ci il - Prezident seçkiləri zamanı A.Duda qalib gəlir.

BİOQRAFİK LÜĞƏT

Balçeroviç Leşek (1947) - siyasətçi, iqtisadçı. 1981-ci ilə qədər Polish Birləşmiş Fəhlə Partiyasının üzvü, 1981-ci ildən sonra həmkarlar ittifaqları “Həmrəylik” məsləhətçisi. 1989-1991-ci illərdə və 1997-ci ildən Baş nazirin müavini və Maliyyə naziri. 1995-ci ildən “Azadlıq Uniyası”nın sədri. İqtisadi dəyişikliklər (“şok terapiyası”) proqramının müəllifidir.

Beleski Jan Kşiştov (1951) - Polşa siyasətçisi. 1980-ci ildən “Həmrəyliyin” üzvü, 1989-1993-cü illərdə Vətəndaş Parlamenti Klubundan Seymin deputatı. 1990-cı ildə Liberal Demokratik Konqresi Siyasi Şurasının banilərindən biri kimi çıxış etdi. 1991-ci ildən 1993-cü ilə kimi bu quruma rəhbərlik etdi. 1994-cü ildən Demokratik Uniyanın üzvüdür. 1991-ci ilin yanvar-dekabr aylarında Hökumətə rəhbərlik etmişdir. 1993-cü ildən Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankında Polşanın nümayəndəsidir. 9 mart 2010-cu il də Baş nazir Donald Tusk tərəfindən Baş nazir yanında İqtisadiyyat Şurasının sədri təyin edilmişdir.

Buzek Jeji (1940) - Polşa siyasətçisi, mexanik-injener, elmi işçi. O, Sileziya Politexnik Akademiyasını bitirib. Qlivisdə Kimya İnstitutunun professorudur. 1980-ci ildən “Həmrəyliyin” tanınmış xadimidir. 1997-ci ilin oktyabrından Seymin deputatı və Hökumətin Baş Naziri (2001-ci ilin payızına qədər).

Bronislav Geremek (1932) - Polşa tarixçisi və siyasətçisi. Polşa Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun 1955-1985-ci illərdə elmi işçisi, 1989-cu ildən professorudur. 1980-ci ildən “Həmrəylik” Azad Həmkarlar İttifaqının müşaviri. 1989-cu ildə “Dəyirmi masa”nın iclaslarında iclaslarında iştirak etmiş. 1989-cu ildən Seymin deputatıdır. 1994-cü ildə “Azadlıq Uniyası”nın təşkilatçılarından biri oldu.

Bronislav Komorovski – (1952) Polşada olduqca yüksək hörmət və ehtirama malik, müasir Litvanın şimal-şərqində yerləşən Aukştaytiya vilayətindən başlayan və XV əsrdən etibarən tanınan

Komorovski nəslinin təmsilçisi olan qraf Bronislav Komorovski nəslinin təmsilçisi. 1977-ci ildə - Varşava universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. 1977-1980-ci illərdə antiklerikal kommunist yönlü "Slowo Powszechnie" ("Ümumi söz") jurnalının redaksiyasında çalışmışdır. PXR-də demokratik müxalifətin fəaliyyətində, gizli "Głos" jurnalının nəşr edilməsində yaxından iştirak etmişdir. 11 noyabr 1979-cu ildə "İnsan haqlarının və vətəndaş hüquqlarının qorunması hərəkatı"nın təşkil etdiyi etiraz nümayişində iştirak etmiş və buna görə həbs olunaraq 1 ay müddətinə azadlıqdan məhrum olunmuşdur. 1980-81-ci illərdə - "Həmrəylik" həmkarlar ittifaqının sosial araşdırmalar mərkəzində işləmişdir. 27 sentyabr 1981-ci il tarixində "Müstəqilliyin Xidməti Klubunun" təsisçilərindən olmuşdur. PXR-də hərbi vəziyyət zamanı bir müddət həbsdə olmuşdur. 1981-89-cu illərdə Nepokalyanov katolik məbədində tarix fənni üzrə dərslər demişdir. 1982-ci ildə Şərqi və Mərkəzi-Şərqi Avropanın problemlərindən bəhs edən gizli "ABC" jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1989-90-cı illərdə siyasi təşkilat və cəmiyyətlərlə əməkdaşlıq məsələləri üzrə Nazir A.Xallın rəhbərliyi altında Naziliyin aparat rəhbəri işləmişdir. 1989-cu ildə xaricdə yaşayan polyaklara yardım göstərən Polşa icmasının üzvü seçilmişdir. 1990-93-cü illərdə T.Mazovetski, Y.Bielecki və X.Suxotska hökumətlərində Milli Müdafiə Nazirinin müavini vəzifəsini icra etmişdir. 1991-93-cü illərdə "Demokratik İttifaq" Partiyasının namizədi kimi Seymə üzvü seçilmişdir. 1997-2000-ci illərdə Seymin Milli Müdafiə Komissiyasının sədri vəzifəsində işləmişdir. 2000-2001-ci illərdə Y.Buzek hökumətində Müdafiə Naziri işləmişdir. 2001-ci ildə "Vətəndaş Platforması" Partiyasının sıralarına qatılmışdır. 2005-2007-ci illərdə Seymin sədr müavini, 2007-ci ildən isə Sədr (Marşalı) vəzifələrində çalışmışdır. 2006-cı ilin iyun ayından "Vətəndaş Platforması" Partiyasının sədr müavini seçilmişdir. 2010-2015-ci illərdə prezident postunu tutmuşdur.

Duda Andjey (1972) – Polyak siyasi və dövlət xadimi. 2014-2015-ci illərdə "Hüquq və ədalət" partiyasından Avropa Parlamentinin üzvü olub. 2015 –ci ildə Polşa prezidenti seçilib.

Kaçinski Lex (1949- 2010). 2002-2005-ci illərdə Varşava şəhərinin bələdiyyə başçısı, "Hüquq və Ədalət" partiyasının rəhbərlərindən biri, 2005-2010-cu illərdə Polşanın prezidenti olmuşdur.

1977-ci ildən Fəhlələri Müdafiə Komitəsi, 1978-ci ildən Qdansk Azad Həmkarlar İttifaqlarının Təsis Komitəsi ilə əməkdaşlıq edən, 1980 -ci ilin avqustundan Qdansk Zavodlararası Tətil Komitəsinin müşaviri kimi fəaliyyət göstərən Lex Kaçinski 1981-ci ildə "Həmrəylik" Müstəqil Həmkarlar İttifaqlarının 1-ci Ümumpolşa qurultayına nümayəndə seçilib.

O, 1988-ci ildən Lex Valensa yanında Mülki Komitənin, 1989-cu ildən isə "Həmrəylik" hərəkatının Ümumpolşa İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyətinin üzvü idi. 1989-cu ildə senator, iki il sonra isə Polşa Seyminin deputatı seçilib. 1991 -ci ildə L.Kaçinski nazir statusu ilə prezident Valensanın Dəftərxanasında Milli Təhlükəsizlik İdarəsinə rəhbərlik edirdi. O, 1992 – 1995 -ci illərdə Ali Nəzarət Palatasının sədri, 2000-ci ildə Yeji Buzek hökumətində ədliyyə naziri, 2001-ci ildə "Hüquq və ədalət" partiyasının başçısı, 2002-ci ildən Varşavanın meri, 2005 - 2010-cu illərdə Polşa Prezidenti olmuşdur. Polşa prezidenti Lex Kaçinskinin təyyarəsi 10 aprel 2010-cu ildə Rusiyanın Smolensk vilayətində hərbi aerodromda eniş edərkən qəzaya uğramış və o, həyatını itirmişdir.

Kaçinski Yaroslav (1949) - Polyak siyasətçi və dövlət xadimi. Hakim mühafizəkar "Hüquq və Ədalət" Partiyasının qurucusu və sədri. 14 iyul 2006- 9 noyabrın 2007-ci illərdə Polşanın Baş naziri olmuşdur. 2015-ci ildə Polşa prezidenti seçkilərində partiyasının üzvü Andrzej Duda dəstəklədi. Yaroslav Kaçinski 2015-ci il iyunun 20-də keçirilən Partiya konfransında parlamentə seçkilərdə qələbə qazanılacağı təqdirdə Polşanın Baş naziri vəzifəsinə Beate Şedlonun namizədliyini irəli sürdü. 2015 parlament seçkilərində rəhbərlik etdiyi partiya 37,6% səsle qələbə qazandı. Partiyanın lideri Yaroslav Kaçinski deputat mandatından imtina etdi.

Kopaç Eva (1956) – Polşanın siyasi və dövlət xadimi. 2007-2011-ci illərdə Səhiyyə naziri. 2011-2014-cü illərdə Seymin Marşalının

lı, 22 sentyabr 2014-16 noyabr 2015-ci illərdə Polşanın Baş Naziri olmuşdur.

Kvasnevski Aleksandr (1954) - Polşa ictimai-siyasi xadimi. 1977-ci ildə Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyasına üzv olmuşdur. Onun ictimai-siyasi fəaliyyəti tələbə və gənclər hərəkatı ilə bağlı olmuşdur. 1985-1989-cu illərdə Gənclər naziri vəzifəsində çalışıb. O, 1989-cu ildə "Dəyirmi masa"nın təşkilatçılarından biri oldu. 1990-1995-ci illərdə Polşa Sosial- Demokrat Partiyasının Ali Şurasına rəhbərlik etmiş. 1995-ci və 2000-ci illərdə iki dəfə Polşa prezidenti seçilib.

Leşek Miller (1946) - Polyak siyasətçisi və dövlət xadim, Polşa Respublikasının Demokratik Sol İttifaqının (SDLP) və Sosial-Demokrat Partiyasının liderlərindən biri. I, II, III və IV çağırışlarda (2005-ci ilədək) Seymə üzv seçilmiş, 19 oktyabr 2001-2 may 2004-cü illərdə Polşanın Baş nazir olmuşdur.

Marek Belka (1952) - Polyak iqtisadçısı və dövlət xadimi. 1990-1996-cı illərdə və 2001-2002-ci illərdə Polşanın Maliyyə naziri, 2004-2005-ci illərdə Polşanın Baş naziri, 2006-2008-ci illərdə BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının icraçı katibi, 2008-ci ildən BVF-nin Avropa departamentinin direktoru, 2010-2016 -cı illərdə Polşa Milli Bankının Prezidenti olmuşdur.

Marçinkeviç Kazimej (1959) - Polyak siyasətçi. 2005-2006-cı illərdə Baş nazir olmuşdur.

Miller Leşek (1946) - Polşa siyasət xadimi. 1969-cu ildən 1990-cı ilin yanvarınadək Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyasına üzv olub. 1989-cu ilin iyulundan 1990-cı ilin yanvarınadək PBFP-nin Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü. "Dəyirmi masa" danışıqlarında Hökumətin nümayəndəsi kimi iştirak edirdi. 1990-cı ilin yanvarında PSDP Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin baş katibi seçilib. 2001-ci ildə Baş Nazir təyin edilir.

Miloş Çeslav (1911-2004) - Polyak şairi, yazıçısı, tərcüməçisi. 1951-ci ildə Fransaya mühacirət etmiş, 1960-cı ildən ABŞ-da yaşayır. Berklidə Kaliforniya Universitetinin professor (1961-1978). "Üç

Qış" (1936), "Mənəvi traktat" (1948), "Adsız şəhər" (1969) və b. poeziya məcmuələrinin müəllifi. 1980-ci ildə Nobel mükafatı alıb.

Mixnik Adam (1946-2004) - Polşa siyasətçisi, tarixçisi və publisisti. 1968-1969-cü illərdə tələbə etiraz aksiyalarında iştirakına görə həbsdə olub. 1977-ci ildən Fəhlə Müdafiə Komitəsinin üzvü olmuş. O, 1989-cu ildə "Dəyirmi masa" danışıqlarının iştirakçıları olub. 1989-cü ildən "Seçicilər qəzetinin" («Gazeta Wyborcza») baş redaktoru. 1989- 1991-ci illərdə Seymin deputatı olub.

Modzelevski Karl (1937) - Polyak siyasi xadimi, tarixçi. Polşa Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun elmi işçisi. Siyasi fəaliyyətinə görə 1964-1967-ci illərdə, 1968-1971-ci illərdə həbsdə olub. 1981-ci ildən "Həmrəylik" Azad Həmkarlar İttifaqı üzvü. 1989-1991-ci illərdə Senatın üzvü olub. 1991-ci ildə "Əmək Həmrəyliyi"-nin təşkilatçılarından biri. 1992-1995-ci illərdə Əmək Uniyasının fəxri sədri. Polşa orta əsr tarixinin tədqiqi ilə məşğul olur.

Olşevski Jan (1930) - Polyak siyasətçisi, vəkil, Polşa Baş naziri (23 dekabr 1991-ci il - 5 iyun 1992-ci il).

1976-cı ildə Fəhlə Müdafiə Komitəsinin üzvü olmuş. 1977-ci ildən İnsan və vətəndaş hüquqları müdafiəsi Hərəkatının üzvü. 1989-cu ildə o, müxalifət tərəfindən "dəyirmi masa" iclaslarında iştirak etmişdir. 1990-cı illərdə dəfələrlə Seymə seçilib. 1991-ci ilin dekabrından 1992-ci ilin iyununadək hökumət kabinetinə rəhbərlik edib. Lakin prezidentlə kəskin qarşıdurmaya gedərək tezliklə istefa vermişdir. 1995-ci ildə Polşa Dirçəliş Hərəkatını təsis edib.

Oleksı Yuzef (1946-2015) - dövlət xadimi və iqtisadçı. 1993-1995-ci illərdə - Seymin Marşalı, 1995-1996-cı illərdə Polşa Nazirlər Şurasının sədri, 2001-2004-cü illərdə - Seymin Xarici işlər komissiyasının sədri, yanvar-aprel 2004-cü ildə - Baş nazirin müavini, Daxili işlər və Administrasiya naziri, 2004-2005-ci illərdə Polşa Seyminin marşalı olmuşdur.

Pavlyak Valdemar (1959) - Polyak siyasi və dövlət xadimi. 1985-1989 -cu illərdə Polşa Birləşmiş Kəndli Partiyasının, 1990-cı ildən PSL-in üzvü (1991-1997-ci illərdə Ali İcraiyyə Komitəsinin başçısı). 1992-ci ilin iyun-iyul aylarında və oktyabr 1993- mart 1995-

ci illərdə Hökumət Kabinetinə rəhbərlik etmişdir. 1995-ci ildə prezident seçkilərində namizədliyini irəli sürdü, lakin məğlub oldu.

Radoslav Sikorski (1963-cü) – ictimai-siyasi və dövlət xadimi. 1981-1989-cu illərdə Böyük Britaniyada mühacirətdə olub 1986-1989-cu illərdə Əfqanıstan və Anqolada mühəribə reportyoru işləyib 1992-ci illərdə Polşanın Müdafiə nazirinin müavini kimi Polşanın NATO-ya daxil olması danışıqlarında iştirak edib 1998-2001-ci illərdə Xarici İşlər nazirliyinin dövlət katibinin müavini 2002-2005-ci illərdə American Enterprise İnstitute-un təqaüdcüsü və New Atlantic Initiative-in icraçı direktoru 2005-2007-cu illərdə Milli müdafiə naziri 2007-2014-cü illərdə Xarici İşlər Naziri, 2014-2015-ci illərdə Seymin Marşalı olmuşdur.

Suxoska Xanna (1946) - Polyak siyasətçisi, hüquqşünas, onların Adam Mitskeviç adına Poznan Universitetinin elmi əməkdaşı. 1964-1989-cu illərdə Stronnictwo demokratichno - (DP-nin) üzvü idi, 1980-ci ildə "Həmrəyliyə" daxil oldu. 1982-ci ildən Lublin Katolik Universitetində Konstitusiya hüququ fənnini tədris edirdi. 1991-ci ildən Demokratiya Uniyasının, 1994-cü ildən Azadlıq Uniyasının üzvü. İyul 1992-oktyabr 1993-cü illərdə Baş nazir olmuşdur.

Simoşeviç Vlodzimej (1950) - Polşanın siyasi və dövlət xadimi. 1996-1997-ci illərdə Polşanın Baş naziri, Leşek Miller hökumətində (2001-2004), daha sonra Mark Belka hökumətində (2004-2005) Xarici İşlər naziri, Polşa Seyminin Marşalı (2005) olmuşdur.

Sivinski Boqdan (1939) - Polyak jurnalisti və tarixçisi, din xadimi. 1980-ci ildən "Həmrəylik" Azad Həmkarlar İttifaqı üzvü. 1981-1990-cı illərdə mühacirətdə olmuş. Orta əsrlərdə kilsənin fəaliyyətinə elmi əsərlər həsr etmişdir.

Şidlo Beata (1963) - Polşa siyasətçisi. 2005-ci ildən "Hüquq və Ədalət" Partiyasından Polşa Seyminin üzvü seçilir. 2015-ci il seçkilərindən sonra Polşanın Baş naziri vəzifəsini tutur.

Tadeuş Mazovieski (1927) - Polşa siyasətçisi, hüquqşünas və publisisti. 1946-1955-ci illərdə "Pax" dərnəyinin üzvü, 1958- 1981-ci illərdə «Venz» («Więz») jurnalının baş redaktoru olub. 1989-cu ildə müxalifətin nümayəndəsi kimi "dəyirmi masa" iclaslarında

iştirak etmişdir. 1989-cu ilin avqust – dekabr aylarında II DM-dən sonra ilk qeyri-kommunist hökumətə başçılıq etmişdir. O, "Azadlıq Uniyası"nın təşkilatçılarından biri oldu.

Turoviç Jeji (1912-1999) - Polyak jurnalist, publisist. O, 1989-cu ildə "Dəyirmi masa" danışıqlarının iştirakçıları olub. 1991-ci ildən S. Batori adına Fondun Şurasının sədri.

Tusk Donald (1957) – polyak siyasi və dövlət xadimi. Qdansk Universitetinin Humanitar fakültəsini bitirmişdir. 1980-ci ildə - "Həmrəylik" həmkarlar ittifaqının yaranmasında iştirak edir. Bu fəaliyyətin görə 1981-ci ildə dövlət nəşriyyatından xaric edilir. "Svietlik" kooperativində 7 il fəhlə kimi işləmişdir. 1989-cu ildə - Liberal ittifaqını yaradır və 1991-ci ildə bu hərəkat Liberal-demokratik Konqresə çevrilir. 1994-cü ilin aprelində Azadlıq İttifaqının (Liberal-demokrat konqres və Demokratiya İttifaqının birləşməsindən yaranmışdır) sədr müavini seçilmişdir. 1997-ci il seçkilərində Azadlıq İttifaqından Senata seçilmiş və 4-cü Senatın sədr müavini olmuşdur. 2001-ci ildə "Vətəndaş Platforması" partiyasını təsis edir. 2001-2005-ci illərdə 4-cü Seymdə sədr müavini seçilmişdir. 2003-cü ilin aprelindən "Vətəndaş Platforması" partiyasının sədridir. 2007-ci il 21 oktyabr tarixində keçirilmiş növbədənəkar Parlament seçkilərində qələbə qazanır. 2007-2014-cü illərdə Baş nazir olmuş, 2014-cü ildən Avropa Şurasının sədridir.

Valensa Lex (29 sentyabr 1943) -Polyak siyasət və dövlət xadimi, insan hüquqlarının fəal müdafiəçisi, Müstəqil həmkarlar təşkilatı olan "Həmrəylik" lideri. Polşada totalitar sosializmə qarşı müxalifət lideri. İxtisasca elektrikdir (Qdansk).

1983-cü ildə Nobel Sülh mükafatına layiq görülüb. 1989-cu ildə o, "dəyirmi masa"-nın iclaslarında iştirak etmişdir. 1990-cı ildə yeni Polşa Respublikasının Prezidenti seçildi. 1990-1995-ci illərdə Polşa prezidenti olub. 1997-ci ildə III Reç Pospolitanın Xristian Demokrat Partiyasını yaratmışdır.

Vişinski Stefan (1901-1981) – Polşa Priması, Kardinal. Lublin Katolik Universitetində İctimai Elmlər və iqtisadiyyat ixtisasını oxuyub, Kanon hüququ üzrə doktorluq dissertasiyasını müdafiə

etmişdir. 1946-cı ilin martında o, Papa XII Piy tərəfindən Lyublin biskupu təyin edilib. 1948-ci ildə Polşanın priması təyin edilib. 1953-1956-cı illərdə həbsdə olub. 1970-ci illərdə muxalifət meydana çıxanda kardinal Wişinski milli avtoritetə çevrildi və "Həmrəylik" liderləri ilə əlaqə yaratdı.

Jaruzelski Woyzex (1923) - Polyak generalı və dövlət xadimi. 1941-ci ildə Sibirə sürgün edilmiş və 1943-cü ildən SSRİ ərazisində yaradılmış Polşa hərbi birləşməsinə daxil olmuş, 1968-1983-cü illərdə müdafiə naziri vəzifəsində çalışıb. Fevralın 1981-ci ildən noyabr 1985 ilədək Polşa hökuməti rəhbərlik edib. 1981-1989-cu illərdə Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olmuş, 1985-1989-cu illərdə Dövlət Şurasına başçılıq etmiş. İyul 1989-cu ilin iyulunda o, Polşa prezidenti seçildi və 1990-cı ilin dekabrına qədər bu vəzifədə qaldı.

Zolkevski Stefan (1911-1991) - Polşa ədəbiyyatşünası və publisisti. Varşava Universitetinin məzunu. 1954-cü ildən fəlsəfə elmləri doktoru.

YOXLAMA SUALLARI VƏ TESTLƏR

A) Yoxlama sualları:

Cədvəli tamamlayın: "Polşada kommunist rejiminin ("real sosializmin") böhranları"

Böhran	1970-ci il	1980-81-ci illər	1988-1989-cu illər
Səbəbləri			
Nəticəsi			

- 1980-ci ilin avqustunda fəhlə hərəkatı barədə nə deyə bilərsiniz?
- Qdansk-Şetsin razılaşması və "Həmrəyliyi"nin qeydiyyatı nə vaxt baş vermişdir?
- Niyə Polşada demokratiyaya keçid dinc baş vermişdir?
- L.Valensa kim idi? Polşanın müasir tarixində onun rolu nədir?
- "Dəyirmi masa" nə deməkdir? Polşada kommunist rejiminin devrilməsində onun rolu nədir?
- "Şok terapiyası"nın Polşa üçün nəticələri hansılardır? Erkən 90-cı müəllifi polskihekonomicheskikh islahatlar kim idi?
- Polşanın müasir Avropada rolunu necə xarakterizə edə bilərsiniz?
- S. Kanya, V.Yaruzelski: PXR-in süqutunun səbəbkarları?
- 1981-ci ildə Polşanın daxili siyasi və beynəlxalq vəziyyəti.
- Hərbi vəziyyətin tətbiqinə səbəb nə idi?
- 1980-ci illərdəki iqtisadi islahatların uğursuzluğunun səbəblərini açıqlayın.
- 1989-cu il seçkilərinin nəticəsi necə oldu?
- "Real sosializm" niyə süqut etdi?
- Xarici siyasətin Qərbi oriyentasiyası.
- Regional və beynəlxalq təşkilatlarda iştirak.
- NATO -ya nə vaxt və nə üçün qəbul edildi?

17. Aİ-yə nə vaxt qəbul edildi?
18. Polşa – ABŞ münasibətlərindəki yaxınlığın səbəbini izah edin.
19. Polşada rusofobiyanı doğuran səbələri izah edin.
20. Polşa Azərbaycan Respublikası arasında beynəlxalq əlaqələr.
21. Polşada yeni siyasi sistemə keçid prosesini şərh edin.
22. Qərbbə inteqrasiyanın başa çatmasının nəticələrini təhlil edin.
23. Polşanın “Şərq siyasəti”nin əsas hədəfləri nədir?
24. Polşa-Azərbaycan siyasi münasibətlərinin inkişafı ilə bağlı faktları göstərin.
25. Polşanın Azərbaycanla bağlı maraqlarını analiz edin.
26. Azərbaycanın Polşa ilə bağlı maraqlarını təhlil edin.
27. Polşanın NATO-nun 2016-cı il Varşava sammitinin qərarları barədə nə deyə bilərsiniz?
28. Azərbaycanlı diasporun Polşanın sosial-siyasi həyatında iştirakı barədə nə deyə bilərsiniz?

B) TESTLƏR:

1. Polşanın 1980-ci illər tarixinə aiddir:
- a) “77-lər Xartiyası; b) “Təmiz əllər” adlı kompaniyanın keçirilməsi; c) Həmrəylik hərəkatı; d) “Məxməri inqilablar”; e) əvvəlki cavabların heç biri aid deyildir.
2. "Vişeqrad qrupu"na daxil olan dövlətlər:
- a) Polşa, Macarıstan, Çexoslovakiya; b) Macarıstan, Sloveniya, Slovakiya; c) Macarıstan, Polşa, Çexiya; d) Polşa, Macarıstan, Albaniya; e) Çexoslovakiya, Serbiya, Polşa.
3. Müstəqil Polşa Respublikasının ilk prezidenti kim idi?
- a) Jaruzelski; b) L.Valensa; c) A.Kvasnevski; d) L.Baltseroviç; e) T.Mazovetski
4. Müstəqil Polşa Respublikasının ilk Baş naziri kim idi?
- a) Jaruzelski; b) L.Valensa; c) A.Kvasnevski; d) L.Baltseroviç; e) T.Mazovetski

5. Polşada “Şok terapiyası” kimi tanınan sosial-iqtisadi islahatların müəllifi kim idi?

- a) L.Valensa; b) A.Lepper; c) L.Baltseroviç; d) T.Mazovetski; e) D.Tusk

6. Polşa Avropa İttifaqına nə vaxt daxil oldu?

- a) 1999; b) 2003; c) 2004; d) 2005; e) 2007

7. Polşa NATO-ya nə vaxt daxil oldu?

- a) 1999; b) 2003; c) 2004; d) 2005; e) 2007

8) Polşa Respublikasının Yeni Konstitusiyası nə vaxt qəbul edildi?

- a) 1991; b) 1992; c) 1997; d) 1999; e) 2001

9) Polşa Respublikasının Yeni Konstitusiyası neçə bölmə və neçə maddədən ibarətdir?

Savab: ___ bölmə ___ maddə

10) Həyat bioqrafiyası əsasında Siyasi lideri müəyyənləşdirin:

Kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Ali təhsil yoxdur. O elektrik işləmişdir. Həmkarlar ittifaqı lideri kimi işçilərin iqtisadi və siyasi hüquqlarını müdafiə edirdi. O, hökumətə müxalif idi, təqib edilirdi, həbsdə olmuşdur. O, post-kommunist dövlətin prezidenti seçilmişdir.

Cavab: _____

11. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin Polşa tərəfindən tanınması və iki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin qurulması:

- a) 20 noyabr 1991-ci il; 15 aprel 1992-ci il

- b) 20 dekabr 1991-ci il; 27 iyul 1992-ci il

- c) 18 mart 1992-ci il; 15 noyabr 1993-ci il

- d) 27 dekabr 1991-ci il; 21 fevral 1992-ci il

- e) 17 aprel 1992-ci il; 15 dekabr 1993-cü il

12. Azərbaycanın Polşada səfirliyinin açılışı:

- a) 1999; b) 2001; c) 2003; d) 2004; e) 2005

13. Polşanın Azərbaycanda səfirliyinin açılışı:

- a) 1999; b) 2001; c) 2003; d) 2004; e) 2005

14. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Polşaya ilk rəsmi dövlət səfəri:

- a) 1996-cı il mayın 15-dən 22-dək
- b) 1997-ci il oktyabrın 17-dən 25-dək
- c) 1997-ci il avqustun 26-dən-29-dək
- d) 1998-ci il fevralın 10-dan 23-dək
- e) 1996-cı il avqustun 18-dəe 23-dək

15. Polşa - Azərbaycan əlaqələrində əsaslı dönüş nə vaxt baş vermişdir?

- a) 1992-1993-cü illərdə
- b) 1993-cü ilin ikinci yarısı-1994-cü ildə
- c) 1993-1994-cü ilin birinci yarısında
- d) 1995-ci ilin ikinci yarısı-1996-cı ildə
- e) 1997-nin ikinci yarısında

ƏLAVƏLƏR

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ POLŞA RESPUBLİKASI İLƏ İMZALADIĞI SƏNƏDLƏRİN SİYAHISI

1997

1. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Polşa Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq və ticarət haqqında Saziş. Varşava, 26 avqust 1997

2. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Polşa Respublikası Hökuməti arasında ikiqat vergiyə cəlb etməyə yol verilməməsi, gəlir və əmlak vergilərinin ödənilməsindən yayınma hallarının qarşısının alınması haqqında Konvensiya. Varşava, 26 avqust 1997

3. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi və Polşa Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi arasında əməkdaşlıq haqqında Protokol. Varşava, 26 avqust 1997

4. Azərbaycan Respublikası və Polşa Respublikası arasında dostluq münasibətlərinin və əməkdaşlığın inkişafı haqqında Bəyannamə. Varşava, 26 avqust 1997

5. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Polşa Respublikası Hökuməti arasında mədəni və elmi əməkdaşlıq haqqında Saziş. Varşava, 26 avqust 1997

6. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Polşa Respublikası Hökuməti arasında investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında Saziş. Varşava, 26 avqust 1997

7. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Polşa Respublikası Hökuməti arasında mülki hava daşımaları haqqında Saziş. Varşava, 26 avqust 1997

8. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş. Varşava, 26 avqust 1997-1999

9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə Polşa Respublikasının Neft və Qaz Şirkəti arasında Qarşılıqlı Anlaşma Memorandumu. Bakı, 27 oktyabr 1999

10. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin və Polşa Respublikası Prezidenti Aleksandr Kvasnevskinin Birgə Bəyanatı. Bakı, 27 oktyabr 1999

2003

11. Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi ilə Polşa Respublikası Dövlət Arxivlərinin Baş Direktoru arasında əməkdaşlıq haqqında Saziş. 3 iyun 2003

2005

12. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında hərbi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş. Varşava, 30 mart 2005

13. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Saziş. Varşava, 30 mart 2005

14. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Saziş. Varşava, 30 mart 2005

15. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti (Azərbaycan Respublikası) və Varşava Şəhəri (Polşa Respublikası) arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Protokol. Varşava, 30 mart 2005

16. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və Polşa Respublikasının Kənd Təsərrüfatı və Kəndin İnkişafı Nazirliyi arasında kənd təsərrüfatı və aqro-ərzaq emalı sahəsində əməkdaşlıq haqqında Niyət Protokolu. Varşava, 30 mart 2005

17. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə Polşa Respublikası İqtisadi İşlər və Əmək Naziri arasında əmək bazarı sahəsində əməkdaşlıq haqqında Memorandum. Varşava, 30 mart 2005

18. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Polşanın Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi arasında anlaşma və əməkdaşlıq haqqında Memorandum. Varşava, 30 mart 2005

2006

19. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissiyanın I iclasının Protokolu. Varşava, 11-12 sentyabr 2006

2007

20. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi ilə Polşa Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi arasında 2007-2008-ci illər üçün Avropaya İntegrasiya üzrə əməkdaşlıq haqqında Memorandum. Bakı, 1 mart 2007

21. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Polşa Respublikası Prezidentinin Birgə Bəyannaməsi. Bakı, 30 mart 2007

22. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Polşa Respublikası Prezidentinin Birgə Bəyannaməsi. Bakı, 30 mart 2007 Azərbaycan Respublikasının 361-IIIQ sayılı, 5 iyun 2007-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

23. Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvlüyü ilə bağlı məsələlər üzrə əməkdaşlıq haqqında Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf nazirinin və Polşa Respublikasının iqtisadi inkişaf nazirinin Bəyanatı. Bakı, 8 noyabr 2007 İmzalandığı tarixdən qüvvəyə minmişdir.

24. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissiyanın II-ci iclasının Protokolu. Varşava, 8 sentyabr 2007

2008

25. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Polşa Respublikası Prezidentinin Birgə Bəyannaməsi. Varşava, 26 fevral 2008 Azərbaycan Respublikasının 603-IIIQ sayılı, 16 may 2008-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

26. 26 avqust 1997-ci il tarixində Varşava şəhərində imzalanmış Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında mülki hava daşımaları haqqında Sazişə düzəlişlər edilməsi haqqında Protokol. Varşava, 26 fevral 2008

27. Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti və Polşa Televiziyası arasında Əməkdaşlıq Sazişi.

Varşava, 26 fevral 2008 Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2750 sayılı, 8 aprel 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. İmzalandığı tarixdən qüvvəyə minmişdir.

28. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında terrorçuluq, mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər cinayətlərlə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş. Varşava, 4 iyun 2008

2009

29. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissiyanın III-cü iclasının Protokolu. Varşava, 13- 14 may 2009

30. Azərbaycan Respublikası və Polşa Respublikası Prezidentlərinin Məşvərət Komitəsinin Nizamnaməsi. Bakı, 2 iyul 2009-07-07 İmzalandığı gündən qüvvəyə minir

31. Azərbaycan Respublikası Təhlükəsizlik Şurası və Polşa Respublikası Milli Təhlükəsizlik Bürosu arasında 2009-2010-cu illər üçün Əməkdaşlıq Cədvəli. Bakı, 2 iyul 2009

2010

32. Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Polşa Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Birgə Komissiyanın IV-cü iclasının Protokolu. Bakı, 24 mayabr 2010-cu il

Çapa imzalanıb: 04.07.2017.

Format: 60x84 1/16. Qarnitur: Times.

Həcmi: 9,5 ç.v. Tiraj: 200. Sifariş № 199.

***Mütərcim* Nəşriyyat-Pollqrafiya Mərkəzi**

Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b

Tel./faks 596 21 44

e-mail: mutarim@mail.ru

www.mutercim.az